

Magnus Lindgren — Vesna Nikolić-Ristanović



# ŽRTVE KRIMINALITETA

MEĐUNARODNI KONTEKST I SITUACIJA U SRBIJI

**oebs** Organizacija za evropsku  
bezbednost i saradnju  
Misija u Srbiji

**VDS**  
VIKTIMOLOŠKO DRUŠTVO SRBIJE  
Victimology Society of Serbia

**TRYGGARE SVERIGE**



# ŽRTVE KRIMINALITETA

MEĐUNARODNI KONTEKST I  
SITUACIJA U SRBIJI

**Ime autora i naslov**

Magnus Lindgren i Vesna Nikolić-Ristanović,  
Žrtve kriminaliteta: međunarodni kontekst i situacija u Srbiji  
(Crime Victims: International and Serbian Perspective)

**Izdanje**

prvo

**Izdavači**

Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju, Misija u Srbiji,  
Odeljenje za sprovođenje zakona

**Prevod**

Sanja Čopić

**Dizajn i prelom**

comma | communications design

**Štamparija**

Original

**Tiraž**

500

ISBN 978-86-85207-74-7

**Mesto i godina izdavanja**

Beograd 2011

Sva prava zadržana. Sadržaj ove publikacije se može slobodno koristiti i kopirati u edukativne i druge nekomercijalne svrhe, pod uslovom da svako takvo reprodukovanje mora da bude praćeno naznačavanjem izvora.

Svi stavovi izneti u ovoj knjizi su samo stavovi autora i onih koji su dali doprinos njenom nastanku i ne moraju neophodno predstavljati zvaničan stav Misije OEBS u Srbiji.

Pisanje ove publikacije je podržala Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju, Misija u Srbiji, Odeljenje za sprovođenje zakona, Čakorska br. 1, 11000 Beograd.

## O autorima:

Magnus Lindgren trenutno radi kao generalni sekretar švedske neprofitne nevladine organizacije Sigurna Švedska. Magnus je kriminolog i bivši policijski službenik. Zvanje doktora nauka iz oblasti psihologije stekao je na Univerzitetu u Stokholmu. Bio je direktor švedske službe za žrtve i predsednik Nacionalne organizacije za rođake ubijenih žrtava. Tokom godina, Magnus je napisao brojne izveštaje, knjige i članke, koji su u svom fokusu imali reakcije žrtava i njihove kontakte sa pravosudnim sistemom. Kao predavač, on redovno učestvuje na različitim edukativnim skupovima, uključujući treninge za policijske službenike, advokate, socijalne radnike, tužioce i sudije.

Vesna Nikolić-Ristanović trenutno radi kao profesorka na Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu, gde predaje kriminologiju, viktologiju, nasilje nad decom i maloletničku delinkvenciju. Posebno se bavi sledećim temama: nasilje nad ženama, trgovina ljudima, viktimizacija ratom (posebno silovanje u ratu), zaštita žrtava, ljudskih i ženskih prava, i primena restorativne pravde u bavljenju prošlošću u postkonfliktnim društvima. Ona je osnivačica, prva predsednica i, trenutno, direktorka Viktimološkog društva Srbije. Trenutno je i izabrana predsednica Evropskog udruženja za kriminologiju i članica izvršnog odbora Svetskog viktimološkog društva.

*Beograd, novembar 2011. godine*



## Predgovor

Povećana pažnja za žrtve kriminaliteta je tokom proteklih godina motivisala mnoge zemlje da preispitaju mehanizme koje primenjuju u različitim segmentima društva zaduženim za pružanje pomoći i zaštitu žrtava kriminaliteta. Ova publikacija je pisana sa namerom da ukaže na situaciju kada je reč o žrtvama kriminaliteta u Srbiji, koristeći pri tome saznanja i iskustva na međunarodnom planu, prvenstveno saznanja o razvoju i istraživanjima u Švedskoj.

Uvid u saznanja o razvoju i istraživanjima u Švedskoj, kao i o istraživanjima na međunarodnom planu pružila je švedska neprofitna nevladina organizacija pod nazivom Fondacija za bezbednu Švedsku/Tryggare Sverige, koju vodi bivši policijski komesar Karl-Åke Pettersson. Uz to, korišćena su i iskustva u radu policije sa žrtvama kriminaliteta, koja je pružio glavni policijski inspektor Bo Hägglund-a, član Nacionalnog policijskog saveta Švedske, i iskustva Magnus Lindgren-a iz oblasti kriminologije i rada policije sa žrtvama.

Predstavljanje situacije u Srbiji je zasnovano na istraživanjima u oblasti viktimologije i prava žrtava, koje je realizovala Vesna Nikolić-Ristanović, kao i na istraživanjima i saznanjima Viktimološkog društva Srbije–VDS o potrebama žrtava kriminaliteta.

Cilj ove publikacije je da pruži sveobuhvatan pregled situacije u vezi sa žrtvama kriminaliteta iz međunarodne i perspektive Srbije, obuhvatajući pri tome teorijska viktimološka pitanja i situacije koje se javljaju u praksi u raznim segmentima/institucijama društva, posmatrano iz ugla istorijskog razvoja.

Autori ove publikacije se nadaju da će ova publikacija pružiti stručnjacima i početnicima, koji svakodnevno imaju kontakte i rade sa žrtvama, poput policije, socijalnih radnika, profesionalnih udruženja za pomoć žrtvama i celokupnom pravosudnom sistemu, priliku da sagledaju trenutnu situaciju i razgovaraju o narednim koracima kojima bi se usluge i sistemi brige o žrtvama kriminaliteta unapredili. Upravo iz ovog razloga su autori ove publikacije pokušali da obuhvate sve bitne segmente i aktere kojima je pitanje rada sa žrtvama od posebne važnosti. Žrtve imaju velika očekivanja od različitih službi, prvenstveno od policije, ali policija sama ne može da pruži svu pomoć koja je potrebna.



# Sadržaj

## Predgovor

1. Uvod .....	13
---------------	----

## Deo I – Žrtva

2. Šta je žrtva kriminaliteta?.....	19
Politički interes u definisanju pojma žrtva .....	20
„Idealna“ žrtva.....	21
Žrtva saučesnik .....	22
Pasivna žrtva.....	23
Žrtva koja pruža otpor .....	23
Teorije o podložnosti kriminalitetu.....	24
Interakcija između žrtve i učinioca.....	24
Teorija životnog stila.....	25
Teorija rutinskih aktivnosti .....	25
Zaključci.....	25

## Deo II – Temelji

3. Ljudska prava.....	29
Međunarodna zajednica.....	30
Ujedinjene nacije.....	31
Savet Evrope .....	33
Evropska unije.....	34
Evropska pomoć žrtvama .....	36
Zaključci.....	37

## Deo III – Žrtve u fokusu

4. Dostignuća u vezi sa žrtvama kriminaliteta .....	41
Nova perspektiva .....	41
Žrtva kriminaliteta u srpskoj perspektivi.....	44
Intenziviranje rasprava .....	44

	Promene zakonodavstva i prakse .....	46
	<i>Zalaganje civilnog društva</i> .....	46
	Poboljšano zakonodavstvo .....	49
	Istraživanja o žrtvama kriminaliteta .....	53
	<i>Istraživanja u Srbiji</i> .....	55
	Zaključci.....	58
5.	Predisponirane i ranjive grupe .....	60
	Posebno predisponirane žrtve.....	60
	Nasilje i pretnja.....	61
	Krađa i oštećenje tuđih stvari .....	61
	Ponovljena viktimizacija .....	62
	Posebno ranjive grupe.....	64
	Deca .....	64
	Žene .....	65
	Žrtve rasistički motivisanog kriminaliteta .....	65
	Žrtve zločina iz mržnje.....	66
	Stari .....	67
	Osobe sa invaliditetom .....	68
	Putnici .....	69
	Društveno marginalizovane osobe i osuđena lica.....	70
	Trgovina ljudima .....	70
	Zaključci.....	71
<b>Deo IV – Posledice kriminaliteta</b>		
6.	Materijalna šteta.....	75
	Mogućnosti za naknadu štete.....	75
	Ko plaća za štetu?.....	76
	Okrivljeni – odgovornost za štetu .....	76
	Osiguravajuća društva – naplata iz osiguranja .....	76
	Zaključci.....	77

7.	Fizičke povrede.....	78
	Povrede nastale usled nasilnih i seksualnih delikata.....	78
	Nasilje bez upotrebe oružja.....	78
	Povrede nanete oštrim ili hladnim oružjem.....	78
	Povrede nanete vatrenim oružjem .....	79
	Povrede nastale usled seksualnih delikata .....	80
	Fizička i psihološka nega.....	80
	Zaključci .....	81
8.	Psihološke reakcije.....	82
	Od haosa do kosmosa .....	82
	Početne reakcije .....	82
	<i>Krivica i okrivljavanje</i> .....	83
	<i>Važne i nevažne informacije</i> .....	84
	Nakon nekog vremena.....	85
	Dugotrajne posledice .....	86
	<i>Posttraumatski stresni poremećaj</i> .....	87
	Faktori koji utiču na obim reakcije .....	88
	Karakteristike događaja.....	88
	Lične osobine i situacija pojedinca .....	89
	Socijalna mreža pojedinca .....	90
	Odloženi efekti krivičnog dela.....	91
	Zaključci .....	91
9.	Socijalne i praktične posledice .....	92
	Socijalne posledice .....	92
	Praktični problemi .....	93
	Zaključci .....	94

## Deo V – Ključni akteri

10.	Policija i žrtva kriminaliteta.....	97
-----	-------------------------------------	----

Rad policije sa žrtvama kriminaliteta .....	97
Uloga policije .....	97
Susret policije i žrtve .....	98
Proces oporavka žrtve .....	98
Rad policije na rasvetljavanju krivičnog dela .....	98
Učešće žrtve u sudskom postupku .....	99
Stavovi javnosti o policiji .....	100
Kolege .....	100
Obaveze policije prema žrtvama .....	101
Međunarodna situacija .....	101
<i>Ujedinjene nacije</i> .....	102
<i>Savet Evrope</i> .....	102
<i>Evropska pomoć žrtvama</i> .....	102
<i>Međunarodna asocijacija šefova policija</i> .....	103
Situacija u Srbiji .....	103
Dosadašnja istraživanja .....	104
Međunarodna iskustva .....	104
Istraživanja u Srbiji .....	106
Informacije – pomoć u nošenju s događajem .....	112
Zaključci .....	114
11. Javni tužilac i žrtva .....	115
Uloga tužioca .....	115
Dosadašnja istraživanja .....	115
Prvi kontakt sa tužiocem .....	117
Pomoć tužioca u podnošenju zahteva za naknadu štete .....	117
Zaključci .....	118
12. Sud i žrtva .....	120
Uloga suda .....	120
Sud i žrtve u Srbiji .....	121

	Zakonodavstvo relevantno za zaštitu žrtve tokom suđenja.....	121
	Iskustvo žrtava i službe za svedoke u Srbiji .....	123
	Zaključci .....	127
13.	Sistem zdravstvene zaštite i žrtva.....	128
	Uloga sistema zdravstvene zaštite .....	128
	Dosadašnja istraživanja .....	129
	Zaključci .....	131
14.	Nevladine organizacije i žrtva .....	133
	Skloništa .....	133
	Viktimološko društvo Srbije:	
	VDS info i podrška žrtvama.....	134
	Specijalizovani SOS telefoni i savetovališta .....	135
	Dosadašnja istraživanja .....	136
	Zaključci .....	138
	Literatura .....	139



## Poglavlje 1

### Uvod

Pre nekoliko godina, dok se vraćala kući s fakulteta, u blizini železničke stanice u Pančevu u Srbiji, jednu studentkinju je napao nepoznat muškarac. Pojavio se iz mraka i odjednom ju je oborio na zemlju i stavio svoje ruke među njene butine. Ona je pokušavala da se odbrani i, u jednom trenutku, upotrebivši svu svoju snagu, okrenula se prema njemu i udarila ga u nos. On ju je za momenat pustio i pokrio svoje lice. Ona je iskoristila taj trenutak da pobegne, ali ju je on ponovo ščepao i udario pesnicom u potiljak. Žrtva je opisala kako se osećala na sledeći način: „Prekrila sam glavu rukama, čučnula, kao kornjača koja pokušava da se zaštititi kada se uvlači u oklop. Udarao me je čas u potiljak, čas u temporalni deo lobanje, a ja sam molila za život. Činilo mi se da traje čitavu večnost, ali u jednom trenutku je stao. Pogledala sam ka njemu, osetila strah da pobegnem, ali je on napravio par koraka u nazad i ja sam krenula da trčim - sad ili nikad. Tada sam bila gonjena životinja koja je grebala ka svetlosti i činilo mi se da što brže trčim da sam sve sporija i sporija. Spasila sam se, sačuvala život, ali sam dugo posle toga vodila borbu da naučim ponovo da živim.“

Jedne kasne večeri, na putu do kuće, jedan mladić iz Beograda je naišao na grupu od šest mladića koji su bili prilično pijani. Oni su ga iznenada i neočekivano napali. Zadržao je teške telesne povrede i bio je veoma ljut jer je bio sasvim siguran da ničim nije isprovocirao to nasilje. Pre nego što je potražio lekarsku pomoć, zamolio je za pomoć čuvara u obližnjem kafiću, ali je čuvar odbio da mu pomogne.

Žena iz jednog malog grada u Srbiji došla je u Beograd i postala žrtva krađe dok je čekala autobus. Učinilac joj je uzeo tašnu sa svim njenim dokumentima, mobilnim telefonom i novcem. Pokušala je da juri za njim: „Vikala sam prolaznicima da ga zaustave, ali niko nije želeo da se meša. Svi su se ponašali tako kao da se ništa ne dešava. Ostala sam bez svoje torbe, bila sam ljuta i razočarana. Nisam znala gde da idem i šta da radim pošto ne poznajem grad baš dobro. Na svu sreću, jedan prolaznik mi je pozajmio svoj mobilni telefon pa sam pozvala rođake da pitam za savet. Sledećeg dana me je pozvala žena koja je našla moju torbu sa svim dokumentima u njoj. Bila sam joj veoma zahvalna.“

Dugo vremena su jedna tinejdžerka i njena majka bile maltretirane od strane oca i muža. On je stalno bio pijan i sve je uništavao po kući. Kada se devojka obratila službi za žrtve VDS info i podrška žrtvama, imala je nekoliko povreda, bila je duboko uznemirena i preplašena, i rekla je da je otac pokušao da je siluje.

Događaji poput ovih gore opisanih se dešavaju svake godine, meseca i dana. I dok čitate ove redove, neko biva pogođen krivičnim delom, koje dovodi do velikih i dugotrajnih patnji. Ali, krivična dela ne pogađaju samo žrtve, njihove porodice i prijatelje. Ona pogađaju celokupno društvo kroz stvaranje osećaja straha i nesigurnosti.

## Ciljevi i osnov knjige

Ova knjiga opisuje uobičajene reakcije i potrebe žrtava, i ističe načine na koje društvo može da poboljša svoju kolektivnu podršku žrtvama kriminaliteta. Knjiga, takođe, daje pozadinu diskusije o sve većem fokusiranju na potrebe žrtava, što se poslednjih godina primećuje u mnogim zemljama, posebno u Švedskoj ali i u Srbiji.

U knjizi se polazi sa stanovišta da svako može da postane žrtva krivičnog dela i da gotovo sva krivična dela imaju žrtve, bez obzira da li je krivično delo prijavljeno državnim organima i da li je osumnjičeni uhapšen ili je došlo do neke druge reakcije pravosudnog sistema. Druga važna tačka ove knjige je ta da žrtve imaju osnovna prava i potrebe koje mogu da se identifikuju. Strategije i planovi koji vode računa o ovim pravima i potrebama imaju pozitivne efekte kako na pravni sistem, tako i na društvo u celini.

Važan osnov ove knjige je vera u ravnopravnost svih pojedinaca i pojedinki. Sve žrtve kriminaliteta bi trebalo da budu tretirane s jednakim uvažavanjem i empatijom. Državne institucije i nevladine organizacije (NVO) bi trebalo da ponude jednak standard usluga bez obzira na pol, rasu, godine, invaliditet, seksualnu orijentaciju, stil života žrtve i slično. Javne debate su pokazale tendenciju tretiranja određenih grupa kao onih koje zavređuju više zaštite od drugih. Međutim, obezbeđivanje različitih standarda u postupanju sa žrtvama ne može da bude prihvatljivo. Sa druge strane, pak, postoji mogućnost da u različitim vremenima određene grupe žrtava ipak zahtevaju ulaganje posebnih napora. Tako smo proteklih godina bili svedoci značajnog rada vezanog za žene žrtve kriminaliteta. Te usmeravane mere su bile neophodne kako bi se signaliziralo društveno neodobravanje ovog vida kriminaliteta i povećala bezbednost i podrška ženama. Druge grupe kojima je pružena posebna pažnja u mnogim zemljama su deca i žrtve rasistički motivisanih krivičnih dela i homofobije. Preostale posebno ranjive grupe uključuju stare, osobe sa posebnim potrebama, putnike, beksučnike, prostitutke i zavisnike od droge.

## Struktura knjige

Knjiga se sastoji od pet delova podeljenih u 14 poglavlja. U različitim delovima knjige, razmatraju se profil žrtve (poglavlje 2), osnovni koncepti (poglavlje 3), fokus na žrtvu (poglavlja 4-5), posledice kriminaliteta (poglavlja 6-9) i interakcija žrtve sa ključnim akterima (poglavlja 10-14).



U drugom poglavlju se razmatra koncept „žrtve kriminaliteta“ te ko bi trebalo da se smatra žrtvama. Razmatraju se stereotipi o nevinosti i bespomoćnoj žrtvi. Međutim, mnoge žrtve koje dolaze u kontakt sa pravosudnim sistemom i drugim organizacijama nisu „idealne“ žrtve. Mnoge su pod uticajem alkohola ili narkotika, dok su druge, pak, agresivne i na njih se gleda kao na „teške slučajeve“. Upravo su ti slučajevi u kojima žrtve ne ulaze u kategoriju „idelanih“ najteži i veoma zahtevni, te stvaraju dodatni pritisak na profesionalizam policije i sistema zdravstvene zaštite. Ove institucije moraju da budu oprezne da ne svalje krivicu na žrtvu zbog njene radnje ili ponašanja. Rane teorije o podložnosti krivičnim delima su pokušale da nađu uzroke kriminaliteta u interakciji žrtve i učinioca, a ne u ličnim osobinama kriminalaca. Kasnije teorije su istakle značaj životnog stila i dnevne rutine pojedinaca u objašnjenju uzroka i obima kriminaliteta.

U trećem poglavlju se razmatraju osnove na kojima se bazira rad sa žrtvama kriminaliteta. Na bazičnom nivou, pitanja žrtava kriminaliteta su pitanja ljudskih prava, poput prava na pravičnost i sigurnost. Tokom proteklih pedeset godina, na nivou međunarodne zajednice doneta su brojna dokumenta koja za cilj imaju jačanje osnovnih ljudskih prava. Poslednjih godina pažnja je usmerena na žrtve kriminaliteta. Ovo poglavlje sadrži rezultate istraživanja važnih dokumenata donetih na nivou Ujedinjenih nacija, Saveta Evrope, Evropske unije i Evropske pomoći žrtvama, kao organizacije koja objedinjuje službe za pomoć žrtvama iz Evrope.

U četvrtom poglavlju se daje hronologija istorijskog razvoja oblasti koja se bavi žrtvama, posebno od sedamdesetih godina dvadesetog veka kada je po prvi put pažnja posvećena žrtvama kriminaliteta. Diskusija u ovom delu je bazirana na situaciji u Srbiji, uz posebno ukazivanje na značaj pokreta za prava žena za jačanje položaja žrtava kriminaliteta i unošenje teme muškog nasilja nad ženama u javne debate. Četvrto poglavlje takođe sadrži i istraživanje razvoja relevantnog zakonodavstva kao i rezultate istraživanja koja se tiču žrtava kriminaliteta.

Peto poglavlje sadrži opis posebno ranjivih grupa, kao što su socijalno marginalizovani pojedinci, deca, putnici i tako dalje. Svi oni su u riziku od suočavanja sa posebnim problemima nakon viktimizacije zbog faktora kao što su starost, struktura kriminaliteta, invaliditet i slično.

Poglavlja 6-9 se bave posledicama krivičnih dela. To mogu da budu materijalni gubici, fizičke povrede, psihološke reakcije, socijalne posledice ili praktični problemi, pri čemu posledice mogu da budu privremene ili trajne. Poglavlje se fokusira na opis različitih emotivnih reakcija, koje mogu da se jave nakon krivičnog dela, i uticaja ovih reakcija na individuu.

Samo krivično delo često nije jedini, pa čak ni najveći problem za žrtvu. Problemi mogu da se pojave i tokom kontakata žrtve sa institucijama i drugim organizacijama. Poglavlja 10-14 pružaju informacije u vezi sa ovim kontaktima i opisuju susret žrtve sa policijom, tužilaštvom, sudom, zdravstvenim službama i nevladinim organizacijama.

Autori ove knjige se nadaju da će ona biti jednako korisna i za studente i za profesionalce koji rade u snagama sprovođenja zakona, pravosudnim organima i sistemu zdravstvene zaštite. Namera je da ovu knjigu kao edukativni materijal koriste i oni koji rade u skloništima za žene i službama za žrtve. Ova knjiga može da bude korisna i novinarima i političarima. Najzad, nadamo se da će i oni koji su preživeli krivično delo u ovoj knjizi naći neke smernice i podršku.

Deo I

**Žrtva**



## poglavlje 2

# Šta je žrtva kriminaliteta?

Šta podrazumeva pojam žrtva kriminaliteta? Korišćenje ovog pojma kako bi se označila osoba koja je pogođena provalnom krađom ili koja je bila podvrgnuta neisprovociranom prebijanju verovatno neće izazvati otpor. Ali, da li su rođaci ubijene žrtve takođe žrtve kriminaliteta? Da li se roditelji maloletnog ubice mogu smatrati žrtvama kriminaliteta? Da li su kompanije i organizacije koje su bile meta kriminalnog ponašanja takođe žrtve kriminaliteta?

Ova pitanja mogu da zvuče beznačajno. Ali, jasno identifikovanje toga ko ili šta može da se podvede pod žrtvu kriminaliteta može da bude od velikog značaja iz više razloga. Na primer, često se dešava da pojedinci stiču pravo na naknadu štete ili medicinski, psihološki ili socijalni tretman i rehabilitaciju tek pošto su okarakterisani kao žrtve, tj. da pripadaju grupi pod nazivom „žrtve“. Takođe je značajno napraviti praktična razgraničenja jer polje viktimologije okuplja kako praktičare različitih profesija, tako i istraživače iz različitih akademskih disciplina, koje imaju različite metodološke i teorijske okvire.

Nažalost, ne postoji jedna opšteprihvaćena definicija koga ili šta obuhvata pojam „žrtva kriminaliteta“.

Najosnovnija definicija pojma žrtve kriminaliteta se ograničava samo na fizička lica koja su direktno pogođena kriminalnom aktivnošću (Diesel i dr., 1995). Ova, strogo pravna definicija, isključuje kako posredne žrtve, kao što su muškarac čija je supruga silovana ili dete koje živi u nasilnom okruženju, tako i kompanije ili druga pravna lica koja su izložena krivičnim delima. Druga definicija je, pak, ograničena na žrtve *tradicionalnih* krivičnih dela – pre svega, krađe i nasilja. Ova definicija takođe isključuje određene grupe žrtava, kao što su, na primer, žrtve privrednog kriminaliteta ili krivičnih dela protiv životne sredine. Postoji i jedna daleko opštija definicija, koja u pojam žrtve uključuje i žrtve elementarnih nepogoda, ekoloških katastrofa, saobraćajnih nesreća i slično (Mendelsohn, 1982).

Borac za prihvatanje jedne opštije definicije je nemački kriminolog Hans Joachim Schneider. Schneider navodi da žrtva može da bude pojedinac, organizacija, „moralni poredak“ ili pravni sistem države kome se preti, koji je povređen ili uništen nekim ponašanjem (Schneider, 1975: 9).

Deklaracija Ujedinjenih nacija (UN) o osnovnim principima pravde za žrtve kriminaliteta i zloupotrebe moći iz 1985. godine definiše žrtvu kao osobu koja je pretrpela fizička ili psihička oštećenja, materijalni gubitak ili značajno kršenje osnovnih prava putem činjenja ili nečinjenja, a što je u suprotnosti sa nacionalnim krivičnim zakonodavstvom (General Assembly, res. 40/34). Osoba može biti kategorisana kao žrtva bez obzira da li je učinilac identifikovan, uhapšen, optužen ili osuđen, i bez obzira na postojanje bilo kakve srodničke veze između žrtve i učinioca. Uz to, definicija uključuje i pojedince koji su pretrpeli oštećenja tokom intervencije u cilju pružanja pomoći žrtvi ili sprečavanja krivičnog dela, kao i pojedince koji su postali žrtve mera suprotstavljanja kriminalitetu – prvenstveno kroz pogrešne odluke vlade ili mere prinude.

*Međunarodna asocijacija šefova policija (IACP)* primenjuje čak i širu definiciju. Ova definicija ne uključuje samo neposredne žrtve, već i njihove porodice i druge članove zajednice. Ona uključuje i sekundarne žrtve, kao što su očevici nasilničkog kriminaliteta, policija ili drugi koji dođu na lice mesta, pojedinci koji se bave problematikom krivičnih dela i njihovim posledicama (sudije, tužioc i slično) i porotnici koji učestvuju u ozbiljnim (visoko profilisanim) suđenjima (IACP, 2000).

Iz izloženog sledi zaključak da je sasvim očigledno da postoji veliki broj definicija pojma žrtve kriminaliteta, od kojih su neke prilično široke, dok su druge više ograničene. Sa pravne tačke posmatrano, pojam žrtve se prevashodno ograničava na one koji su pogođeni krivičnim delima koja su zakonom definisana, dok se sociološka definicija može posmatrati kao šira, koja uključuje čak i životinje, životnu sredinu, društvo i državu koji su pogođeni nečim što se definiše ili može da se tumači kao krivično delo. Psihološka definicija se, pak, bavi iskustvima pojedinaca i interpretacijom kriminalnog ponašanja.

## Politički interes u definisanju pojma žrtve

Prema Leymann-u (1989), u pozadini definisanja pojma žrtve kriminaliteta stoje snažni politički i profesionalni interesi. Država ili specifične profesionalne grupe mogu, na primer, da imaju interes da se fokus zadržava samo na određenim kategorijama žrtava. To rezultira postojanjem sistematskog potcenjivanja ili precenjivanja posledica, a što zavisi od ciljeva zainteresovanih strana.

Prema Leymann-u, osobi može biti priznat status žrtve ukoliko neko ima interes od toga ili ukoliko same žrtve mogu da izvrše politički pritisak. Samo oni koji dobiju status žrtve stiču pravo na materijalnu, medicinsku, psihološku i socijalnu pomoć ili rehabilitaciju. Jedan od najboljih primera, koji govori o značaju grupa koje vrše politički pritisak, je slučaj žrtava nacističkih koncentracijskih logora. Da nije bilo globalnog osramoćavanja i politički jakih jevrejskih grupa u SAD, bivši zatvorenici verovatno nikada ne bi dobili naknadu štete od strane Nemačke. Snaga grupa koje vrše pritisak vidi se u

činjenici da nisu svi bivši logoraši dobili naknadu štete. Grupe koje su preživjele jednako stravičan tretman, ali koje nisu mogle da pokrenu organizovane kampanje putem kojih bi izvršile pritisak, ili nisu dobile naknadu štete ili je ona bila daleko manja od one koja je isplaćena jevrejskim žrtvama. Među njima su homoseksualci, Romi i Jehovini svjedoci.

Drugi primer političkog interesovanja za definiciju pojma žrtve primećuje se kada su u pitanju žrtve silovanja, koje nisu imale status žrtava kriminaliteta sve dok nisu dobile pomoć grupe koja vrši pritisak. Nasilje i agresija prema ženama dugo su posmatrani kao privatna stvar. Tokom sedamdesetih godina dvadesetog veka pokret za ženska prava je skrenuo pažnju na muško nasilje nad ženama, što je, u jednom delu, rezultiralo priznavanjem ove grupe žrtava. Slična postignuća – prelazak od javnog (posredstvom grupa koje vrše pritisak) ka formalnom priznanju statusa žrtve – primećuju se u brojnim oblastima.

Pa ipak, još uvek postoje oblasti u kojima žrtve moraju da dobiju formalni status žrtve. Primeri za to su maltretiranje (uznemiravanje) među odraslim osobama i deca koja su svjedoci nasilja u svojim domovima.

### Idealna žrtva

Mnogo ljudi ima jednu opštu sliku žrtve kriminaliteta. Ta slika se može okarakterisati putem koncepta „idealne“ žrtve – nevine, bespomoćne žrtve koja nema udela u krivičnom delu (videti, na primer, Skogan i Maxfield, 1981). Idealna žrtva može da bude mlada ženska osoba žrtva silovanja ili starija žena koja je napadnuta i opljačkana.

U jednom istraživanju stavova mladih u vezi sa silovanjem, opšti stav je bio da je silovanje pogrešan i neprihvatljiv čin (Jeffner, 1998). Istraživanjem se, međutim, došlo do podatka da postoje brojne okolnosti koje mogu da daju prostora različitim tumačenjima ovog akta. Primeri tih „olakšavajućih“ okolnosti bili su: ako devojka (žrtva) nije rekla „ne“ na pravi način, ako je devojka bila zaljubljena u mladića čak i nakon ovog akta, ako devojka može da se smatra „kurvom“ ili ako se devojka nije osećala loše nakon ovog dela. Ako radnja nije ispunila kriterijume mladih, onda se ona neće tumačiti kao silovanje, a kao rezultat toga, žrtva se neće smatrati žrtvom.

Norveški kriminolog Nils Christie je opisao idealnu žrtvu kao stariju damu koju je, na putu do bolesne sestre kojoj treba da pomogne, opljačkao punoletni muškarac koji je zavisnik od droge. Prema Christie-ju (1986), idealna žrtva ima najmanje šest karakteristika.

- Žrtva je slaba.
- Žrtva je uključena u neku aktivnost koju svi cene.
- Žrtva je na putu do mesta kome se ne može staviti nikakva zamerka.

- Učinilac je dominantniji u odnosu na žrtvu i može biti opisan u negativnom smislu.
- Učinilac je žrtvi nepoznat i nije ni u kakvom odnosu sa njom.
- Žrtva ima dovoljno uticaja da traži „status žrtve“ (videti napred iznetu diskusiju o političkim interesima koji su u pozadini definisanja pojma žrtva).

Idealna žrtva ima i svoju suprotnost. Primer toga bi bio pijani mladić koji je opljačkan u nekom neuglednom kafiću i od to strane onih sa kojima je tu došao. U ovom slučaju postoji mogućnost da zahtevamo moralnu odgovornost: nije trebalo da ide u taj kafić, nije trebalo da se napije, nije trebalo da se druži sa takvim osobama i tako dalje.

Ako takva osoba nije okarakterisana kao „žrtva“ uprkos postojanju psiholoških, fizičkih ili materijalnih oštećenja i gubitaka, tada on ili ona rizikuju da dobiju manje zaštite ili da je ne dobiju uopšte, zato što nisu obuhvaćeni „standardnim“ shvatanjem žrtve kriminaliteta.

### Žrtva saučesnik

Percipiranje žrtve kriminaliteta kao „nevine i slabe“ je prilično pojednostavljeno i, u mnogim slučajevima, nema veza sa stvarnošću. U nekim slučajevima se kategorije žrtva kriminaliteta i učinilac prepliću (Anttila, 1974; Fattah, 1992; Hindelang, 1981; SOU 1990: 92), a ponekada mogu da se odnose na istu osobu (Blomqvist i dr., 1980; Fattah, 1994; Lenke, 1973; Singer, 1981).

U radnjama tzv. „uličnog nasilja“, čista slučajnost može biti determinanta toga ko je žrtva, a ko učinilac. Jedan pokazatelj ovog problema je broj oružja koje radnici hitne pomoći nađu na osobama koje kao pacijenti potraže pomoć u slučaju uličnog nasilja (Carlsson Sanz, 2010). Ovo preplitanje žrtve i učinioca je, takođe, istraživano i pronađeno da postoji u slučaju provalnih krađa (van Dijk i Steinmetz, 1983).

Veliki procenat ukupnog nasilničkog kriminaliteta je povezan sa upotrebom alkohola. Ovo je posebno tačno u slučajevima nasilja među nepoznatim osobama, u kojima su često i žrtva i učinilac pod uticajem alkohola (Carlsson Sanz i dr., 2000; Dystring i dr., 1991, 1993; Häggmark, 1997; Lidberg, 1995).

Provokativno ponašanje žrtve ili ponašanje žrtve u stanju opijenosti u vreme izvršenja krivičnog dela nije opravdanje za vršenje krivičnog dela. Međutim, za potrebe osiguranja, ponašanje žrtve ili nivo opijenosti mogu u nekim slučajevima da posluže kao osnov za umanjeње ili nedavanje naknade štete (Lindgren i Malm, 2000). Ponašanje žrtve, takođe, može da utiče na odluku suda. U slučajevima u kojima se smatra da se žrtva ponašala provokativno, to može da ima uticaja na kvalifikaciju dela i krivičnu sankciju.



## Pasivna žrtva

Kao što će se videti kasnije u knjizi, mnoge žrtve opisuju na koji način je njima u nekim slučajevima pripisana krivica za krivično delo, a ne učiniocu. Silovana žena može da bude kritikovana zato što je bila isuviše provokativna, pijana ili zato što je bila na pogrešnom mestu. U drugim slučajevima, status žrtve silovanja može da bude doveden u pitanje zato što je bila suviše pasivna ili nije pružala dovoljan otpor kako bi pobjegla od silovatelja.

Dominantno iskustvo silovanja je pretnja smrću. To dovodi do reakcije čiji je primarni cilj preživeti. Reakcija žrtve je usmerena na odlaganje čina obljube (silovanja) ili na zadobijanje što manje povreda. Stoga se žrtva može posmatrati kao neko ko se „saglašava“ (daje pristanak) ili kome mogu nedostajati tragovi fizičkog povređivanja nastali prilikom nasilničkog događaja. Strategije preživljavanja mogu biti raznolike – žena može da pruža fizički otpor, može da pokuša da priča sa silovateljkom i odvrati ga od silovanja, ili da ga iskreno moli. Još jedna moguća strategija je da bude pasivna ili da u potpunosti blokira iskustvo (Lindgren i Malm, 1997a).

Prema Eriksson-u (1995), jasno je da policija donekle podržava „skalu žrtava“ na kojoj žene koje se smatraju najnevinijim i bespomoćnim dobijaju najviše poena. Eriksson (1995: 132 ff) navodi da žene koje se ne usuđuju da kažu da su zlostavljane, već „ćute i trpe“ spadaju u grupu koja zauzima visoku poziciju na skali žrtava. Isto je i sa migrantkinjama i izbeglicama, obzirom da njima nedostaje mreža socijalne podrške, te zato zavise od svojih muževa ili partnera. Još jedna grupa koja zauzima visoku poziciju na skali su trudnice i žene sa decom.

Stoga, da bi osvojila simpatije i privukla pažnju, žena treba da bude nevinna, a da učiničnik fizički i psihički dominantniji u odnosu na nju. Pa ipak, žrtva ne sme da bude ni previše pasivna, jer tada rizikuje da njen kredibilitet bude doveden u pitanje.

## Žrtva koja pruža otpor

Žrtva koja želi da podnese krivičnu prijavu, koja ne menja svoju priču i ima dokumentovane povrede ne predstavlja veliki problem za policiju ili tužilaštvo. Međutim, problemi nastaju kada žrtva pruža otpor, odbija da sarađuje ili povlači prethodno date iskaze (Eriksson, 1995).

„Pravi“ slučaj zlostavljanja žene podrazumeva trezvenu ženu koja može jasno da opiše događaj, ali da je pri tome bila potpuno pasivna i dopustila da bude brutalno zlostavljana. Potom bi trebalo da je voljna da sarađuje, da podnese krivičnu prijavu protiv muškarca, da ga napusti i da ne menja svoj iskaz tokom sudskog postupka – nakon čega ona započinje novi život sa čovekom koji je ne zlostavlja (Olasdotter, 1997: 9-10).

Nažalost, stvarnost retko kada izgleda tako. Slučajevi u kojima žrtva nije „idealna“ postavljaju veće zahteve pred pravosudni sistem u pogledu profesionalnih koraka koje treba preduzeti. Provokativno ponašanje žrtve ne može da dovede do situacije u kojoj će njena formalna prava biti zanemarena ili dovedena u pitanje. Pojedinaac/pojedinka ne mora da bude nevin/a da bi dobio/la pomoć i zaštitu. Činjenica da je žrtva bila pijana ili da je bila na „neprikladnom mestu“ ne predstavlja olakšavajuću okolnost za učinioca.

Kao što se iz napred izloženog primećuje, definisati ko je ili šta je žrtva kriminaliteta nije uopšte jednostavan zadatak. Polje je tako široko da se žrtvama kriminaliteta mogu smatrati kako nevini pojedinci/pojedinke, tako i oni koji su učestvovali u krivičnom delu. Stoga pojam žrtve kriminaliteta obuhvata veoma heterogenu grupu, iako se u javnom diskursu žrtve kriminaliteta obično posmatraju kao homogena grupa. Rana viktimoška istraživanja su napravila ovu grešku kroz primenu rezultata istraživanja o žrtvama silovanja na sve žrtve kriminaliteta.

Postoji velika opasnost od pokušaja da se kreira „stereotip žrtve“, te da sve žrtve karakterišu slične reakcije bez obzira na njihova lična svojstva ili krivično delo kome su bile izložene. To može da vodi stvaranju misaonih struktura, koje mogu da iskrive našu interpretaciju psiholoških posledica za žrtve. Drugim rečima, ovi stereotipi kreiraju očekivanja o tome kako „prava“ žrtva treba da reaguje, utičući kako na samu žrtvu, tako i na ljude iz njenog okruženja. Žrtve koje se ne uklapaju u ovaj stereotip rizikuju da se ne osećaju normalno i/ili da izazivaju sumnju kod drugih.

## Teorije o podložnosti kriminalitetu

Gledišta o tome ko se ili šta smatra žrtvom kriminaliteta su usko povezana sa shvaćanjem kriminaliteta. Tokom godina, javile su se brojne teorije o krivičnim delima i kriminalitetu. Neke od njih su se fokusirale na ponašanje žrtve, dok su se druge bazirale na individualne karakteristike i prošlost učinilaca.

### Interakcija između žrtve i učinioca

Rane teorije su nastojale da pronađu uzroke viktimizacije u ličnim svojstvima žrtve ili u međusobnom odnosu žrtve i učinioca. Von Hentig (1940) je smatrao da su mnoga nasilna krivična dela rezultat površne ili duboke interakcije između žrtve i učinioca. Prema von Hentig-u, žrtva nije uvek pasivni objekat. Ponašanje žrtve u interakciji sa učiniocem može da doprinese samom kriminalnom ponašanju Wolfgang (1958) je uveo pojam „prenaglжена žrtva“, koji se odnosi na krivična dela i situacije kada žrtve, zbog svog ponašanja, mogu da se smatraju uzrokom. I Wolfgang i von Hentig su smatrali da je za bilo kakvo razumevanje viktimizacije suštinsko proučavanje događaja koji su doveli do krivičnog dela.

## Teorija životnog stila

Još jedna teorija koja nastoji da objasni nastanak i obim kriminaliteta je teorija životnog stila (Hindelang i dr., 1978). Ova teorija pokušava da objasni varijacije u riziku od postajanja žrtvom krivičnih dela onda kada postoji direktan kontakt između žrtve i učinioca. Osnovna pretpostavka od koje se polazi je da određeni stil života povećava verovatnoću da se dođe u situaciju u kojoj je rizik od kriminaliteta veći. Druga pretpostavka je da na životni stil utiču demografska i socijalna svojstva pojedinca/pojedinke. Rizik od toga da se bude izložen krivičnom delu nastaje usled delovanja karakteristika poput pola, godina, građanskog statusa, zanimanja, pripadnosti etničkoj ili socijalnoj grupi, tj. karakteristika koje utiču na izbor aktivnosti svakog pojedinca/pojedinke kako na poslu, tako i tokom slobodnog vremena.

## Teorija rutinskih aktivnosti

Teorija rutinske aktivnosti je formulisana u gotovo isto vreme kada i teorija životnog stila (Cohen i Felson, 1979). Prema ovoj teoriji, da bi se dogodilo krivično delo, moraju istovremeno da deluju tri faktora. Moraju da postoje motivisani učinilac, podobna žrtva ili objekat, i odsustvo osoba koje bi sprečile krivično delo. Cohen i Felson su smatrali da verovatnoća da će krivično delo biti izvršeno nastaje sa delovanjem ova tri faktora u određenom vremenu i na određenom mestu. Sa druge strane, na njihovo delovanje utiče to na koji način su organizovane dnevne rutine. Tako neke osobe rutinski dolaze u situacije u kojima su ova tri faktora prisutna, dok drugi imaju dnevne rutine koje ih retko dovode u takve situacije.

## Zaključci

U ovom poglavlju smo pokazali da pojam „žrtva kriminaliteta“ može da bude usko definisan i da uključi samo ona fizička lica koja su direktno pogođena krivičnim delom. Takođe smo predstavili i druge, mnogo opštije definicije vezano za širu grupu žrtava, kao što su žrtve saobraćajnih nesreća, ekoloških katastrofa i rata.

U nastavku ćemo koristiti užu definiciju žrtve, prevashodno u smislu fizičkih lica koja su, bilo direktno ili indirektno, pretprela krivično delo. Primer ove druge kategorije su rođaci ubijene žrtve ili pojedinci izloženi ekstremnom emotivnom stresu kroz svoja zanimanja. U delovima gde bude bilo potrebno, ova definicija će se proširivati tako da uključi čak i svedoke i zaposlene u pravosuđu. U meri u kojoj definicija predstavlja sastavni deo primene zakona, koristićemo pojam oštećeni kao tužilac.

Najzad, definicija žrtve kriminaliteta je političko pitanje. Imajući to u vidu, postojanje grupa koje vrše politički pritisak je od suštinskog značaja za javno predstavljanje grupa žrtava i postavljanje zahteva u njihovo ime. Ženski pokret je dobar primer takvih

grupa. One su kreirale javno mnjenje i skrenule pažnju na muško nasilje nad ženama. Kao rezultat toga, tretman ugroženih i zlostavljanih žena se poboljšao (videti poglavlje 4).

Ovo poglavlje je, takođe, pokazalo da mnogo ljudi u svojim glavama ima sliku „idealne“ žrtve. Idealna žrtva je nevinna, bespomoćna i potpuno neumešana u krivično delo. Većina onih koji su pogođeni krivičnim delom nisu umešani u njega, već su slučajno odabrani. Međutim, mnoge žrtve, koje dolaze u kontakt sa pravosudnim sistemom, sistemom zdravstvene zaštite ili socijalnim službama, ne uklapaju se u definiciju „idealne“. Žrtva može da bude pijana, teška za saradnju, čak i umešana u krivično delo. Uprkos tome, ova knjiga se u određenoj meri zasniva na diskusiji o idealnoj žrtvi. Razlog tome je da čitaoci moraju da razumeju „normalan“ slučaj kako bi on ili ona mogli da razumeju i vode slučajeve „neidealnih“ žrtava. Nije problem biti profesionalan i empatičan kada su u pitanju idealne žrtve. Sa druge strane, pak, rad sa žrtvama koje su umešane u krivično delo, koje su pasivne ili koje pružaju otpor zahteva daleko više profesionalizma i empatije.

Deo II

# Temelji



## Poglavlje 3

# Ljudska prava

Ranije su pojedinci sami bili zaduženi za primenu zakona i održavanje reda. Kada se dogodi krivično delo, primarno je bilo da se to razreši između strana koje su u njega uključene. Cilj je bio da učinilac popravi ili nadoknadi štetu nanetu krivičnim delom. U pojedinim slučajevima, od žrtve se očekivalo i bilo joj je dozvoljeno da traži osvetu zbog pretrpljenog zlodela. Ukoliko žrtva nije mogla sama da se osveti, teret zadovoljenja pravde padao je na porodicu. Osveta i ispaštanje su bili centralni koncepti ranog pravnog sistema. Billström (1995) smatra da se kroz ovakve reakcije izražava koncept jednakosti i srazmernosti između krivičnog dela i kazne. Osveta treba da rezultira u krivičnom delu protiv učinioca, koje, pak treba da bude srazmerno delu izvršenom prema žrtvi, dok ispaštanje treba da bude jednako vrednosti ukradenih ili uništenih predmeta.

Čak se i danas može naići na iste ove situacije u društvima koja su ili izolovana ili su u stanju traume (na primer, tokom i nakon civilnog rata). Ponekada dva sistema (individualni, baziran na retribuciji kroz osvetu, i organizovani, sistem pravde koji administrira društvo) mogu da postoje i uporedo.

Najzad, dužnost zaštite pojedinaca i administriranja pravde pada na teret države. Posmatrano iz ugla žrtve, to dovodi do slabljenja njenog položaja u sudskom procesu. Od vremena kada je žrtva mogla sama da traži pravdu, došlo se do toga da je država postala ta koja određuje sudbinu izvršioca, koja najviše odgovara ciljevima kažnjavanja (Billström, 1995). Od tog momenta, moglo bi se reći, žrtva je bila isključena iz sopstvenog konflikta. Christie (1982) smatra da upravo zbog toga, u današnjem društvu žrtva može da se posmatra kao dvostruki gubitnik – žrtva gubi kako u odnosu na učinioca, tako i u odnosu na državu gde profesionalci u sudu kradu konflikt. Žrtva kriminaliteta ne može više da traži retribuciju. Krivično delo nije više samo napad na žrtvu lično i na društvene norme izražene kroz zakone – delo danas pogađa i odnose između građana, koji su pogođeni krivičnim delom, i države.

Neformalna, građanska ili privatna kontrola, koja je u prošlosti postojala u mnogim zapadnim, post-industrijskim društvima je mnogo izgubila na značaju u periodu nakon Drugog svetskog rata. Faktor koji je doprineo tome je ekstenzivna urbanizacija, koja je umanjila društvenu kontrolu i povećala anonimnost. Uporedo sa tim, a kao rezultat povećanog životnog standarda, porasla je i stopa kriminaliteta. Uz promene životnog

standarda, migracije su izmenile strukturu stanovništva, promenio se sistem normi, kao i uloga porodice i crkve (videti, na primer, Ds 1996: 59).

Istovremeno sa porastom blagostanja i povećanjem materijalnih uslova za život, što ujedno podrazumeva da ima i više stvari koje mogu da se ukradu, neformalni mehanizmi kontrole iz prošlosti su zamenjeni formalnim. To je dovelo do situacije u kojoj je u zapadnom svetu došlo do povećanja stope kriminaliteta i smanjenja broja rasvetljenih krivičnih dela (Ds 1996: 59, 7-9).

Krajnja odgovornost za borbu protiv kriminaliteta je na državi, pri čemu država ima monopol nad sankcionisanjem nasilja. Odgovornost društva da zaštiti svoje građane od kriminaliteta podrazumeva da je društvo isto tako odgovorno i kada je građanima naneta šteta usled izvršenog krivičnog dela. Ovo posebno važi ako se ima na umu da je država, kako je ranije već rečeno, preuzela konflikt od zainteresovanih strana (Christie, 1982; Joutsen, 1987).

## Međunarodna zajednica

U mnogim društvima postoje osnovne vrednosti i norme koje utiču na ljudsko ponašanje i usmeravaju ga. Među tim vrednostima su i koncepti jednakosti, pravde, sigurnosti i demokratije. Pojedinci žele da osećaju da se društvo pravično odnosi prema njima, da su zaštićeni od rizika nasilja i da imaju mogućnost da utiču na političke odluke. Ovi koncepti imaju svoj temelj u osnovnim ljudskim pravima i njih prihvataju države, ali ne nužno i društva. Međunarodna zajednica je u proteklih pedeset godina donela brojne dokumente u nameri da poveća zaštitu ovih osnovnih ljudskih prava.

Poslednjih godina se, prevashodno zahvaljujući pritiscima grupa koje rade u domenu pružanja podrške žrtvama, uočava sve veće obraćanje pažnje na žrtve kriminaliteta. Taj pritisak je doveo do toga da su tela poput Ujedinjenih nacija (UN) i Evropske unije (EU) donela niz konvencija, rezolucija, deklaracija i preporuka u vezi sa žrtvama kriminaliteta.

Pojam „konvencija“ odnosi se na međunarodne ugovore koji su pravno obavezujući za države koje ih ratifikuju ili im se pridruže. U mnogim zemljama proces ratifikacije sprovodi se kroz zakonodavnu aktivnost. Istovremeno sa procesom ratifikacije, pravila konvencije bi trebalo da budu kodifikovana kroz odgovarajući zakon u svakoj pojedinoj zemlji. Međutim, pojedina nacionalna zakonodavstva predviđaju neposrednu primenu međunarodnog prava u domaćem pravnom sistemu, bez obzira da li su usvojeni zakonski tekstovi usklađeni sa međunarodnim normama. Takva praksa postoji, na primer, u istočnoj Evropi i na Kavkazu. To znači da ove države sasvim legalno dugi niz godina nemaju usklađeno zakonodavstvo, a država očekuje da pravosudni i drugi državni organi neposredno primenjuju međunarodno pravo - to se ipak ne dešava često, pa otuda nastaje niz problema, posebno za žrtve.



Nasuprot konvencijama, rezolucije i deklaracije nisu pravno obavezujuće – one su više neka vrsta opštih izjava. Preporuke takođe nisu pravno obavezujuće, ali ih države uglavnom poštuju (za temeljnu diskusiju o ljudskim pravima videti, na primer, Tarschys, 2001). Pored Ujedinjenih nacija, dokumente, koje za cilj imaju unapređenje položaja žrtava kriminaliteta, doneli su i Savet Evrope, Evropska unija, Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju i Evropska pomoć žrtvama. U ovom poglavlju ćemo razmotriti neke važne dokumente u oblasti ljudskih prava.

## Ujedinjene nacije

Generalna skupština Ujedinjenih nacija je 1948. godine usvojila rezoluciju u cilju jačanja zaštite ljudskih prava (General Assembly res. 217 A [III]). Rezolucija, između ostalog, sadrži delove koji se odnose na obnovne ideje slobode, pravde i mira. Usledile su dve međunarodne konvencije 1966. godine, od kojih se jedna bavi političkim i građanskim pravima, a druga ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima. Ova dokumenta čine osnov sistema međunarodnih normi o ljudskim pravima. Ona sadrže brojna pravila poput zabrane diskriminacije, prava na život i zabrane ropstva. Takođe sadrže i pravila u vezi sa pravom i poretkom (na primer, jednakost pred zakonom i pravo na pravično i nepristrasno suđenje) i mehanizmima demokratije (na primer, slobodu mišljenja, izražavanja i udruživanja). Uz to, ova dokumenta uključuju i pravila u vezi sa pravom na ličnu sigurnost i integritet (na primer, pravo na privatnost i zaštitu dece).

Pored osnovnih konvencija o ljudskim pravima, UN su usvojile i niz posebnih konvencija koje se bave pravima određenih grupa, kao što su žene i deca, ili, pak, specifičnim pravima, kao što su zabrana torture, rasizma i genocida. Među tim posebnim konvencijama je *Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena*, koju je Generalna skupština UN usvojila 1979. godine, a koja je stupila na snagu 1981. godine (General Assembly res. 34/180). Ženska konvencija ima za cilj da razjasni i ojača pravo žena na jednakost. Iako se nasilje nad ženama ne diskutuje eksplicitno, ipak postoji niz članova koji se bave različitim oblicima diskriminacije žena – sa ili bez elemenata nasilja.

U ovu kategoriju se čak svrstava i Konvencija o pravima deteta, koja je usvojena 1989. godine. Pored ostalog, *Konvencija o pravima deteta* razmatra odgovornost države da zaštiti decu od nasilja i svih vidova seksualne eksploatacije i zlostavljanja. Konvencija uključuje četiri osnovna principa: sva deca imaju ista prava, dete mora da bude od primarnog značaja u svim akcijama koje se tiču dece, sva deca imaju pravo na život i razvoj, i deca imaju pravo da budu saslušana i da iznesu svoje mišljenje u svim stvarima koja se tiču njih. Švedska je ratifikovala Konvenciju 1990. godine i to je uticalo na švedske zakone kroz uključivanje perspektive deteta u Zakonik o roditeljima i deci iz 1998. godine i Zakon o socijalnim službama (SFS 2001: 453).

Još jedan značajan dokument je *Konvencija UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala*, koja je usvojena 2000. godine. Konvencija ima za cilj da promoviše

efikasnu međunarodnu saradnju u prevenciji i suprotstavljanju transnacionalnom organizovanom kriminalitetu. Uz nju su usvojena i dva dodatna protokola, koja se bave trgovinom ljudima (*Protokol o sprečavanju, suzbijanju i kažnjavanju trgovine ljudskim bićima, posebno ženama i decom*) i krijumčarenjem migranata (*Protokol protiv krijumčarenja migranata kopnenim, morskim i vazdušnim putem*). Neki od ciljeva ovih protokola su:

- prevencija i suzbijanje trgovine ljudima, posebno ženama i decom
- zaštita i podrška žrtvama uz puno poštovanje njihovih ljudskih prava, i
- promovisanje saradnje među državama članicama kako bi se ovi ciljevi postigli.

Uz pravno obavezujuće konvencije, UN su usvojile i brojne deklaracije u vezi sa žrtvama kriminaliteta. Sredinom osamdesetih godina dvadesetog veka, UN su usvojile *Deklaraciju o osnovnim principima pravde za žrtve kriminaliteta i zloupotrebe moći* (General Assembly res. 40/34). To je „Magna Charta“ za žrtve kriminaliteta i sadrži četiri osnovna princip:

- pravo na pristup suđenju i pravičan tretman,
- pravo na naknadu štete od strane učinioca,
- pravo na kompenzaciju od strane države,
- pravo na neophodnu materijalnu, medicinsku, psihološku i socijalnu pomoć od strane volonterskih i javnih institucija i organizacija.

Tako žrtve kriminaliteta imaju pravo da budu poštovane i priznate na svim nivoima u okviru krivičnog pravnog sistema, pravo na kontinuirano informisanje o tome (i objašnjenje) kako napreduje procesuiranje njihovog slučaja, pravo da pruže informacije onima koji su odgovorni za donošenje odluka u vezi sa izvršiocem, kao i pristup pravnoj pomoći, zaštitu ličnog integriteta i fizičke sigurnosti i pravo na naknadu štete. Uz to, u Deklaraciji se navodi da svi koji rade u sudu treba da budu obučeni o tome na koji način da izađu u susret potrebama žrtava. Deklaracija se završava postavljanjem izazova državama članicama da preduzmu sve neophodne mere kako bi ispunile sve ono što je sadržano u ovom dokumentu. Usledilo je usvajanje „vodiča“ za one koji donose odluke sa smernicama za kontinuirani rad na problematici žrtava kriminaliteta (UN, 1999a) i priručnika o metodama za implementaciju koncepata proklamovanih Deklaracijom (UN, 1999b).

Generalna skupština je 1993. godine usvojila *Deklaraciju protiv nasilja nad ženama*. Generalna skupština je istakla da postoji vitalna potreba da se koncept ljudskih prava odnosi i na žene u smislu njihove jednakosti, sigurnosti, slobode, integriteta i dostojanstva. Deklaracija sadrži predloge mera koje bi trebalo preduzeti kako bi se eliminisali

svi oblici nasilja nad ženama. Nadalje, ona ističe da države moraju da rade na tome da osiguraju kompetentnu podršku i pomoć ženama koje su izložene nasilju i njihovoj deci – i to ne samo od strane ustanova zdravstvene zaštite i socijalnih službi. Ona takođe ističe potrebu za edukacijom policijskih i drugih državnih sužbenika, koji su odgovorni za sprečavanje, istragu i kažnjavanje nasilničkog kriminaliteta prema ženama.

## Savet Evrope

Paralelno sa radom UN, i Savet Evrope, takođe, preduzima mere usmerene na jačanje ljudskih prava. Temelj rada Saveta Evrope, koji beleži svoje početke pedesetih godina dvadesetog veka, je Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, koja se bavi zaštitom ljudskih prava i osnovnih sloboda. Konvencija, između ostalog, reguliše pravo na život, ličnu slobodu, slobodu govora, pravično suđenje i pravo da se ne bude osuđen za delo koje nije predstavljalo krivično delo po unutrašnjem ili međunarodnom pravu.

Još jedna konvencija, i to *Konvencija br. 116 (83) o naknadi štete žrtvama nasilničkog kriminaliteta* iz 1983. godine navodi da žrtve, kao i rođaci onih koji su tokom izvršenja krivičnog dela ubijeni, imaju pravo na naknadu štete od strane države ukoliko ne mogu da budu obeštećeni iz nekog drugog izvora. Pravo na naknadu štete se primenjuje čak i u onim slučajevima kada izvršilac nije ni optužen ili osuđen. Konvencija nastavlja time što navodi da država treba da isplati štetu kada se desi krivično delo.

Od 1979. godine, Savet Evrope je usvojio 31 preporuku za države članice a vezano za pitanja koja se tiču žrtava kriminaliteta. Među njima je i Preporuka br. R (85) 11 koja se odnosi na položaj žrtava u krivičnom i drugom sudskom postupku, koju je usvojio Savet ministara 1985. godine. Preporuka daje smernice tužilaštvu, sudskim i penitencijarnim institucijama država članica. Ove smernice uključuju odgovornost državnih tela da obezbede pomoć i podršku žrtvama kriminaliteta, uključujući davanje informacija, naknadu štete i zaštitu ličnog integriteta.

Dve godine kasnije, Savet Evrope je usvojio Preporuku br. R (87) 21 o pomoći žrtvama krivičnih dela i prevenciji kriminaliteta. Države članice su podstaknute da istraže potrebe žrtava krivičnih dela i mapiraju rasprostranjenost kriminaliteta kako bi omogućile razvoj programa za žrtve kriminaliteta. Uz to, države su zamoljene da povećaju nivo razumevanja potreba žrtava kriminaliteta, kako od strane opšte javnosti, tako i unutar državnih struktura.

Savet ministara je 1990. godine usvojio Preporuku b. (90) 2 koja se bavi nasiljem nad ženama. Preporuka razmatra opšte mere prevencije, ali isto tako ukazuje na specifične mere, uključujući informisanje, otkrivanje i prijavljivanje napada, kao i pomoć i terapiju za čitavu porodicu. Glavni koncept ove preporuke je značaj višestruke, kordinisane intervencije u ime žrtve kriminaliteta.

Neke od preporuka, koje su usvojene poslednjih godina, odnose se na pitanja pretnji svedocima i posredovanje u krivičnim stvarima. U Preporuci br. R (97) 13 iz 1997. godine se kaže da svedoci moraju da svedoče slobodno, ne pod pretnjom. Nadalje, navodi se da zakonom treba predvideti kažnjavanje za pretnje koje imaju za cilj da odvrate svedoka od svedočenja, kao i da te pretnje treba shvatiti veoma ozbiljno. U Preporuci se, takođe, navodi da svedoci treba da budu ohrabreni da prijave bilo koju relevantnu informaciju. Jedan mogući način da se pomogne svedoku da u potpunosti svedoči je da se smesti u posebnu prostoriju i bude zaštićen od optuženog. Na ovom mestu trebalo bi pomenuti i to da zaposleni u pravosudnom sistemu treba da budu edukovani za bavljenje pretnjama koje su usmerene protiv svedoka.

Preporuka br. R (99) 19 iz 1999. godine sadrži brojne principe koje države članice treba da imaju u vidu prilikom rešavanja pitanja posredovanja. Jedan takav princip je da do posredovanja može da dođe samo na osnovu saglasnosti obe strane, da strane imaju mogućnost da prekinu posredovanje u bilo kom trenutku, da je diskusija koja se vodi tokom procesa posredovanja poverljiva i da informacije koje su prikupljene tokom posredovanja ne mogu kasnije da se koriste bez saglasnosti obe strane. Principi takođe uključuju pravna pitanja, kao što je uvođenje posredovanja u krivičnim slučajevima u svako pojedino nacionalno zakonodavstvo, uz predviđanje posebnih smernica o njevoj primeni. Preporuka nadalje definiše na koji način se odvija proces posredovanja: posredovanje mora da se sprovodi na nepristrasan način, da bude zasnovano na činjenicama i da se odvija prema željama zainteresovanih strana.

## Evropska unija

Tokom proteklih godina uočava se povećano interesovanje Evropske unije (EU) za položaj žrtava kriminaliteta. Primer tog interesovanja je i tzv. Grocijus program, koji je finansirao nekoliko studija o žrtvama kriminaliteta. Studija u kojoj su poređena zakonodavstva zemalja članica i podrška koju one pružaju žrtvama silovanja i drugih seksualnih napada predstavljena je 1998. godine (Bacik, Maunsell i Grogan, 1998). Sledeće, 1999. godine, Švedska agencija za kompenzaciju žrtava kriminaliteta i podršku je, u saradnji sa Ministarstvom pravde, predstavila projekat, koji se fokusirao na mogućnosti dobijanja pomoći i podrške u slučaju kada je pojedinac pogođen krivičnim delom u drugoj zemlji u okviru Unije (Wergens, 1999).

Te iste godine je Evropska komisija (izvršno telo EU) predstavila Evropskom parlamentu izveštaj *Žrtve kriminaliteta u Evropskoj uniji – osvrt na standarde i akcije* (KOM[99] 349 final). U izveštaju su predstavljene preventivne aktivnosti, podrška žrtvama krivičnih dela, položaj žrtve u sudskom procesu i naknada štete, kao i pružanje informacija, pitanje jezika i edukacija. Komisija je zaključila da tokom sudskog procesa žrtve moraju da budu tretirane s poštovanjem i dostojanstveno, te da im budu osigurani

privatnost i bezbednost. Takođe je uočeno da naknada štete treba da bude obezbeđena žrtvama što je ranije moguće, na primer, kroz isplatu unapred.

Ova dokumenta su činila osnov za razgovore između Saveta Evropske unije i šefova država tokom jeseni 1999. godine u Tamerforsu. Sastanak u Tamerforsu je rezultirao predlogom da se obezbedi minimum podrške žrtvama kriminaliteta – posebno u smislu pristupa pravdi i prava na naknadu štete.

Bazirajući se na ovim dokumentima, Savet Evropske unije je usvojio Okvirnu odluku o položaju žrtava kriminaliteta u pravnom sistemu (2001/220/RIF). Odluka, između ostalog, sadrži dokumenta u kojima se apostrofiraju prava žrtava na poštovanje i priznavanje. U tom kontekstu se navodi da države članice treba da obezbede da se prema žrtvi krivičnog dela odnosi na način na koji će se poštovati njeno ljudsko dostojanstvo, kao i da se tokom sudskog postupka prepoznaju prava žrtve i njeni legitimni interesi. Odluka sadrži i dokumente o pravu na informisanje. Tako bi, na primer, države članice trebalo da osiguraju da žrtve imaju pristup relevantnim informacijama već tokom prvog kontakta sa službenicima organa za sprovođenje zakona kako bi mogle da na adekvatan način zaštite svoje interese. Druge oblasti kojima se ova odluka bavi su pravo na zaštitu i pravo na naknadu štete u okviru sudskog procesa. Uz to, odluka apostrofira značaj posebnih službi i organizacija koje pružaju podršku žrtvama kriminaliteta i obezbeđuju treninge za one koji su uključeni u sudske postupke ili na drugi način dolaze u kontakt sa žrtvama.

Za vreme švedskog predsedavanja Unijom, 2010. godine usvojen je Stokholmski program. U ovom programu Savet EU poziva Komisiju i države članice da:

- ispitaju na koji način mogu da unaprede zakonodavstvo i praktične mere podrške kako bi se obezbedila zaštita žrtava i poboljšala implementacija postojećih instrumenata;
- ponude bolju podršku žrtvama na drugi način, po mogućstvu kroz mreže postojećih organizacija u Evropi, koje pružaju praktičnu pomoć i stavljaju predloge u vezi sa tim;
- ispitaju mogućnost sačinjavanja jednog sveobuhvatnog pravnog instrumenta o zaštiti žrtava i to kroz objedinjavanje Direktive Saveta 2004/80/EC od 29. aprila 2004. godine koja se odnosi na naknadu štete žrtvama i Okvirne odluke Saveta EU 2001/220/JHA od 15. marta 2001. godine o položaju žrtava u krivičnom postupku, a na osnovu evaluacije ova dva instrumenta.

Povećana primena finansijskih programa trebalo bi da bude u skladu sa postojećim pravnim okvirima država članica.

Takođe postoji i poseban pravni okvir na nivou EU vezano za žrtve trgovine ljudima.

## Evropska pomoć žrtvama

Evropska pomoć žrtvama osnovana je 1987. godine kao udruženje organizacija koje pružaju podršku žrtvama kriminaliteta. Evropska pomoć žrtvama, koja ima status konsultanta pri UN, ima za cilj da obezbedi žrtvama kriminaliteta dobijanje najbolje moguće pomoći, onoliko dugo koliko je to žrtvama potrebno, kako bi se one vratile svom ranijem, aktivnom životu, i to bez obzira na nacionalnost ili mesto na prostoru Evrope u kome je krivično delo izvršeno. U svojim okvirima, ova organizacija radi na razvijanju efikasne pomoći strancima kao žrtvama kriminaliteta u okviru EU.

Organizacija je 1996. godine usvojila program pod nazivom *Dokument o pravima žrtava u krivičnom postupku*, koji je najvećim delom zasnovan na dokumentima UN i Saveta Evrpe (The Victim Support Europe, 1996). Program sadrži osnovne principe i specifična prava žrtava kriminaliteta u sudskom procesu.

Osnovni principi su:

- prava žrtava kriminaliteta moraju da dobiju jednak prioritet kao prava optuženih,
- postupak protiv učinioca ne sme da poveća nevolje ili stvori dodatne probleme žrtvama kriminaliteta (tzv. sekundarna viktimizacija).

Specifična prava žrtava kriminaliteta uključuju:

- pravo žrtve da se u svim fazama krivičnog postupka prema njoj odnosi s poštovanjem i priznavanjem,
- pravo žrtve da dobije informacije i pojašnjenja u vezi sa svojim slučajem,
- omogućiti žrtvi da pruži informacije onima koji su odgovorni za donošenje odluke u vezi sa optuženim,
- pravo pristupa pravnoj pomoći, bez obzira na sredstva kojima žrtva raspolaže,
- pravo na zaštitu privatnosti i fizičke bezbednosti,
- pravo na naknadu štete na prvom mestu od strane učinioca, a onda i od države.

Evropska pomoć žrtvama je razvila i dokument o socijalnim pravima žrtava kriminaliteta – *Socijalna prava žrtava kriminaliteta* (The Victim Support Europe, 1998). Pored opštih socijalnih prava, ovaj dokument uključuje i detaljnija pravila za žrtve kriminaliteta u vezi sa njihovim pravom na privatnost i fizičku bezbednost, prepoznavanje od strane zdravstvenih i socijalnih službi i bezbednost u kući i na radnom mestu.

*Dokument o pravima žrtava na odgovarajuće standarde službe* publikovan je 1999. godine. Ovaj dokument sadrži minimum standarda koje bi trebalo da ispune organizacije koje nude pomoć i podršku žrtvama kriminaliteta (The Victim Support Europe, 1999).

Osnovna prava žrtava su:

- Pravo na besplatne usluge koje pružaju organizacije koje vode obučeni volonteri i profesionalci.
- Usluge koje obezbeđuje Evropska podrška žrtvama:
  - su bazirane na razumevanju problema koje imaju žrtve kriminaliteta;
  - uključuju informacije o pravima žrtava;
  - uključuju psihološku, emotivnu i praktičnu pomoć tokom policijske intervencije, istrage i sudskog postupka;
  - uključuju mogućnost posredovanja u kontaktima sa specijalizovanim službama kada je to neophodno.

Specifična prava žrtava kriminaliteta uključuju:

- dostupnost podrške svim žrtvama, bez obzira na starost, pol ili seksualnu orijentaciju,
- podršku od strane odabranih i obučeni osoba,
- besplatnu pomoć,
- poverljivost,
- usluge bazirane na uslovima žrtava kriminaliteta,
- nezavisnost pomoći.

Pored značajnog rada Evropske pomoći žrtvama, OEBS je razvio niz instrumenata o pravima žrtava, preciznije o pravima žrtava trgovine ljudima.

## Zaključci

Usvajanje međunarodnih dokumenata tokom poslednjih dekada predstavlja jasan dokaz pojačavanja mehanizama zaštite osnovnih ljudskih prava. Jedan važan efekat ovih dokumenata je stavljanje većeg akcenta na žrtve kriminaliteta. Međutim, do sada su međunarodni dokumenti bili uglavnom orijentisani na regulisanje prava žrtava u kontekstu krivičnog sistema, dok većina žrtava, koje zapravo imaju mnogo potreba, ostaje izvan ovih okvira. To može da govori u prilog tome da je interesovanje za podršku i zaštitu žrtava mnogo više povezano sa interesom države da kažnjava učinioce nego da zaista izlazi u susret potrebama žrtava. Šta više, mnoge države čak ni prava žrtava u krivičnom sistemu, koja su sadržana u najvažnijim UN i EU dokumentima o žrtvama, ne primenjuju na adekvatan način. Upravo zbog toga je Saveta EU nedavno usvojio Rezoluciju o mapi puteva za jačanje prava i zaštite žrtava, posebno u krivičnom

postupku, a koja je bazirana na Lisabonskom ugovoru. Ovo bi mogao da bude značajan korak ka strožim obavezama za implementaciju i sveobuhvatnije bavljenje problemima žrtava u Evropi.



## Deo III

# Žrtve u fokusu



## POGLAVLJE 4

# Dostignuća u vezi sa žrtvama kriminaliteta

Tokom 1700-ih godina, interesovanje za kriminalitet je prvenstveno bilo fokusirano na samo krivično delo. To se izmenilo tokom 1800-ih, da bi do kraja veka pažnja bila usmerena na kriminalca. Kriminalac je bio podvrgnut pažljivom ispitivanju: biološkom, psihološkom i sociološkom. Tek stotinak godina kasnije, žrtva kriminaliteta je počela da pridobija pažnju. Ovaj nedostatak pažnje odnosio se na istraživanja, kriminalnu politiku i društvo uopšte.

Povećano interesovanje za žrtve kriminaliteta se, jednim delom, može objasniti upravo tim ranim, jednostranim fokusom na kriminalca. To bi, isto tako, mogla da bude i reakcija na veliki porast stope prijavljenog kriminaliteta uz istovremeno opadanje stope rasvetljenih dela. Još jedan značajan faktor je osnivanje prvih pokreta, posebno ženskog pokreta.

## Nova perspektiva

Položaj žrtve kriminaliteta dobija pažnju kriminalne politike u Sjedinjenim Američkim Državama tokom 1960-ih godina. Razlog za to ogleda se u delovanju konzervativnih interesnih grupa, koje su, zabrinute zbog porasta stope kriminaliteta, počele da zahtevaju stroži tretman kriminalaca. Postojala je rasprava o tome da bi ova zabrinutost za žrtve trebalo da se posmatra kao pokušaj da se obezbedi podrška represivnoj kriminalnoj politici, koja je bila na liniji očuvanja „reda i mira“ (Elias, 1984; Karmen, 1990; Kirchhoff, 1991).

Republikanski predsednički kandidat Barry Goldwater je u svojoj kampanji 1964. godine pokrenuo pitanje uličnog kriminaliteta. Na izborima je pobedio demokratski kandidat Lyndon B. Johnson, koji je prihvatio Goldwater-ovo gledište i obrazovao komisiju koja je trebalo da ispita situaciju u vezi sa žrtvama kriminaliteta. Izveštaj komisije je prezentovan 1967. godine, a sadržao je, između ostalog, rezultate istraživanja o žrtvama. U ovom istraživanju, koje je bilo prvo te vrste, osobe koje su ušle u uzorak su pitane da li su tokom godine koja je prethodila bili izloženi krivičnom delu. Jedan važan rezultat bio je da je istraživanje pokazalo da mnoga krivična dela iz različitih razloga nisu prijavljena policiji (Litzén, 1993).

U vreme kada su predstavljeni ovi rezultati, sprovodile su se i druge studije koje su pokazale da svedoci i žrtve kriminaliteta ne žele da učestvuju u rasvetljavanju krivičnih dela – čak i onda kada je krivično delo bilo prijavljeno i učinilac uhapšen. Razlog tome bio je dodatni stres koji stvara sudski postupak. Žrtve često nisu dobijale podršku ni informacije o tome šta se dešava, i često su bile prinuđene da provode sate u dosadnim čekaonicama, uglavnom zajedno sa osumnjičenim (Maguire, 1991).

Različiti državni organi u SAD uočili su da je potrebno preduzeti mere kako bi se ovaj problem rešio. Mislilo se da će, ako je tretman žrtava bolji, doći do povećanja stope prijavljenih dela, da će žrtve biti spremnije na saradnju tokom sudskog postupka i da će biti aktivnije kao svedoci. Jedna od najznačajnijih preduzetih mera bila je usmerena na povećanje učešće žrtava i svedoka u sudskom postupku. U tom cilju su pokrenuti brojni projekti, a jedan od ključnih rezultata bile su posebne prostorije za žrtve i svedoke. Štampane su i brošure sa informacijama o toku sudskog postupka (Davis i Henley, 1990).

Rane sedamdesete godine dvadesetog veka su obeležene početkom tzv. „debate o silovanju“ u SAD, kada je ženski pokret doveo u pitanje odnos američkog društva prema žrtvama silovanja i njihov tretman (Karmen, 1990; Roberts, 1990). Ukoliko silovanje nije bilo dovoljno ozbiljno, žena koja je prijavila krivično delo državnim organima, obično se saslušavala više puta, na nju se gledalo s prezirom i bila je izložena raznim predrasudama. Jedna od pionirki u ovoj oblasti bila je Susan Brownmiller, koja je napisala knjigu *Protiv naše volje – muškarci, žene i silovanje*. Brownmiller (1976) je navela da silovanje može da se razume kao biološki, kulturološki i socijalni fenomen, ali da je to na prvom mestu izraz tlačenja žena u celom društvu.

Ranije se ženski pokret borio za to da žene imaju pravo glasa, pravo na obrazovanje i rad. Kada su ovi ciljevi ostvareni, pokret je svoje delovanje usmerio ka seksualnoj nezavisnosti i fizičkom integritetu žena. Tišina koja je obavijala pitanja abortusa i silovanja (a kasnije i muškog nasilja nad ženama, seksualnog uznemiravanja i incesta) bila je prekinuta, prevashodno zahvaljujući tome što su žrtve počele otvoreno da pričaju o svojim iskustvima (Karmen, 1990). Sličan razvoj događaja beleži se u Engleskoj, a nekoliko godina kasnije i u Švedskoj i drugim zemljama zapadne Evrope.

Prva polovina 1970-ih godina je u Engleskoj i SAD donela različite volonterske inicijative, koje su bile zasnovane na konceptu da je društvo odgovorno da brine o žrtvama kriminaliteta. Jedna takva inicijativa bilo je osnivanje centara za silovane žene, kojima su one mogle da se obrate za pravne savete i emotivnu podršku tokom 24 sata dnevno. Uz to, neko iz centra je mogao da ide sa žrtvom u policijsku stanicu, kod lekara, advokata i slično. Mnogi centri su pokrenuli i grupne terapije za silovane žene (Karmen, 1990; Roberts, 1990). Ovi centri su umnogome bili pod uticajem feminističke ideologije i imali su značajan upliv na budući razvoj programa za pomoć žrtvama. Većinu ovih

ranih napora vezanih za pomoć žrtvama predvodili su pojedinci/pojedinke koji/koje su i sami bili/bile žrtve, a bili su razočarani pomoći koja im je stajala na raspolaganju. Od samog osnivanja, ove grupe su odabrale da rade nezavisno od postojećeg sistema i pravosudnih organa (Walklate, 1989).

U isto vreme, brojni novinski članci, knjige i istraživački izveštaji pokazivali su koliko je silovanje rasprostranjeno u društvu i ukazivali na probleme koje krivično delo proizvodi za žrtvu. To je rezultiralo time da ženski pokret pojača svoj pritisak. Od pružanja pomoći i podrške žrtvama silovanja kao svoje prve namere, ženski pokret je sada počeo da deluje kao grupa koja vrši politički pritisak. Jedan primer ove vrste aktivnosti je pokušaj da se podigne svest javnosti o tome kako se sudovi sa predrasudama odnose prema ženama ili kako su žene na drugi način loše tretirane. U različitim državama SAD su činjeni pokušaji da se pooštiri kaznena politika za silovanje. Aktivnosti su, takođe, počele da obuhvataju i druge vidove savetovanja u kriznim situacijama, kao i kampanje za informisanje i edukovanje (Boëthius, 1976; Karmen, 1990).

Povezano sa raspravama o silovanju, i drugi oblici opresije žena su izbili na svetlost dana, uključujući napade. Kao mnoge žrtve silovanja, i zlostavljane žene su često iznosile svoja negativna iskustva sa pravnim sistemom. Uprkos postojanja odgovornosti pravnog sistema da reaguje, mnoge žene su navodile da nikakvi koraci nisu preduzimani nakon što je delo prijavljeno policiji. Nije bilo neobično da se napad na ženu tretira kao porodični problem, a ne kao stvar policije. Rasprostranjen je bio i stav da su žene strana u događaju i da i one same snose deo krivice za ono što im se desilo.

Postoje brojne paralele između rasprave o silovanju i fokusa ženskog pokreta na muško nasilje nad ženama. Obe ove rasprave su inicirale bivše žrtve, obe su zasnovane na uverenju da se ova krivična dela daleko više zasnivaju na socijalnim i institucionalnim problemima nego na ličnim problemima ili nekoj vrsti izražavanja ličnog neuspeha, i obe su bile usmerene ka podizanju svesti pravosudnih organa o muškom nasilju nad ženama, a time i ka poboljšanju odnosa sistema prema zlostavljanim i silovanim ženama (Karmen, 1990).

Prve službe za podršku žrtvama kriminaliteta, muškarcima i ženama, počele su da se osnivaju u Velikoj Britaniji ranih 1970-ih godina (Maguire i Shapland, 1990). Njih su mahom činile nezavisne osobe koje su volonterski pružale podršku, a rad službi se finansirao putem donacija. Volonteri su pružali emotivnu podršku i praktičnu pomoć žrtvama kriminaliteta – prvenstveno žrtvama provala i napada (Maguire i Corbett, 1987). 1979. godine osnovana je *Nacionalna asocijacija službi za žrtve* kao krovna organizacija sa ciljem da uspostavi standardizovane metode i obuke za pojedinačne službe (Maguire i Shapland, 1990).

# Žrtva kriminaliteta u srpskoj perspektivi

## Intenziviranje rasprava

Interesovanje javnosti za žrtve kriminaliteta u Srbiji je inicirano 1980-ih godina, prvenstveno zahvaljujući zalaganju feministkinja za prava žena i dece. O nasilju nad ženama se raspravljalo na javnim tribinama koje je u Beogradu organizovala feministička grupa Žene i društvo. Članice ove grupe su, takođe, bile uključene u druge aktivnosti za podizanje svesti, kao što su intervjui u medijima, okrugli stolovi, govori u raznim institucijama i slično. Knjiga *Žene žrtve kriminaliteta*, koju je napisala Vesna Nikolić-Ristanović, je 1990. godine promovisana na jednoj od tribina u organizaciji grupe Žene i društvo (Blagojević, 1998).

Knjiga je poslužila kao važan osnov za zalaganje za pravne reforme u Srbiji. Predstavnice ženskih grupa su, zajedno sa istraživačicama, predstavile savezanim organima bivše SFRJ svoje predloge za izmene zakona u vezi sa nasiljem u porodici i silovanjem u braku i dale brojne intervjue medijima. Nakon raspada Jugoslavije i početka etničkog konflikta, ova kampanja je donekle usporena, jer je fokus zalaganja usmeren na žene žrtve nasilja u ratu. Međutim, zalaganje ženskih grupa za podizanje svesti javnosti i bolju zaštitu žrtava nasilja u porodici uopšte nije prestajalo ni tokom ratnih godina. Ženske grupe i feminističke istraživačice su doprinele vidljivosti problema žrtava nasilja u porodici, ali i žrtava seksualnog nasilja i trgovine ljudima. Grupa za ženska prava Evropskog pokreta u Srbiji<sup>1</sup> je još sredinom 1990-ih godina dostavila državnim organima prvi nacrt krivičnog dela nasilja u porodici i silovanja u braku. Iako bez uspeha, ovo zalaganje je ipak bilo značajno u smislu podizanja svesti državnih službenika i javnosti. Naime, odredba o kažnjavanju silovanja u braku je uneta u Nacrt Krivičnog zakonika kao alternativa tradicionalnoj definiciji silovanja i po prvi put se o tome raspravljalo u srpskom parlamentu.

Tokom 1990-ih godina, aktivistkinje ženskih grupa su osnovale prve SOS telefone, skloništa i savetovališta za žene i decu žrtve nasilja. Prvi SOS telefoni su osnovani 1990. godine u dva grada – Beogradu i Kraljevu, a 1993. godine i u Nišu. Razvoj ovih usluga za žrtve posebno je intenziviran nakon društvenih promena 2000. godine. Opšte uzev, razvoj službi za žrtve tokom 1990-ih i 2000-ih godina bio je pod snažnim uticajem ženskog pokreta, ali i pod uticajem razvoja civilnog društva uopšte i organizacija za ljudska prava posebno. Kao i u drugim zemljama, organizacije za ljudska prava su bile uglavnom zainteresovane za prava žrtava u vezi sa krivičnim postupkom i kažnjavanjem učinioca, dok su organizacije za podršku žrtvama bile fleksibilnije i zadržale osnažujući pristup, pružajući podršku žrtvama i izlazeći u susret njihovim potrebama bez obzira da li su žrtve bile uključene u krivičnopravne procedure.

---

1 Grupa je bila preteča Viktimološkog društva Srbije.

Prve službe za žrtve u Srbiji bile su specijalizovane službe za žene i decu žrtve nasilja. Ženske grupe su stavile pitanje muškog nasilja nad ženama na dnevni red, ističući da nasilje u porodici nije privatna stvar već društveni problem, koji zahteva ozbiljnu raspravu i rešenja. Kasnije su osnivane i druge specijalizovane službe, poput službi za žrtve torture i rata. Do kraja 1990-ih godina, u Srbiji su zalaganje za žrtve i podrška žrtvama bili ograničeni na žene i decu žrtve nasilje. Međutim, od 2000-ih, umnogome zahvaljujući delovanju Viktimološkog društva Srbije,<sup>2</sup> inicirane su brojne pozitivne promene značajne ne samo za žene i decu, već i za žrtve kriminaliteta uopšte. Prva i do sada jedina opšta služba za žrtve, tj. služba koja pruža podršku žrtvama svih oblika kriminaliteta, i to oba pola, osnovana je 2003. godine u okviru Viktimološkog društva Srbije. Na osnovu sačinjenih nacrti i zalaganja Viktimološkog društva Srbije i drugih nevladinih organizacija, usvojeni su zakoni koji sadrže odredbe značajne za žrtve. Takođe, od 2008. godine u Republičkom zavodu za statistiku beleže se osnovni podaci o žrtvama. Redovno obeležavanje 25. novembra – Međunarodnog dana borbe protiv nasilja nad ženama – započele su ženske grupe još 1990-ih godina, dok Viktimološko društvo Srbije redovno obeležava 22. februar – Međunarodni dan žrtava. Nevladina organizacija I.A.N. je inicirala obeležavanje Međunarodnog dana borbe protiv torture. Kao i u drugim zemljama, organizacije koje se bave žrtvama u Srbiji koriste ove datume, ali i sve druge mogućnosti, kako bi organizovale događaje usmerene na podizanje svesti i skretanje pažnje javnosti i države na probleme sa kojima se žrtve suočavaju. Uz sve to, nevladine organizacije koje se bave žrtvama su do sada organizovale i brojne obuke za različite stručnjake, uključujući policiju, socijalne radnike, sudije, tužioce i zaposlene u sistemu zdravstvene zaštite.

Nakon 2000. godine, prve službe za žrtve su osnovane i u okviru državnih institucija. One su uglavnom osnivane u okviru institucija sistema socijalne zaštite. Od posebne koristi za ovaj razvoj bile su izmene porodičnog zakonodavstva u vezi sa nasiljem u porodici, kao i povećana mogućnost finansiranja partnerstva između NVO i državnih institucija.

Tako je, na primer, 2004. godine u Beogradu osnovana Služba za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima kao deo Ministarstva rada, zapošljavanja i socijalne politike. Oskora u Beogradu postoje i SOS telefon za decu i Prihvatilište za urgentnu zaštitu zlostavljane dece. Takođe, nevladine organizacije su u saradnji sa centrima za socijalni rad osnovale i nekoliko SOS telefona u Srbiji.

Državne službe su uglavnom pratile opšti trend razvoja usluga u NVO u smislu njihovog fokusa na žene i decu žrtve nasilje. Od 2010. godine primećuju se novi trendovi: zatvaranje pojedinih nevladinih organizacija koje su pružale podršku žrtvama (SOS telefoni i skloništa), a koje su razvijane sa puno entuzijazma i koje su generisale dra-

---

2 Više o Viktimološkom društvu Srbije videti u delovima o državnim organima i žrtvama, viktimološkim istraživanjima u Srbiji i delu o nevladinim organizacijama i žrtvama.

goceno iskustvo aktivista i aktivistkinja. Njihove aktivnosti su delom preuzele državne institucije, kojima, za razliku od nevladinih organizacija, često nedostaju znanje i iskustvo potrebno za izlaženje u susret potrebama žrtava.

Sve skupa, primećuje se da razvoj usluga i programa za žrtve, kako u okviru nevladinih organizacija, tako i u okviru državnih službi, u Srbiji nije bio pravolinijski i sistematičan. Iako značajan, ovaj razvoj je uglavnom bio rezultat entuzijazma grupa pojedinaца/poјedinki i fragmentarnih napora države. Takođe, iako je primetan određen nivo saradnje različitih službi, nacionalna mreža lokalnih službi za žrtve, koja postoji u mnogim zemljama, još uvek nije osnovana.

Jedna od ključnih karakteristika razvoja u vezi sa žrtvama u Srbiji je da je on doprineo društvenoj vidljivosti i svesti o određenim kategorijama žrtava, dok su, pak, druge žrtve i dalje prilično nevidljive i neprepoznate. Rasprostranjenost specijalizovanih usluga i organizacija za žrtve doprinela je vidljivosti određenih žrtava, kao što su žene žrtve nasilja u porodici, deca žrtve seksualnog zlostavljanja, žrtve trgovine ženama i decom, i, od skora, žrtve zlostavljanja na radu. Druge žrtve, poput žrtava razbojništva, provala, uličnog nasilja, ali i muškarci kao žrtve i slično, su mahom nevidljive i neprepoznate. Iako prilično uspešno u pogledu zakonskih reformi vezanih za nasilje u porodici, seksualno nasilje i trgovinu ljudima, zalaganje Viktimološkog društva Srbije za veću društvenu vidljivost drugih žrtava kriminaliteta i za sveobuhvatan pristup bavljanju žrtvama nije naišlo na veću podršku, te je suočeno s poteškoćama u dopiranju do šire javnosti, stručnjaka i državnih službenika. Pa ipak, veća vidljivost određenih žrtava i postojanje više usluga za njih ne znači da se u praksi njihovim potrebama valjano izlazi u susret. Mnogi problemi u vezi sa tim i dalje postoje, pa će oni biti razmatrani u odgovarajućim poglavljima ove knjige.

## Promene zakonodavstva i prakse

Tokom proteklih godina, država je preduzela niz mera kako bi se poboljšao položaj žrtava kriminaliteta u Srbiji. Doneti su novi zakoni, dok su postojeći preispitani i izmenjeni. Uz to, donet je i niz političkih dokumenata, poput strategija, nacionalnih planova akcije i protokola. Najvažnije izmene zakonodavstva i prakse inicirale su i za njih se zalagale nevladine organizacije u Srbiji, koje su ujedno imale podršku međunarodnih organizacija i donatora. Upravo iz tog razloga ovo poglavlje ćemo početi opisom najvažnijih inicijativa NVO za izmene zakona, a potom ćemo dati pregled ostvarenih zakonskih reformi.

### *Zalaganje civilnog društva*

Do prvih izmena zakona, koje su obeležile početak novog zakonodavstva za žrtve, došlo je ubrzo nakon političkih promena 2000. godine. Zakonske reforme u vezi sa



nasiljem u porodici, seksualnim nasiljem, trgovinom ljudima i zaštitom žrtava od sekundarne viktimizacije tokom krivičnog postupka bile su inicirane i najvećim delom zasnovane na predlozima koje su sačinili eksperti/ekspertkinje Viktimološkog društva Srbije. Osnov reformi činio je predlog zakonskih rešenja koji je razvijen i, po prvi put, predat državnim organima 1998. godine sa idejom da bude unet u Nacrt Krivičnog zakonika Savezne Republike Jugoslavije.<sup>3</sup> Predlog su činili *Novi model pravne zaštite od nasilja u porodici*, nacrt glave o seksualnom nasilju, koji je bio zasnovan na novom konceptu seksualnog nasilja, i predlog krivičnog dela trgovine ljudima. Kasnije, tačnije 2002. godine, sačinjen je sistematičniji i ohuhvatniji predlog nazvan *Novi model zakonskih rešenja o trgovini ljudima*, kao i predlog izmena Zakona o krivičnom postupku o zaštiti žrtava od sekundarne viktimizacije (Nikolić-Ristanović, 2002a).

*Novi model pravne zaštite od nasilja u porodici*, kao prvi sistematizovan predlog novog koncepta pravne zaštite od ovog oblika kriminaliteta, sačinila je 1998. godine radna grupa Viktimološkog društva Srbije, koju je činilo pet pravica feministkinja<sup>4</sup> (Nikolić-Ristanović i Ćopić, 2002: 23-26; Nikolić-Ristanović, 2002a). *Novi model pravne zaštite od nasilja u porodici* je usledio nakon dvogodišnjeg praćenja suđenja zlostavljanim ženama koje su ubile svoje nasilnike i kampanja za podizanje svesti, koje su organizovale ženske nevladine organizacije. Prvi nacrt *Modela*, koji je kasnije modifikovan kako bi reflektovao postojeće zakonodavne trendove, bio je baziran na nalazima istraživanja i izveštajima sa praćenja suđenja, kao i na istraživanju međunarodnog i domaćeg pravog okvira, dok su Zakon o nasilju u porodici američke države Minesota i Dulut model poslužili kao smernice prilikom njegove izrade (Nikolić-Ristanović, 2002a). *Novi model pravne zaštite od nasilja u porodici* je sadržao predlog harmonizovanih izmena pet relevantnih zakona: Krivičnog zakona, Zakona o krivičnom postupku, Porodičnog zakona, Zakona o parničnom postupku i Zakona o oružju i municiji. Predlozi izneti u *Modelu* predstavljali su kombinaciju preventivnih, represivnih i mera lečenja i savetovanja, koje su prvenstveno bile usmerene na sprečavanje eskalacije porodičnog nasilja. Najvažniji predlozi odnosili su se na mere zaštite, koje treba da se izreknu u građanskom sudskom postupku; krivično delo nasilje u porodici; krivičnu odgovornost za kršenje mera zaštite; zabranu kontaktiranja sa žrtvom kao uslova prilikom izricanja uslovne osude; nove mere bezbednosti – zabrana kontaktiranja žrtve i obavezno savetovanje i tretman za učinioca; i predviđanje nasilja u porodici kao osnova za odbijanje izdavanja dozvole za nabavku oružja.

Zalaganje u vezi sa seksualnim nasiljem bilo je zasnovano na predlogu potpuno novog koncepta poglavlja Krivičnog zakona u vezi sa seksualnim deliktima, sa sledećim

---

3 VDS nije tada uspeo u svom zalaganju, ali isto tako ni nacrt tadašnjeg Krivičnog zakonika nikada nije usvojen. Međutim, predlog VDS je korišćen kasnije kao osnov za pravljenje nacrta Krivičnog zakonika Srbije 2000ih (Stojanović, 2009).

4 Slobodanka Konstantinović-Vilić, Vesna Nikolić-Ristanović, Nevena Petrušić, Ivana Stevanović i Brankica Grupković.

osnovnim karakteristikama: promena naziva poglavlja koje se odnosi na seksualno nasilje – umesto naziva krivična dela protiv dostojanstva ličnosti i morala, predložen je naziv krivična dela protiv polne slobode; strože kažnjavanje svih seksualnih delikata, a posebno seksualnog zlostavljanja dece i osoba sa posebnim potrebama; kažnjavanje silovanja u braku; novi koncept silovanja i drugih oblika seksualnog nasilja, koji treba da omogućući jednaku krivičnopravnu zaštitu žrtvama bez obzira na pol i seksualnu orijentaciju, i koji uključuje ne samo prinudu na vaginalni seksualni odnos, već i na druge oblike seksualnog čina, kao što su analni, oralni i slično.

Tokom 2002. godine, ekspertska grupa Viktimološkog društva Srbije<sup>5</sup> je analizirao nekoliko zakona vezanih za trgovinu ljudima, kao i najvažnije međunarodne dokumente i uporedno zakonodavstvo. Na osnovu ove analize, sačinjen je predlog odredbi koje se se odnosile na krivično delo trgovine ljudima. Ova aktivnost je bila praćena organizovanjem okruglih stolova na kojima je predlog diskutovan sa predstavnicima policije i sudstva kako bi se dobili komentari na njega. Nakon toga, sačinjen je konačni predlog i otpočelo je zalaganje za njegovo usvajanje. Kao rezultat zajedničkog zalaganja nevladinih organizacija i državnih institucija, članova Republičkog tima za borbu protiv trgovine ljudima, krivično delo pod nazivom trgovina ljudskim bićima je uneto u Krivični zakon Srbije aprila 2003. godine.

Viktimološko društvo Srbije je, takođe, predložilo izmene relevantnog zakonodavstva u vezi sa obezbeđivanjem bolje zaštite žrtava. To je uključilo predlog da se u Zakon o krivičnom postupku unesu dobre prakse u pogledu saslušanja osetljivih žrtava kao svedoka, kao i predlog izmena Zakona o prekršajima i Zakona o kretanju i boravku stranaca u smislu odlaganja deportacije i izdavanja dozvole privremenog boravka žrtvama trgovine ljudima.<sup>6</sup>

Predlozi koje su sačinili eksperti i ekspertkinje VDS mogu, bez preterivanja, da se smatraju osnovom različitih pravnih reformi koje su se odvijale nakon 2002. godine. Pravne reforme relevantne za žrtve počele su sa delimičnim izmenama Krivičnog zakona 2002. i 2003. godine, kada je uneto krivično delo nasilje u porodici, obezbeđeno kažnjavanje za silovanje u braku i uneto krivično delo trgovina ljudima. Ostatak predloženih izmena unete su u Krivični zakonik i Porodični zakon Srbije 2005. godine, Za-

---

5 Ekspertska grupa uključuje prof. dr Vesnu Nikolić-Ristanović, prof. dr Natašu Mrvić-Petrović, prof. dr Milana Škuljčića i mr Sanju Čopić.

6 Iako je prva verzija ovog predloga sačinjena 2002. godine kada je ekspertska grupa Viktimološkog društva Srbije sačinila predlog krivičnog dela trgovine ljudskim bićima, predlozi su 2004. godine modifikovani u okviru projekta zalaganja za izmene prekršajnog zakonodavstva i s njim povezanih zakona. Projekat je realizovan u saradnji sa Udruženjem sudija za prekršaje, a VDS je imalo vodeću ulogu u njemu. Projekat su realizovali Vesna Nikolić-Ristanović, Nataša Mrvić-Petrović i Sanja Čopić u saradnji sa dvoje sudija za prekršaje, Draganom Tireli i Zoranom Pašalićem, imajući pri tome u vidu nove trendove u ovom domenu, kao i izmene prakse u pogledu davanja dozvole privremenog boravka žrtvama trgovine ljudima iz humanitarnih razloga.

konik o krivičnom postupku 2006. godine, Zakon o prekršajima 2009. godine i Zakon o strancima 2008. godine.

Prve promene su ostvarene kao rezultat višegodišnjeg upornog zalaganja Viktimološkog društva Srbije, koje je u svojoj finalnoj fazi dobilo veliku podršku civilnog društva i demokratskih političkih partija. Izmene su unete u Krivični zakon u vidu amandmana predloženih od strane pojedinki - predstavnica Narodne skupštine, koje su gajile simpatije prema iznetim predlozima, dok, sa druge strane, vlada nije pokazivala interesovanje za njih. U godinama koje su usledile, interesovanje vlade za pravne reforme, koje su od značaja za žrtve, je poraslo, i to pod uticajem zalaganja nevladinih organizacija, ali i preuzetih međunarodnih obaveza. Eksperti i ekspertkinje VDS su nastavili da se zalažu za pravne reforme, i to kako kroz delovanje VDS, tako i kao članovi i članice drugih nevladinih organizacija i vladinih radnih grupa.

Drugi eksperti i nevladine organizacije su, takođe, predstavljali svoje predloge zakona koji su relevantni za žrtve. Najvažniji predlozi i zalaganja su: zalaganje Centra za prava deteta za Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica (2006), zalaganje pedeset nevladinih organizacija iz Koalicije protiv diskriminacije za antidiskriminaciono zakonodavstvo, kao i zalaganje organizacija koje pružaju podršku žrtvama mobinga za Zakon o sprečavanju zlostavljanja na radu (2010).

## Poboljšano zakonodavstvo

Nova zakonska rešenja o žrtvama u Srbiji odnose se na nasilje u porodici, seksualni kriminalitet, zlostavljanje na radnom mestu i trgovinu ljudima, kao i na aktivniju ulogu žrtve i njenu zaštitu od reviktimizacije i sekundarne viktimizacije tokom krivičnog postupka. U srpsko zakonodavstvo su, takođe, unete i neke dobre prakse u vezi sa zaštitom dece i drugih ranjivih kategorija žrtava kao svedoka. Kriminalizacija silovanja u braku, nasilja u porodici, trgovine ljudima i krijumčarenja ljudi, unošenje mera restorativnog karaktera, kao i izmene građanskog i radnog zakonodavstva su, zajedno sa donošenjem novih zakona o zlostavljanju na radu, organizovanom kriminalitetu, zabrani diskriminacije i rodnoj ravnopravnosti, doprineli tome da srpsko zakonodavstvo bude u velikoj meri usklađeno sa međunarodnim standardima. U nastavku će, stoga, biti dat kratak pregled srpskog zakonodavstva relevantnog za žrtve, i to onakvog kakav je bio u momentu pisanja ove knjige.

Čak i pre 2000. godine, žrtva (oštećeni) je imala većinu prava koja su bitna za njegu/njenu ulogu u krivičnom postupku, kao što su: pravo da predlaže dokaze i da ostvari uvid u krivične spise i dokaze; pravo da postavlja pitanja i stavlja primedbe ili daje pojašnjenja u vezi sa izjavama drugih učesnika u krivičnom postupku, kao i da daje druge izjave i iznosi mišljenja, uključujući davanje završne reči; pravo da se u postupku pojavi kao supsidijarni ili privatni tužilac, i pravo na besplatno zastupanje u slučaju da stekne svojstvo supsidijarnog tužioca a nema dovoljno finansijskih sredstava.

Nova rešenja su unela i neke novine u smislu vraćanja oštećenom predloga kao uslova za preduzimanje krivičnog gonjenja u slučaju određenih krivičnih dela, proširivanja prava oštećenog na žalbu, koje je ranije bilo ograničeno samo na odluku u vezi sa troškovima postupka (pravo žalbe na odluku tužioca u pogledu dodeljivanja statusa zaštićenog svedoka ukoliko je krivično delo izvršeno prema ovoj osobi), otklanjanja nekih ograničenja privatnog tužioca (Grubač i Beljanksi, 2002), kao i omogućavanja posredovanja između žrtve i učinioca. Štaviše, izmene su predstavljale dobar pravni osnov za obezbeđivanje odgovarajuće zaštite žrtve tokom krivičnog postupka, i to kako od sekundarne viktimizacije, tako i od ponovljene viktimizacije.<sup>7</sup>

Nasilje u porodici je sada posebno krivično delo, koje se goni po službenoj dužnosti, a obezbeđuje kažnjavanje psihičkog i fizičkog nasilja izvršenog prema članu porodice. U vezi sa ovim krivičnim delom, član porodice se definiše ekstenzivno, pa uključuje partnere, bivše partnere, decu i druge srodnike (uključujući i srodnike po tazbini), kao i hranitelje i usvojioce. Brojne mere zaštite mogu da se izreknu u građanskom postupku, dok je njihovo kršenje kažnjivo i predstavlja najlakši oblik krivičnog dela nasilje u porodici. Porodični zakon Srbije predviđa sledeće mere zaštite: izdavanje naloga za iseljenje iz porodičnog stana ili kuće, bez obzira na pravo svojine, odnosno zakupa nepokretnosti; izdavanje naloga za useljenje u porodični stan ili kuću, bez obzira na pravo svojine, odnosno zakupa nepokretnosti; zabrana približavanja članu porodice na određenoj udaljenosti; zabrana pristupa u prostor oko mesta stanovanja ili mesta rada člana porodice, i zabrana daljeg uznemiravanja člana porodice. Mere zaštite mogu da traju do godinu dana, uz mogućnost produženja. Novi Zakon o prekršajima Srbije takođe sadrži odredbu kojom se predviđa mera zaštite: zabrana pristupa žrtvi (oštećenom), objektima ili mestu izvršenja prekršaja. Cilj ove mere zaštite je sprečavanje kontakta između učinioca i žrtve u situaciji kada žrtva oseća da je ugrožena. Izmene Krivičnog zakonika iz 2009. godine unele su novu meru bezbednosti – zabranu približavanja i komunikacije sa žrtvom, što je značajno za zaštitu žrtve nakon suđenja.

Krivični zakonik predviđa kažnjavanje za silovanje bez obzira na odnos između učinioca i žrtve (stoga uključuje i silovanje bračnog partnera) i bez obzira na pol žrtve i učinioca. Drugim rečima, sadašnja odredba o silovanju uključuje heteroseksualno i homoseksualno silovanje, kao i prinudu na vaginalni, ali i na oralni, analni i drugi sličan seksualni čin. Novi Krivični zakonik sadrži odredbe koje obezbeđuju bolju krivično-pravnu zaštitu dece i osoba sa posebnim potrebama. U slučaju da silovanje ili drugi seksualni delikt dovede do trudnoće žrtve, Zakonik predviđa strožu kaznu. Kazne za seksualne delike uopšte, a posebno za seksualno zlostavljanje dece su povećane, dok je inkriminacija seksualnog zlostavljanja dece bolje definisana nego ranije. Kada su u pitanju deca, posebno je važno ukazati na odredbu o seksualnom zlostavljanju dece od

---

<sup>7</sup> O tome više videti u poglavlju o sudu i žrtvama.

strane osobe u koja dete ima poverenje (kao što su roditelj, usvojitelj, staratelj, nastavnik, medicinska sestra i slično).

Krivični zakonik Srbije je usvojio inkriminaciju trgovine ljudima koja je u skladu sa definicijom predviđenom Konvencijom UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala i dodatnim Protokolom o trgovini ljudima.<sup>8</sup> Strože kazne su predviđene ukoliko je krivično delo izvršeno prema maloletnom licu, ukoliko su za žrtvu nastupile teške telesne povrede ili ukoliko je delo izvršeno od strane organizovane grupe ili ako se vrši u vidu zanimanja. Najstroža kazna predviđena je za slučaj da je prilikom izvršenja dela jedno ili više lica ubijeno. Ukoliko je žrtva maloletno lice, učinilac će se kazniti kaznom predviđenom za ovo krivično delo čak i u slučaju kada nije upotrebio silu, pretnju ili neki drugi od predviđenih načina izvršenja. Generalno gledano, pristanak žrtve na eksploataciju ili uspostavljanje ropskog položaja ne utiče na postojanje krivičnog dela. Krivični zakonik iz 2005. godine takođe je predvideo trgovinu decom u cilju usvojenja kao posebno krivično delo, koje predviđa posebnu krivičnopravnu zaštitu dece do 14 godina (kasnije promenjeno u mlađe od 16 godina) od ovog oblika trgovine ljudima. Imajući u vidu ozbiljne posledice za žrtve, ali i razlike u poređenju sa krivičnim delom trgovine ljudima, Krivični zakonik iz 2005. godine je, po prvi put, predvideo i krivično delo krijumčarenja ljudi.

Kriminalizacija trgovine ljudima je samo jedan od preduslova za uspešno suzbijanje ovog oblika organizovanog kriminaliteta i zaštitu žrtava. To, naravno, nije dovoljno, pa je potrebno obezbediti odgovarajuću zaštitu žrtvama pre, tokom i nakon krivičnog postupka, ali i nezvano od njega. Ministar unutrašnjih poslova Republike Srbije je 5. jula 2004. godine doneo *Instrukciju o uslovima odobrenja privremenog boravka stranim državljanima žrtvama trgovine*, koja omogućava odobravanje dozvole privremenog boravka stranim državljanima, žrtvama trgovine ljudima, iz humanitarnih razloga, i to u periodu od tri meseca, a u cilju obezbeđivanja zaštite i pomoći žrtvi u procesu oporavka i povratka u zemlju porekla ili prethodnog boravišta (oporavak i period refleksije). Dozvolu privremenog boravka u trajanju od tri meseca mogu da dobiju svi strani državljani za koje Služba za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima proceni da su im, kao žrtvama trgovine ljudima, potrebni zaštita i pomoć. Ukoliko je žrtva spremna da sarađuje sa državnim organima, dozvola privremenog boravka može da se produži do šest meseci. Ukoliko, pak, žrtva aktivno učestvuje u sudskom postupku kao svedok ili oštećeni, ili je to potrebno iz razloga bezbednosti, dozvola privremenog boravka može da se produži za period do jedne godine. Izdavanje dozvole privremenog boravka je kasnije uneto u Zakon o strancima, iako ne u potpuno istom obliku.

8 Protokol o sprečavanju, suzbijanju i kažnjavanju trgovine ljudskim bićima, posebno ženama i decom (2000), kao dodatni deo Konvencije UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala (2000) stupio je na snagu decembra 2003. godine. [www.uncjin.org/Documents/Conventions/dcatoc/final\\_documents\\_2/convention\\_%20traff\\_eng.pdf](http://www.uncjin.org/Documents/Conventions/dcatoc/final_documents_2/convention_%20traff_eng.pdf).

Pravna zaštita od zlostavljanja na radnom mestu obezbeđuje se kroz odredbe krivičnog i radnog zakonodavstva, a od skora i kroz Zakon o sprečavanju zlostavljanja na radu. U okviru krivičnog zakonodavstva, jedina odredba te vrste odnosi se na seksualno uznemiravanje na radnom mestu. To je predviđeno u okviru jednog šire definisanog krivičnog dela pod nazivom obljuba zloupotrebom položaja. Kao rezultat zalaganja ženskih grupa, još 2003. godine je u krivično zakonodavstvo uneto jedno daleko specifičnije krivično delo – seksualno zlostavljanje. Međutim, ovo krivično delo jedva da je primenjivano u praksi. Posebno je bilo kritikovano zbog teškoća u razgraničenju od drugih krivičnih dela, dok je krivično gonjenje po osnovu privatne tužbe učinilo krivičnopravnu zaštitu veoma neefikasnom (Jovanović i Simeunović-Patić, 2006: 24). Krivični zakonik iz 2005. godine nije uključio ovu odredbu, ostavljajući kao mogućnost za krivičnopravnu zaštitu samo krivično delo obljube zloupotrebom položaja. Iste godine, Zakon o radu Srbije je, po prvi put, posvetio adekvatnu pažnju diskriminaciji na radnom mestu, predviđajući da se kršenje odredbi o diskriminaciji na radnom mestu ima smatrati uznemiravanjem. Tako uznemiravanje obuhvata široku lepezu zlostavljanja na radnom mestu, kao što su psihičko (mobing), fizičko i seksualno uznemiravanje. Žrtva ima pravo da traži naknadu štete od učinioca, što znači da je sankcionisanje učinioca ograničeno na građanske sankcije. Iako ova odredba predstavlja važnu novinu u srpskom zakonodavstvu, ona ipak stavlja žrtvu u veoma težak položaj zbog neravnoteže moći i teškoća u dokazivanju (Jovanović i Simeunović-Patić, 2006: 24). Upravo zbog je 2010. godine donet Zakon o sprečavanju zlostavljanja na radu. Zakon zabranjuje zlostavljanje na radu, uključujući i seksualno uznemiravanje, i uspostavlja nekoliko mehanizama reagovanja (restorativni, preventivni, protektivni i represivni). Takođe se predviđa odgovornost poslodavca za zaštitu žrtava; prevencija zlostavljanja i naknada prouzrokovane štete, a teret dokazivanja da delo nije izvršeno se prenosi na učinioca.

Najzad, novi Zakon o socijalnoj zaštiti iz 2011. godine unosi određene novine, koje su značajne za zaštitu žrtava. Žrtve nasilja u porodici i trgovine ljudima su prepoznate kao korisnici socijalnih usluga. Stoga Zakon kao ciljeve socijalne zaštite prepoznaje prevenciju i zaštitu od zlostavljanja, zanemarivanja i eksploatacije. Uz to, po prvi put su savetovališta i podrška žrtvama nasilja, kao i SOS telefoni prepoznati kao usluge socijalne zaštite. Štaviše, Zakon daje mogućnost nevladinim organizacijama da budu prepoznate kao pružaoci podrške žrtvama i da budu finansirane od strane države.

Dosadašnje pravne reforme dovele su do visokog nivoa usklađenosti zakonodavstva Srbije sa zahtevima koji su postavljeni najvažnijim međunarodnim dokumentima, kao što su Deklaracija o osnovnim principima pravde za žrtve kriminaliteta i zloupotrebe moći, Preporuke Saveta Evrope 11 (1985) i 8 (2006), kao i Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena – CEDAW (uključujući i Opcioni protokol na CEDAW i Generalnu preporuku 19 CEDAW Komiteta), Pekinška platforma delovanja i Konvencija UN o transnacionalnom organizovanom kriminalu i dodatni protokol o trgovini ljudima.



Pa ipak, uprkos značajnom napretku na zakonskom nivou, zaštita žrtava je još uvek nezadovoljavajuća kada se dođe na teren primene zakona i drugih praktičnih rešenja u praksi. Uz nedostatak jasnog i sveobuhvatnog pravnog koncepta o zaštiti žrtava, velika prepreka je i nedostatak mehanizama za implementaciju novih zakonskih odredbi u praksi. Praćenje primene novih rešenja ili ne postoji ili nije obuhvatno i sistematično. Štaviše, pored izmena zakona i njihove efikasne primene, neophodno je ispuniti i druge uslove, kako bi se garantovala bezbednost i zaštita žrtve od sekundarne viktimizacije. To podrazumeva posebne prostorije za svedoke u sudovima, službe za žrtve koje bi bile dostupne žrtvama/svedocima u većini sudova i tužilaštava, kao i odgovarajuća obuka policijskih službenika, sudija, tužilaca i advokata.

Teško je zamisliti da efektivna promena može da se postigne bez odgovarajuće državne strategije, koja, takođe, ne postoji u Srbiji. U tesnoj vezi sa tim je i potreba da se osnuje državno telo, koje bi kreiralo strategiju i vodilo računa o koordinaciji aktivnosti usmerenih na podršku žrtvama, kao i državni kompenzacioni fond, na šta upućuju Deklaracija o osnovnim principima pravde za žrtve kriminaliteta i zloupotrebe moći i smernice za njenu implementaciju, kao i Preporuka Saveta Evrope (2006) 8. Najzad, kako bi sistem bio sveobuhvatan i efikasan, potrebno je uspostaviti nacionalne i lokalne mehanizme za koordinaciju različitih državnih i nevladinih službi za žrtve, i usvojiti protokole i mere kako bi se obezbedila njihova primena. Jednom rečju, potrebno je uspostaviti državni mehanizam za sveobuhvatno, plansko i dugoročno bavljenje problemima žrtava kriminaliteta. Iskustva pojedinih zapadnih zemalja, poput SAD (Roberts, 1990) i Kanade (Wemmers, 2003), pak, pokazuju da su donošenje Zakona o pomoći žrtvama kriminaliteta i osnivanje državnog tela i fonda za žrtve *conditio sine qua non* (uslov bez koga se ne može) razvoja usluga koje mogu da izađu u susret potrebama žrtava.

## Istraživanja o žrtvama kriminaliteta

Prva naučna istraživanja koja su bila direktno usmerena na žrtve kriminaliteta javila su se sredinom dvadesetog veka. Naime, 1937. godine je rumunski advokat Benjamin Mendelsohn počeo da sprovodi intervjue i prikuplja podatke o žrtvama za svoju advokatsku praksu. Međutim, sve do 1940-ih godina, pitanja koja su se odnosila na žrtve kriminaliteta nisu bila obrađivana na naučno zasnovan način. 1948. godine, nemački kriminolog Hans von Hentig je izdao knjigu *Kriminalac i njegova žrtva*. Cilj ove knjige bio je da pokaže da neke žrtve zapravo doprinose izvršenju krivičnog dela putem namamljivanja, zavere ili provociranja. Već naredne godine je američki psihijatar Frederic Wertham uveo pojam *viktimologija* (proučavanje žrtava). Reč je nastala od latinske reči *victima* što znači žrtva i grčke reči *logos* što znači znanje. Wertham je uočio da postoji potreba za naukom koja bi se zvala „viktimologija“ jer su se istraživači generalno fokusirali na psihologiju kriminalca. Pa ipak, ovo polje istraživanja nije postalo popularno sve do 1960-ih godina, a tada je prvenstveno bilo inspirisano velikim američkim anketama o viktimizaciji.

Danas je viktimologija interdisciplinarno polje istraživanja, koje uključuje krajnje različite discipline poput kriminologije, sociologije, psihologije, prava i medicine. Ovaj interdisciplinarni karakter je unekoliko otežao jasno određivanje fokusa viktimologije. U osnovi, postoje dva gledišta. Prvo promovišu istraživači koji viktimologiju posmatraju kao metod za analizu kriminoloških problema posmatranih iz ugla žrtve. Predvodnik ovog gledišta bio je von Hentig, koji je proučavao interakciju između žrtve i kriminalca na mestu izvršenja krivičnog dela. Drugo gledište je daleko šire. Jedan predstavnik ovog gledišta je Benjamin Mendelsohn, koji je posmatrao viktimologiju kao nezavisnu naučnu disciplinu, koja se na jednak način odnosi prema različitim oblicima viktimizacije. Ova definicija je univerzalnija, te uz žrtve krivičnih dela uključuje i žrtve elementarnih nepogoda, rata, ekoloških katastrofa i saobraćajnih nesreća (za prednosti i nedostatke ovih alternativnih gledišta o tome šta je viktimologija ili šta bi trebalo da bude videti Elias, 1986; Kirchhoff, 1995; Schneider, 1982; Viano, 1983).

Kako je onda tekao razvoj viktimološkog istraživanja od šezdesetih godina dvadesetog veka? Istraživanje radova, koji su bili objavljeni u *Sociological Abstracts (Sociološkim apstraktima)* u periodu između 1970. i 1994. godine, pokazalo je da je na početku posmatranog perioda bilo svega par radova o ovoj temi. Sredinom 1970-ih je taj broj počeo da raste, da bi do kraja 1980-ih zabeležio značajan porast, koji je potom nastavljen 1990-ih (Åkerström, 1995). Proučavanje tema ovih radova je pokazalo postojanje primarnog interesovanja za žrtve seksualnih delikata. Mnogi radovi su se, takođe, koncentrisali na različite vrste kvantitativnih proračuna (Åkerström, 1995). Ista slika je dobijena analizom istraživanja prezentovanih na Devetom međunarodnom viktimološkom simpozijumu (World Society of Victimology, 1997). Mnogi istraživački projekti predstavljeni na simpozijumu su se nazivali „studijama o žrtvama“, a ispitivali su iskustva građana sa kriminalitetom.

Interesovanje za viktimologiju danas nije ograničeno samo na „ključne zemlje“ u oblasti koja se bavi žrtvama kriminaliteta – zemlje Severne Amerike, Evrope, Izrael i Japan. Mnoga istraživanja su ponikla u zemljama Centralne i Južne Amerike, Azije (posebno u Indiji) i Australiji (Schneider, 2000).

Značajnu ulogu u ovom razvoju imalo je i *Svetsko viktimološko društvo*. Svetsko viktimološko društvo je osnovano 1979. godine u Nemačkoj. To je nezavisna organizacija, koja saraduje sa međunarodnim organizacijama poput Ujedinjenih nacija i Saveta Evrope. Članovi Društva su naučni radnici, klinički instruktori, socijalni radnici, pravnici, lekari, studenti i zaposleni u državnim službama. Osnovni cilj ove organizacije je ohrabrivanje i podsticanje interdisciplinarnih istraživanja o žrtvama kriminaliteta. Ona aktivno promoviše širenje saradnje između međunarodnih, regionalnih i lokalnih programa za žrtve kriminaliteta, kao što su krizni centri, projekti posredovanja i programi podrške svedocima.



Tokom proteklih godina, beleži se veliki porast međunarodnih istraživanja o žrtvama kriminaliteta. Iako se problemima žrtava sporadično bavilo još ranih šezdesetih godina dvadesetog veka (Konstantinović-Vilić i dr., 2010), u Srbiji su sistematičnija istraživanja o žrtvama kriminaliteta otpočela tek 1980-ih godina, da bi se posebno intenzivirala nakon 2000. Slično kao i napred opisan opšti razvoj u vezi sa žrtvama na globalnom planu, razvoj viktimologije u Srbiji se može podeliti na tri perioda: period od početka 1980-ih do 1991. godine, period tokom ratova na prostoru bivše Jugoslavije (1991-2000) i period nakon 2000.

U Srbiji je prva sveobuhvatna knjiga o žrtvama kriminaliteta objavljena 1984. godine na osnovu magistarske teze o žrtvama kriminaliteta, koja je odbranjena na Pravnom fakultetu u Beogradu. Bila je to knjiga *Uticao žrtve na pojavu kriminaliteta*, koju je napisala Vesna Nikolić-Ristanović (Nikolić-Ristanović, 1984). Knjiga je bila zasnovana na analizi pisanog materijala i empirijskom istraživanju o žrtvama kriminaliteta, i to o karakteristikama koje žrtve čine ranjivim, o odnosu između žrtve i učinioca, pravnom položaju žrtava, kao i o doprinosu žrtve izvešenju krivičnog dela i njegovoj prevenciji. Nekoliko godina kasnije, tačnije 1989. godine, objavljena je i druga, na istraživanju zasnovana, knjiga iste autorke (Nikolić-Ristanović, 1989). Knjiga *Žene žrtve kriminaliteta* bila je prva knjiga objavljena u Srbiji koja se bavila problemima poput nasilja u porodici, silovanja u braku, neadekvatnog zakonodavstva o žrtvama, položaja žrtve silovanja u policiji, tužilaštvu i na sudu, skloništima i SOS telefonima za zlostavljene žene i tako dalje.

Tokom 1980-ih i početkom 1990-ih, istraživanja o žrtvama sprovodio je Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu, kao i istraživači iz drugih institucija. Pored istraživanja čiji su rezultati bili predstavljeni u napred pomenutim knjigama, to je uključilo i druga istraživanja, kao što su istraživanja o mladim ljudima i deci kao žrtvama (Radovanović, 1989), žrtvama saobraćajnih nesreća (Nikolić-Ristanović, 1987), prvom kontaktu žrtve sa policijom (Nikolić-Ristanović, Mrvić, 1988), pravnom položaju žrtava kriminaliteta (Nikolić-Ristanović, 1989a, Bejatović, 1993), strahu od kriminaliteta (Nikolić-Ristanović, Mrvić, 1990; Nikolić-Ristanović, 1995) i partnerskom nasilju (Nikolić-Ristanović, 1994 i 1996). Uz to, 1996. godine, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja je učestvovao u Međunarodnoj anketi o viktimizaciji. Prva, i za sada jedina, anketa o viktimizaciji kriminalitetom u Srbiji sprovedena je u Beogradu na uzorku od 1094 ispitanika (Nikolić-Ristanović, 1998; Nikolić-Ristanović, 1998a; Zvekić, 2001).

Za razvoj viktimologije u Srbiji tokom osamdesetih godina dvadesetog veka veoma je značajno bilo osnivanje Jugoslovenskog viktimološkog društva 1988. godine. Društvo je osnovano nakon veoma uspešnog simpozijuma Svetskog viktimološkog društva, koji je 1985. godine u Zagrebu organizovao profesor Zvonimir Šeparović, tadašnji pred-

sednik Svetskog viktimološkog društva. Sedište Društva je bilo u Zagrebu (Hrvatska), ali je ono imalo svoje članove i u drugim delovima Jugoslavije, uključujući i veoma aktivne članove iz Srbije. Jugoslovensko društvo je 1990. godine počelo da izdaje časopis *Viktimologija* i organizovalo je svake godine postdiplomske viktimološke kurseve i konferencije o pravima žrtava u Dubrovniku (Hrvatska). Međutim, raspad Jugoslavije i etnički konflikti označili su kraj Jugoslovenskog viktimološkog društva i doveli su do privremenog preseljenja postdiplomskih kurseva u Amsterdam. Društvo je kasnije transformisano u Hrvatsko žrtvoslovno društvo.

Tokom etničkih sukoba na prostoru bivše Jugoslavije, Srbiji su uvedene ekonomske sankcije zbog uloge koju je u njima imala. To je rezultiralo drastičnim smanjenjem finansiranja istraživanja koja su sprovodile državne institucije. Sa druge strane, to je bilo vreme razvoja civilnog društva u Srbiji i ulaska međunarodnog finansiranja, što je uticalo na istraživanja i praksu u vezi sa žrtvama. Većinu viktimoloških istraživanja su u to vreme sprovodile nevladine organizacije, a deo istraživača je preusmerio svoje istraživačko interesovanje ka žrtvama rata. Kao rezultat toga, sprovedeno je nekoliko akcionih istraživanja o viktimizaciji žena ratom, što je uključilo prikupljanje podataka i podršku žrtvama (Nikolić-Ristanović, 2000; Nikolić-Ristanović i dr., 1995a). Tokom ovog perioda, sprovedena su i empirijska istraživanja o vezi nasilja u porodici i kriminaliteta žena (Nikolić-Ristanović, 2000a) i uticaju tranzicije i rata na nasilje nad ženama i društveni odgovor na njega (Nikolić-Ristanović, 1996; Nikolić-Ristanović, 2002; Nikolić-Ristanović, 2008). Uz to, objavljene su i prve sveobuhvatne studije o zlostavljanju dece (Banjanin-Đuričić, 1998) i incestu (Mršević, 1997).

Grupa bivših članova i članica Jugoslovenskog viktimološkog društva je 1997. godine, zajedno sa još nekolicinom istraživača, aktivista i praktičara, od kojih su neki tokom 1990-ih bili uključeni u aktivnosti NVO Evropski pokret u Srbiji,<sup>9</sup> osnovala Viktimološko društvo Srbije (VDS). VDS je osnovano kao članska nevladina organizacija posvećena radu usmerenom na razvoj prava žrtava i viktimologije kao akademske discipline.

Nakon osnivanja VDS, razvijanje viktimoloških istraživanja u Srbiji je bilo posebno intenzivirano. Viktimološko društvo Srbije je 1998. godine počelo da izdaje časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu *Temida*. Od tada, *Temida* izlazi redovno, četiri puta godišnje, a svaki broj se bavi specifičnim problemima u vezi sa žrtvama. Ministarstvo nauke Republike Srbije kategorisalo je *Temidu* kao naučni časopis, koji predstavlja značajnu literaturu studentima, profesionalcima i svima koji su zainteresovani za istraživanje problema u vezi sa žrtvama. VDS je sproveo brojna viktimološka istraživanja, kao što su viktimološka istraživanja partnerskog i nasilja u porodici (Nikolić-Ristanović, 1993; Nikolić-Ristanović, 2002a; Nikolić-Ristanović, 2010), istraživanje službi za

---

<sup>9</sup> Osnivači i osnivačice VDS su bili posebno aktivni u okviru Grupe za ženska prava Evropskog pokreta u Srbiji, ali su bilji uključeni i u druge aktivnosti.

žrtve (Nikolić, 2007; Ćopić, 2007; Nikolić-Ristanović, 2007), istraživanja trgovine ženama, muškarcima i decom (Nikolić-Ristanović i dr., 2004; Bjerkan, 2005; Nikolić-Ristanović, 2009), potom istraživanja o žrtvama i restorativnoj pravdi (Ćopić, 2010), žrtvama i pomirenju u postkonfliktnim društvima (Nikolić-Ristanović, Hanak, 2004; Nikolić-Ristanović, Srna, 2008), pravnom položaju žrtava (Nikolić-Ristanović, Ćopić, 2011) i tako dalje. VDS je organizovalo brojne domaće i međunarodne konferencije, koje su se bavile različitim pitanjima u vezi sa žrtvama, kao što su: viktimizacija ratom, nasilje u porodici, istina i pomirenje i alternativne sankcije i žrtve.

Viktimološko društvo Srbije je 2001. godine sprovelo prvu nacionalnu anketu o viktimizaciji nasiljem u porodici, 2009. godine još jedno takvo istraživanje u AP Vojvodini, dok je 2003. godine realizovalo prvo sveobuhvatno, na etnografskom metodu zasnovano, istraživanje trgovine ljudima u Srbiji. Od 2010. godine, VDS organizuje redovne godišnje konferencije, koje omogućavaju istraživačima i praktičarima, koji se bave problemima žrtava da se sastanu, razmene iskustva i uče kako jedni od drugih, tako i od gostiju iz inostranstva. Uz to, VDS je uveo i godišnje nagrade za mlade istraživače i istraživačice koji se bave viktimološkim temama, kao vid njihovog ohrabrenja i podsticaja za istraživanja u ovom domenu.

Pored Viktimološkog društva Srbije, istraživanja koja su značajna iz ugla viktimologije sprovodile su i druge nevladine organizacije (domaće i međunarodne), institucije i pojedini istraživači i istraživačice.<sup>10</sup> Oni su realizovali istraživanja o nasilju u porodici, trgovini ženama i decom, zlostavljanju dece, starim licima kao žrtvama, homofobiji, zlostavljanju na radu, službama za žrtve, naknadi štete za žrtve i tako dalje.

NVO Autonomni ženski centar – Centar za promociju ženskog zdravlja iz Beograda je, na primer, 2002. godine sproveo istraživanje nasilja u porodici na uzorku od 1456 žena u Beogradu, i to kao deo studije Svetske zdravstvene organizacije o nasilju nad ženama i ženskom zdravlju (Otašević, 2005; Garcia-Moreno i dr., 2006). Autonomni ženski centar je, takođe, sproveo nekoliko istraživanja sudske prakse u vezi sa nasiljem u porodici (Konstantinović-Vilić, Petrušić, 2004 i 2007). Nvladina organizacija Se-ConS je 2010. godine sprovela istraživanje rasprostranjenosti nasilja u porodici u Srbiji bez AP Vojvodina (Babović, Ginić i Vuković, 2010). Takođe, tokom 2004. i 2009/10. godine realizovana su istraživanja o nasilju nad starim licima (Kostić, 2010; Stevković i Dimitrijević, 2010). U vreme kada je ova knjiga otišla u štampu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju u Beogradu je radio na realizaciji jednog velikog istraživanja o zlostavljanju i zanemarivanju dece. Ovaj projekat čini deo šireg FP7 projekta pod nazivom Balkanska epidemiološka studija o zlostavljanju i zanemarivanju dece (BECAN).<sup>11</sup>

---

10 Važno je pomenuti da su veliki deo ovih istraživanja spovele članice i članovi VDS, koji su istraživanja realizovali bilo u okviru svojih magistarskih i doktorskih teza, bilo u okviru drugih NVO i institucija.

11 <http://www.fasper.bg.ac.rs/projekti/becan.html>

Od 1998. godine, viktimologija je počela da se predaje u okviru predmeta kriminologija na Pravnom fakultetu Univerziteta u Nišu. Predavanja su bila bazirana na udžbeniku iz kriminologije, koji su napisale Slobodanka Konstantinović-Vilić i Vesna Nikolić-Ristanović, koje su, po prvi put u Srbiji, u jedan univerzitetški udžbenik unele teme kao što su žrtve kriminaliteta, viktimologija, zlostavljanje dece, nasilje u porodici, silovanje u braku, pokret za zaštitu zlostavljenih žena, feministička metodologija i feministička teorija (Konstantinović-Vilić, Nikolić-Ristanović, 1998). Taj udžbenik je kasnije ažuriran, pa su unete i mnoge druge viktimološke teme, poput trgovine ljudima, zlostavljanja na radu, proganjanja, nasilja nad starim licima i slično. U periodu od 2004. do 2008. godine je, takođe u okviru predmeta kriminologija, na Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju (FASPER) Univerziteta u Beogradu daleko više prostora dato sticanju znanja o temama u vezi sa žrtvama, pa je, za te potrebe, uvedena i šira viktimološka literatura kao materijal za studente.

Od 2007. godine, viktimologija je poseban izborni predmet kako na Pravnom fakultetu u Nišu i FASPER, tako i na Kriminalističko-policijskoj akademiji i Fakultetu bezbednosti u Beogradu. Uz to, 2007. godine je predmet zlostavljanje dece u porodici uveden kao poseban izborni predmet na FASPER, dok je predmet rod i pravo uveden kao izborni predmet na Pravnom fakultetu u Nišu. Čini se da interesovanje studenata u Srbiji za ove predmete sve više raste jer se sve veći broj njih opredeljuje za predmet viktimologija, pa tako postoji ideja da ovaj predmet postane obavezan na određenim fakultetima.

## Zaključci

Tokom proteklih dekada pitanje žrtava kriminaliteta zaokupljalo je sve veću pažnju i istraživača i društva u celini, i to kako na međunarodnom, tako i na nacionalnom planu. Sprovedene su brojne reforme u cilju poboljšanja dostupnosti pomoći i podrške žrtvama. Primeri tih reformi odnose se na izmene zakona, podizanje svesti o pojedinim kategorijama žrtava i razvijanje nevladinih i državnih službi za žrtve u Srbiji.

Delovanje ženskog pokreta u pravcu otvaranja teme muškog nasilja nad ženama jedan je od faktora koji su uticali na podizanje svesti o žrtvama. Paralelno sa usmeravanjem pažnje na muško nasilje nad ženama, osvetljen je i problem fizičkog i seksualnog nasilja nad decom. Tokom proteklih godina, i druge ranjive kategorije žrtava, poput žrtava homofobije, organizovanog kriminaliteta, trgovine ljudima i rata, dobile su svoje mesto u javnim debatama. Pa ipak, u Srbiji su još uvek mnoge žrtve kriminaliteta, kao što su žrtve razbojništva, provala, saobraćajnih nesreća, ali i rođaci ubijenih, umnogome nevidljive i neprepoznate kao žrtve kojima su potrebni pomoć i podrška.

Međutim, postoji rizik da čak i postojeća svet o žrtvama ostane samo na nivou retorike i ne dovede do stvarnih akcija. Britanski viktimolozi Mawby i Walklate (1994: 169)

navode da su „žrtve kriminaliteta“ dobile ogromnu simboličnu vrednost u pravosudnom sistemu i raspravama o kaznenoj politici. To, međutim, ne vodi nužno poboljšanju njihovog stvarnog položaja. Zapravo, to može da dovede do frustracije na strani jednog broja žrtava ukoliko njihov stvarni položaj ne reflektuje ambicije koje ispoljava društvo. Jer, ukoliko žrtve ne dobiju pomoć i podršku o čemu su puno toga čuli, onda sve to može da potkopa njihovu veru i poverenje u društvo.

Fattah (1986: 2) smatra da, uprkos povećanom interesovanju za žrtve kriminaliteta, društvo i dalje poklanja više pažnje i usmerava veća sredstva na hapšenje, zatvaranje i kažnjavanje kriminalaca. To dovodi do situacija u kojima se žrtve osećaju razočarano, ignorisano, zapostavljeno i maltretirano.

## poglavlje 5

# Predisponirane i ranjive grupe

U ovom poglavlju se razmatraju pitanja u vezi sa nekim posebno predisponiranim grupama u društvu. Ono se bavi grupama i pojedincima, koji se suočavaju sa većim rizikom od uobičajenog da postanu žrtve kriminaliteta, i to zbog toga gde žive, sa kim dolaze u kontakt, šta su po zanimanju i slično. U tom kontekstu ćemo, takođe, razmatrati probleme u vezi sa ponovljenom viktimizacijom. Uz to, u poglavlju se daje ocena položaja ovih grupa za koje postoji tendencija da kriminalitet dovede do teških posledica usled delovanja faktora poput nasilja i starosti žrtve. Među posebno ranjivim grupama su deca, žene i žrtve rasizma i homofobije.

U mnogim slučajevima, predisponirane i ranjive grupe se prepliću. Drugim rečima, pojedinci i grupe kod kojih postoji veća verovatnoća da će postati žrtve su ujedno i ranjiviji upravo zbog te svoje predisponiranosti.

## Posebno predisponirane grupe

Naša saznanja o rasprostranjenosti kriminaliteta su najvećim delom zasnovana na zvaničnoj statistici kriminala. Drugi izvori uključuju produbljenije studije, kao što su ankete o viktimizaciji ili istraživanja u bolnicama.

Značajno pitanje koje se u ovom kontekstu nameće je kako je distribuiran rizik od postajanja žrtvom? Da li se svi članovi društva suočavaju sa jednakim rizikom da budu viktimizirani ili postoje pojedinci i grupe kod kojih je taj rizik povećan? Brojna istraživanja upućuju na ovo drugo – rizik da neko bude pogođen krivičnim delom se značajno razlikuje među pojedincima i grupama u društvu.

Jedno objašnjenje bi moglo da se nađe u tome da je rizik povezan sa položajem, životnim stilom i zanimanjem pojedinca. Stoga, faktori koji se čine značajnim u identifikovanju potencijalnih žrtava uključuju i to čime se neko bavi da bi zaradio za život, gde živi i sa kim dolazi u kontakt (SCB- švedski Statistički centralni biro, 1995).

## Nasilje i pretnja

Häll (1997) je pokazao da je rizik od izloženosti nasilju i pretnjama veći za mlade nego za stare, za muškarce nego za žene i za one koji su sami u poređenju sa onima koji su braku. Ovaj rizik je, takođe, veći u velikim gradovima i gusto naseljenim regionima.

Postoje jasno identifikovane grupe koje su značajno više izložene pretnjama i nasilju u poređenju sa opštom populacijom. Jednu grupu onih koji su izloženi nasilju čine pojedinci koji žive izvan okvira „normalnog“ društva. To su marginalizovane grupe poput zatvorenika (Helgesson, 1995), beskućnika (Löfvenberg i Melin, 1999), onih koji su iseljeni iz svojih kuća (Flyghed i Stenberg, 1993), potom teški zavisnici od droge i alkohola i osuđeni kriminalci (Lenke, 1973; Nilsson i Tham, 1999; Häll, 1997).

Još jedna grupa koja je izložena nasilju više nego što je uobičajeno uključuje mladiće koji izlaze u noćne klubove, te su izloženi riziku od nasilja na javnim mestima. Sledeću grupu čine samohrane majke male dece, koje su izložene nasilju u kući, i to često od strane poznatih izvršilaca. Najzad, jednu grupu čine oni koji su izloženi nasilju zbog svojih zanimanja, kao što su policajci, portiri i radnici obezbeđenja, prevoznici, zaposleni u restoranima, kao i zaposleni u zdravstvenim i penitencijarnim institucijama (Häll, 1997; SCB, 1995).

## Krađa i oštećenje tuđih stvari

Slika je potpuno drugačija kada se govori o krađi i oštećenju tuđih stvari. Istraživanje švedskog Statističkog centralnog biroa-SCB pokazuje da su stanovnici gradova, samohrani roditelji, strani državljani, zaposleni u korporacijama i samozaposleni suočeni sa većim rizikom od uobičajenog da budu izloženi ovim oblicima kriminaliteta (SCB, 1995). Ove prilično vidljive razlike su verovatno povezane sa faktorima sredine (delovi koje nastanjuju pojedinci niskog socio-ekonomskog statusa su više izloženi), a u slučaju zaposlenih u korporacijama i samozapošljavanja, sa činjenicom da oni imaju relativno atraktivnije objekte za krađu u poređenju sa pojedincima iz radničke klase (Wikström, 1991).

Poslednjih godina su, kao dopuna nacionalnim istraživanjima o žrtvama, sprovedene brojne studije na lokalnom nivou (videti, na primer, Wikström i dr., 1997a, 1997b, 1997c). Jedan od osnovnih rezultata ovih studija je isticanje značaja problema jedne oblasti za rizik njenih stanovnika od izloženosti kriminalitetu. Naime, iako pol i starost kao tradicionalne varijable pomoću kojih se objašnjavaju razlike u izloženosti kriminalitetu mogu da se primene u jednom delu, ipak najveću snagu za objašnjavanje rizika viktimizacije u ovom slučaju imaju problemi na nivou susedstva (Torstensson, 1997).

## Ponovljena viktimizacija

Dugo se zna da jedna mala grupa kriminalaca stalno ponavlja krivična dela, te da to objašnjava veliki udeo ovih dela u ukupnoj stopi kriminaliteta (videti, na primer, Persson, 1980). Tokom proteklih dekada, istraživači su uočili da se to isto odnosi i na žrtve kriminaliteta (videti, na primer, BRÅ 2001: 3; Carlstedt, 1995; Gottfredsson, 1984; Forrester i dr., 1988; Farrell i Pease, 1993).

Čini se da postoji mala grupa pojedinaca koja trpi nesrazmerno veći deo svih krivičnih dela. To važi čak i za krivična dela kao što su provala i neki drugi oblici krađe.

Istraživanja o ponovljenoj viktimizaciji su se prvenstveno sprovodila u Engleskoj i SAD, pri čemu su prva istraživanja rađena ranih sedamdesetih godina dvadesetog veka (Johnson i dr., 1973; Ziegenhagen, 1976). Rezultati ovih, ali i drugih istraživanja, pokazali su da su neki pojedinci zastupljeniji od drugih unutar kategorije žrtve kriminaliteta. Jedno američko istraživanje sprovedeno u bolnici o pacijentima kojima su povrede bile nanete nožem ili pištoljem pokazalo je da žrtve izložene ponovljenoj viktimizaciji često dolaze iz nižih društvenih slojeva i često imaju problem sa drogom ili alkoholom (Johnson i dr., 1973). Uz to, pokazalo se da postoji veća verovatnoća da se ova grupa ranije suočavala sa zatvaranjem u poređenju sa žrtvama koje su samo jednom bile izložene ovakvoj viktimizaciji. Do sličnih rezultata došao je Ziegenhagen (1976). Njegovo istraživanje žrtava napada, razbojništva, silovanja i pokušaja ubistva u Njujorku pokazalo je da su među žrtvama koje su izložene ponovljenoj viktimizaciji najzastupljeniji muškarci, pojedinci „nižeg statusa“ i entičke manjine.

Ovaj rezultat ukazuje na životni stil i socijalni položaj kao dva važna razloga zbog kojih je jedna mala grupa nesrazmerno više pogođena (nasilničkim) kriminalitetom. Drugo moguće objašnjenje je da je kriminalitet povezan i sa poslom kojim se neko bavi, odnosno da su određene osobe izložene riziku od kriminaliteta upravo zbog obavljanja svojih svakodnevnih dužnosti (kao što su policajci, čuvari, zaposleni u zdravstvu i slično). Takođe postoji i velika grupa žena, koje su više puta izložene viktimizaciji nasiljem u svojim kućama i to od strane muškaraca sa kojima su u vezi ili su bile u vezi.

Jedan uzrok ponovljene viktimizacije u slučaju krivičnih dela koja uključuju krađu (kao što su provala ili obična krađa) može se naći u problemu na nivou susedstva i nedostatku odgovarajućih mera bezbednosti (alarmi, rešetke na prozorima i slično). Takođe može da bude krajnje racionalno za kriminalca da ponovo napadne istu žrtvu. U slučaju provala, kriminalci znaju da žrtva često dobije obeštećenje od osiguranja nekoliko meseci nakon krivičnog dela. To znači da kriminalac ima pristup poznatoj kući ili stanu, ali sada sa novim nameštajem, radio aparatom, video rikorderom i slično. Izbor kuće koja je prethodno bila meta može ujedno da znači i manji rizik jer je kriminalac već upoznat sa putem kojim može da pobegne, susedstvom i mogućim sistemom alarma. Istraživači su neke provala u kuće opisali na sledeći način:



„Provalnik koji se šeta ulicom u kojoj prethodno nije izvršio krivično delo vidi dve vrste kuća – one koje su verovatno nepogodne i one koje su verovatno pogodne. Onda uspešno provaljuje u kuću, koja je ocenjena kao odgovarajuća. Sledeći put on šeta ulicom i vidi tri tipa kuća – verovatno nepogodne, verovatno pogodne i definitivno pogodne.“ (Farrell, 1995)

Istraživanja su se, takođe, bavile ispitivanjem toga kako se rizik od ponovljene viktimizacije menja tokom vremena. Rezultati pokazuju da najveći rizik da se delo ponovi postoji u periodu neposredno nakon prethodnog dela (Farrell i Pease, 1993; Polvi i dr., 1990, 1991). To se odnosi na veliki broj različitih oblika kriminaliteta, kao što su provalne krađe, napadi i rasno motivisana krivična dela. U slučaju provalne krađe, kako su pokazali Polvi i drugi (1990, 1991), rizik od nove provale je dvanaest puta veći u periodu od mesec dana nakon prethodne provale. Polovina svih ponovljenih provalnih krađa se dogodila u roku od sedam dana od prvog provaljivanja.

To znači da postoji mala grupa koja je pogođena velikim delom ukupnog kriminaliteta (BRÅ 2001: 3; Carlstedt, 1995, 2001). Prema Carlstedt (2001), oko pedeset procenata ispitanika bilo je pogođeno sa nešto više od pedeset procenta svih nasilnih krivičnih dela. U pogledu provale i oštećenja imovine, oko 4% ispitanika je reklo da je njihovo domaćinstvo bilo na udaru tri ili više krivičnih dela tokom godine koja je prethodila istraživanju. Ukoliko se to posmatra u sklopu ukupnog broja događaja, ova 4% čine skoro 40% svih prijavljenih krivičnih dela. Utvrđeno je da je jedna veoma mala grupa, oko 1% njih, bila pogođena sa 17% svih krivičnih dela koja su bila prijavljena u istraživanju.

Ovaj obrazac važi i za krivična dela koja su prijavljena policiji. Studija pokazuje da je uobičajeno da ista žrtva (bilo da je u pitanju fizičko ili pravno lice, kao što je kompanija) pretrpi nova krivična dela (BRÅ 2001:3). Za kuće je rizik od nove provale dvanaest puta veći u toku prvog meseca nakon prethodne provale. Ovaj rizik se potom postepeno smanjuje, tako da je nakon šest meseci nakon provale on samo dva puta veći. U slučaju muškog nasilja nad ženama, rizik od ponavljanja je najveći tokom prve nedelje nakon napada, a onda počinje da opada. Studija nastavlja time što pokazuje da ponovljena krivična dela čine relativno veliki deo svih krivičnih dela koja su prijavljena policiji.

Pitanja u vezi sa prethodnim iskustvom viktimizacije su postavljena u istraživanju uličnog kriminaliteta, koje je sprovedeno u bolnici Sabbatsberg i Southern bolnici u Stokholmu. Rezultati su pokazali da je između 35% i 39% ispitanika ranije bilo izložene napadima (Carlsson Sanz i dr., 2000; Dysting i dr., 1991, 1993).

Razumevanje da postoji relativno mala grupa koja je izložena velikom delu ukupnog kriminaliteta je važno kako iz ugla prevencije kriminaliteta, tako i iz ugla podrške žrtvama. Usmeravanjem na one koji su već bili viktimizirani, stvara se mogućnost da se spreči veliki deo ukupnog kriminaliteta i da se ujedno pruži pomoć onima kojima je

ona verovatno i najpotrebnija. Na taj način, znanje o ponovljenoj viktimizaciji može da posluži kao katalizator kako mera prevencije kriminaliteta, tako i rada službi za žrtve.

## Posebno ranjive grupe

U ovom delu će se razmatrati pitanje grupa koje su izuzetno ranjive kada su u pitanju kriminalitet i posledice do kojih on dovodi. Primeri nekih posebno ranjivih grupa su žene, deca, mete rasistički motivisanih krivičnih dela i homofobije. Upravo su to grupe koje u ovom momentu zaokupljaju posebnu pažnju države. Druge ranjive grupe uključuju osobe sa posebnim potrebama, stara lica, putnike i društveno marginalizovane i osuđivane kriminalce.

Ono što je zajedničko svim ovim grupama je da su one u velikoj meri izložene kriminalitetu upravo zbog toga „ko su ili šta su“. Tako su one izložene viktimizaciji zbog svojih seksualnih sklonosti ili boje kože, zbog toga što ne mogu da se odbrane ili zato što ih drugi ne razumeju, zato što ne mogu da koriste svoja građanska prava i tako dalje. Stoga krivična dela koja se vrše prema ovim grupama nisu usmerena samo protiv pojedinca/pojedinke, već i protiv njegovog/njenog porekla, kulture, nasleđa ili identiteta (zločini iz mržnje).

### Deca

Deca mogu da budu povređena na mnogo načina. Ona mogu da budu fizički ili psihološki zlostavljana, seksualno napastvovana, maltretirana i zapostavljena. Veliki deo krivičnih dela protiv dece vrše odrasli iz dečijeg neposredog okruženja – ponekada, čak, i njihovi zakonski zastupnici.

U nekim slučajevima, pretnje nisu usmerene prema deci, ali su deca njima ipak pogođena. Tako se poslednjih godina sve više ukazuje na položaj dece koja odrastaju u nasilnim domovima. Istraživanja pokazuju da su deca, koja odrastaju u kući u kojoj je majka zlostavljana, često svedoci nasilnih događaja (Christensen, 1998; Hydén, 1994; Weinehall, 1997; Nikolić-Ristanović, 2002b; Nikolić-Ristanović i Stevković, 2010), ali su često i sami zlostavljani (Christensen, 1998; Nikolić-Ristanović, 2002b; Nikolić-Ristanović i Stevković, 2010). Veliki broj dece koja su bila svedoci nasilnih događaja, opisuju svoje osećanje nemoći i često pate od posttraumatskog stresa (Jansson i Almqvist, 2000). Mnoga deca osećaju i da su zapostavljena kada ne dobiju pomoć uprkos tome što su je tražila (Weinehall, 1997).

Krivična dela protiv dece su veoma teška obzirom da mogu da imaju odlučujući efekat na razvoj i ličnost deteta. Dugo nakon kritičnog događaja, mnogo dece oseća nepoverenje prema spoljnom svetu. Deci često nedostaje sposobnosti da se sami efikasno izbore sa događajem. Kada je dete pogođeno krivičnim delom „van“ svoje kuće, ono

obično o tome može da priča sa roditeljima i da dobije ljubav, brigu i osećaj sigurnosti. Upravo su to faktori koji značajno povećavaju sposobnost da se dete suoči i nosi sa konkretnim događajem. Mlađa deca imaju manje razvijene verbalne sposobnosti, pa često imaju teškoća u saopštavanju svoga iskustva drugima. Kao posledica toga, njima se ne veruje uvek kada ispričaju svoju priču. Deca, takođe, često imaju poteškoća u izražavanju svoje ljutnje i sramote odraslima jer se nalaze u odnosu zavisnosti i, stoga, imaju problem u dovođenju u pitanje autoriteta odraslih (videti, na primer, Hindberg, 1997; Nyman i Svensson, 1995).

## Žene

Površno posmatrano, čini se krajnje pogrešnim identifikovati polovinu svetske populacije kao ranjivu grupu. Međutim, krivična dela protiv žena se često mogu okarakterisati kao sistematska represija nad ženama kao pojedinkama. Ova krivična dela, koja pripadaju velikom broju različitih kategorija, često se dešavaju u kući. To mogu da budu krivična dela koja uključuju fizičko ili psihičko nasilje, ali i provalu i oštećenje imovine. U slučaju muškog nasilja nad ženama, mahom nije u pitanju jedan izolovani događaj, koji određuje tu ranjivost žene, već činjenica da on često predstavlja deo sistematskog nasilja usmerenog ka ženi.

Na ovom mestu primarno govorimo o muškom nasilju prema ženama, ali ono isto tako može da uključi i nasilje u homoseksualnim vezama u kojima je jedan partner nasilan prema drugom (videti, na primer, Tiby, 2000). Osnova je ista: neodgovarajuće korišćenje moći i uspostavljanje kontrole jedne osobe nad drugom. Ova vrsta kontrole može da uključi pojedinačna ponašanja koja nisu kriminalitet sama po sebi, ali koja su usmerena ka ograničavanju slobode ili ličnog integriteta žrtve. To mogu da budu: manipulacija, verbalno zlostavljanje, ograničavanje slobode, ograničavanje kontakata sa porodicom i prijateljima, otvaranje ličnih poruka, prisluškivanje telefonskih razgovora, kontrolisanje i organičavanje korišćenja novca ili korišćenje drugih lica – odraslih i dece - da bi se povećala saradnja žrtve (Eliasson, 1997).

Muško nasilje prema ženama ima tendenciju eskalacije, kako u pogledu težine, tako i obima, i mogu da prođu godine dok žrtva ne potraži pomoć. Ovaj vid kriminaliteta se javlja nezvezano za društveni status, primanja, obrazovanje ili etničko poreklo (Lundström i dr., 2001).

## Žrtve rasistički motivisanog kriminaliteta

Rasistički motivisan kriminalitet (zločini iz mržnje) je opšti pojam kojim se označavaju sve vrste krivičnih dela koja se vrše zbog rase, boje kože, etničkog ili nacionalnog porekla žrtve. Pri tome, krivična dela idu od uništavanja imovine i ličnih stvari do verbalnog i fizičkog zlostavljanja, pretnje, seksualnog napada, podmetanja požara

i ubistva. Rasistički motivisanom kriminalitetu mogu da prethode epizode verbalnog i fizičkog nasilja, koji ne moraju nužno da predstavljaju kriminalitet, ali koji mogu da dovedu do mnogo ozbiljnijih rasističkih progona. Primeri toga su: neprijateljski pogledi, uvrede, grafiti, ostavljanje smeća na kućnom pragu, neugodne žalbe, pisanje pisama i pozivanje telefonom. To može da se desi svakome – od malog deteta do odraslog čoveka – i bilo gde – kod kuće ili na poslu (videti, na primer, Lodenius i Wikström, 1997).

Rasistički motivisani kriminalitet može da pogodi ljude različitog porekla u bilo kojoj oblasti. Nasilje u potpunosti zavisi od učiniočevih predrasuda u vezi sa bojom kože, rasom, verom, nacionalnim ili etničkim poreklom onih koji su na meti. Učini-lac može da bude muškarac ili žena bilo kojih godina, od perioda detinjstva pa sve do starosti. Kriminalitet može da bude organizovan ili više „spontan“, privremen prema karakteru, sa učiniocem koji deluje sam. Iako pojedinci iz učiniočevog okruženja ne moraju direktno da podržavaju vršenje krivičnih dela, oni mogu da budu saučesnici kroz propuštanje da otvoreno reaguju protiv kriminaliteta – nečinjenje kao odobravanje kriminaliteta. To se odnosi i na neka krivična dela izvršena prema ženama, kao što je seksualno zlostavljanje.

Bez obzira ko je odgovoran i gde se dešava, rasistički motivisan kriminalitet predstavlja dvostruko povređivanje, pošto žrtva nije samo žrtva krivičnog dela, već i mržnje. To nije samo napad na pojedinca, već i napad na poreklo pojedinca, kulturu i nasleđe. Posledice zločina mogu biti pojačane upravo zbog činjenice da se on dešava zbog toga ko je žrtva (Garofalo, 1997).

Rasistički motivisan kriminalitet proizvodi ozbiljne i dugoročne posledice za žrtvu, a akumuliranje posledica brojnih manjih napada može da bude čak i traumatičnije za žrtvu u odnosu na jedan izolovan, veći zločin. Zločin može da prouzrokuje poteškoće u spavanju, košmare, strah, nervozu i nedostatak koncentracije. Žrtva može da se oseća demoralisano, depresivno i očajno. Psihološki stres često može da vodi medicinskom stresu. On može da utiče na žrtvino samopoštovanje i da dovede do smanjenja njenog samopouzdanja.

Neki pojedinci bivaju toliko traumirani da postaju nesposobni da vode normalan život. U nekim slučajevima žrtva može da se boji da izlazi napolje sama, posebno tokom večeri i noći. Izbegavanje socijalnih kontakata je, pak, posebno ozbiljno obzirom da se žrtve već osećaju izolovano. Izolacija je delimično proizvod društva u kome živimo, a delimično činjenice da žrtve ne govore jezik zemlje u kojoj su primljene (Rantakeisu i dr., 1997).

### Žrtve zločina iz mržnje

Pojam „homofobija“ odnosi se na osećanja osobe ili grupe, koja gaji jaku antipati-u prema homoseksualcima i homoseksualnosti (Ds 1998: 35, 83). Zločini iz mržnje

predstavljaju grupu krivičnih dela, kojima je zajedničko to da uključuju nasilje prema homoseksualnim, biseksualnim i transseksualnim muškarcima i ženama. Ovi zločini idu od uništavanja imovine, verbalnog i fizičkog zlostavljanja, pretnji i uznemiravanja, do seksualnog i fizičkog napada, podmetanja požara i ubistva.

Homoseksualni muškarci mogu, takođe, da budu žrtve krivičnih dela koja nemaju osnov u homofobiji. U nekim slučajevima, učinilac može da stekne utisak da homoseksualci u nešto manjem procentu nego opšta populacija prijavlju kako zločine iz mržnje, tako i druga krivična dela. Razlozi neprijavlivanja krivičnih dela mogu da budu opšte nepoverenje u policiju ili strah od otkrivanja ili neverovanja od strane državnih organa. Drugi razlog bi mogao da bude strah da će tokom istrage i suđenja žrtva biti prisiljena da razotkrije delove svog privatnog života, koje bi ona radije držala u tajnosti ili barem daleko od očiju javnosti.

Krivično delo zasnovano na seksualnom opredeljenju nije samo napad na pojedinca, već i na njen celokupan životni stil (Garofalo, 1997). Krivična dela ove vrste mogu da ostave žrtvu sa osećajem straha i beznadežnosti, a mogu da dovedu i do smanjanja samopouzdanja. Homoseksualci, koji nisu direktno pogođeni krivičnim delom, su ipak pogođeni i mogu da žive u strahu od sličnog napada.

Odbrana od ove vrste kriminaliteta je ekstremno teška, a njegove posledice bivaju pojačane zbog saznanja da se on dešava prosto zbog toga ko je žrtva (za bliže informacije o posledicama videti, na primer, Tiby, 2000).

Nasilje i pretnje se, takođe, dešavaju i unutar homoseksualnih veza. Međutim, to je u velikoj meri skriven problem, na koji vlasti nikada ne obraćaju pažnju. U ovakvim nasilnim vezama nije neuobičajeno da, uz neke standardne oblike fizičkog, psihičkog i imovinskog nasilja, jedan partner preti da će „otkriti“ drugog, tj. da će o njegovoj homoseksualnosti reći njegovim drugovima, kolegama i porodici.

## Stari

Jednu posebno ranjivu grupu čine stari kao žrtve kriminaliteta. Krivična dela protiv starih su uglavnom skrivena od vlasti, a mogu da se vrše kod kuće ili u domu za stara lica i drugim institucijama. Ova krivična dela često vrše rođaci ili osobe zadužene za brigu o žrtvi. Krivična dela mogu da budu psihološkog, fizičkog, imovinskog ili seksualnog karaktera (Steinmetz, 1988).

Dok su druge grupe žrtava, poput žena i dece, tokom poslednjih godina zaokupile pažnju, krivična dela protiv starih su velikim delom ostala nevidljiva u javnom diskursu (Hydle i Johns, 1993). Ključni razlog za to je činjenica da ova krivična dela uglavnom vrše pojedinci koji su žrtvi poznati, pa se zato retko prijavljuju policiji ili drugim službama (videti, na primer, SCB, 1995).

Međutim, stari nisu viktimizirani samo od strane poznatih izvršilaca. S obzirom da stari provode daleko više vremena kod kuće nego što je uobičajeno, oni su posebno ranjivi određenim vrstama krađa i prevara, koji se često nazivaju „krivična dela protiv starih“. Primeri „krivičnih dela protiv starih“ mogli bi da budu: pojedinci koji ulaze u kuće starih lica pod izgovorom da žele da pozajme telefon ili da dobiju čašu vode, a onda nastavljaju tako što ili krađu predmete ili prodaju robu ili usluge po daleko većim cenama. Često ovakvi oblici kriminaliteta dovode do talasa serijskog kriminaliteta u kome se kriminalac seli iz mesta u mesto, ili, pak, predstavljaju njegov veliki deo, uz vršenje istih ili sličnih krivičnih dela.

Stari su, takođe, ranjivi i kada je u pitanju kriminalitet na ulici ili pijacama. Uprkos činjenici da statistički podaci pokazuju da su stari izloženi manjem riziku da budu viktimizirani krivičnim delima na javnim mestima nego druge grupe, upravo su stari ti koji se osećaju naročito nervozno i predisponirano (videti, na primer, SCB, 1995). To može da izgleda paradoksalno, ali strah može da bude dobro utemeljen jer su posledice krivičnih dela za stare osobe mnogo veće nego u slučaju mlađih žrtava (za pregled o starim licima kao žrtvama videti, na primer, Jönsson, 2001).

Bez obzira na odnos između žrtve i učinioca i gde je krivično delo izvršeno, krivična dela protiv starih često imaju teške somatske, psihološke i socijalne posledice (Hydle, 1994). Krivično delo tako može da rezultira time da se žrtva sama izoluje i da ne izlazi napolje u onoj meri u kojoj je to ranije činila. Mnoge stare osobe, koje su bile prevarene pa su ostale bez novca ili dragocenih stvari, suočavaju se sa snažnim osećajem krivice i sramote. Starim licima je potrebno više vremena da zaleče fizičke povrede, dok psihološki i emotivni ožiljci mogu da ostanu zauvek. Ukoliko je krivično delo izvršila žrtvi poznata osoba od koje ona i zavisi, osećaj bespomoćnosti i ranjivosti može da se pojača. Pored fizičke slabosti, stari su daleko više nego druge grupe izolovani – njima nedostaju socijalni kontakti sa osobama sa posla, često žive sami i imaju sve manje prijatelja. Uz to, oni su u tom životnom stadijumu kada prolaze kroz brojne fizičke i mentalne promene (Hydle, 1994).

## Osobe sa invaliditetom

Još jednu ranjivu grupu čine osobe sa invaliditetom. Krivična dela koja pogađaju osobe sa fizičkom ili intelektualnom onesposobljenošću su najvećim delom iste vrste kao i dela koja pogađaju stara lica. To može biti bilo šta od napada do prevare, a mogu da budu izvršena od strane poznatih i nepoznatih lica.

Kao i u slučaju krivičnih dela koja se vrše prema starim licima, i o krivičnim delima prema osoba sa invaliditetom se malo govorilo u javnosti u Švedskoj. Uz to, sistem zdravstvene zaštite ili krivičnopravni sistem ne poseduju podatke koji bi govorili o rasprostranjenosti ovih krivičnih dela. Međutim, poslednjih godina se uočava poklanjanje sve veće pažnje krivičnim delima protiv žena sa invaliditetom. Prema Finndahl

(2001), kao izvršioци ovih krivičnih dela u najvećem broju slučajeva se pojavljuju bliski srodnici. Krivično delo se najčešće izvršava u kući i to od strane rođaka, koji se u spoljnom svetu predstavljaju kao šarmantni, srećni i prijatni ljudi. U izveštaju se dalje navodi da je posebno lako slomiti samopouzdanje žene sa invaliditetom, obzirom da je ona i pre napada bila tretirana kao građanka drugog reda i osećala se neprihvaćenom.

Iz tog razloga, krivična dela protiv osoba sa invaliditetom imaju posebno teške posledice za žrtvu. Zbog invaliditeta, neke žrtve nisu u stanju da interpretiraju upozoravajuće znakove koji signaliziraju nameru drugog pojedinca da izvrši krivično delo. Osobe sa oštećenim sluhom ili vidom mogu da dozvole da im se kriminalac približi, dok fizička oštećenja mogu da budu prepreka da žrtva pobegne sa potencijalno opasnog mesta.

Osobe sa intelektualnim oštećenjima mogu da budu posebno nepripremljene za i šokirane gubitkom poverenja kao posledicom krivičnog dela. To se posebno događa u slučajevima u kojima krivično delo podrazumeva upotrebu fizičkog nasilja ili seksualne eksploatacije i ukoliko je ono izvršeno od strane osoblja ili drugog pacijenta u ustanovi u koju je žrtva smeštena i koja vodi brigu o njoj. Ove žrtve se često suočavaju sa poteškoćom da kažu šta se dogodilo i da sa nekim porazgovaraju o svom iskustvu. Uz to, oni su suočeni sa rizikom da im se ne veruje, posebno u slučajevima kada je krivično delo izvršila osoba koja je na položaju i uživa poverenje, kao što je, na primer, doktor.

## Putnici

Osobe koje putuju bivaju izložene riziku da se suoče sa dodatnim problemima kao posledicom krivičnog dela, koje je izvršeno dok su bili daleko od kuće. Postratna Evropa se suočila da ogromnim porastom mobilnosti. Pojedinci mogu da se nađu u drugoj zemlji kao turisti, studenti, iz medicinskih razloga i/ili zbog poslovnih obaveza. Poslednjih godina ova grupa doživljava ekspanziju sa velikim brojem pojedinaca koji privremeno borave u drugoj zemlji zbog posla – tzv. „gostujući radnici“.

Sve češća putovanja dovode i do porasta broja krivičnih dela protiv osoba izvan njihovih zemalja boravka. Međutim, veoma je teško doći do saznanja o rasprostranjenosti ovog oblika kriminaliteta. Zvanične statistike u mnogim zemljama ne sadrže podatke o krivičnim delima protiv putnika. Čak ni Ujedinjene nacije i Evropska unija nisu poklonile pažnju ovom posebnom vidu kriminaliteta. U pogledu istraživanja, primećuje se da postoji svega nekoliko empirijskih istraživanja kriminaliteta protiv putnika (za istraživanje o Šveđanima kao žrtvama videti, na primer, Lindgren, 1997c, a za istraživanje na nivou EU videti Wergens, 1999). Pa ipak, poslednjih godina i ova grupa žrtava počela je da privlači pažnju.

U poređenju sa mnogim drugim grupama, putnici su više izloženi krivičnim delima i ranjiviji su. Njih je lako uočiti (posebno turiste), često nose vredne stvari sa sobom i uglavnom imaju relativno velike količine gotovog novca kod sebe. Sa druge strane, rizik



da se bude uhapšen zbog krivičnog dela protiv turiste (ili drugih putnika) je obično niži u odnosu na situaciju kada je žrtva domaći državljanin. Osnovni razlog za ovaj manji rizik je taj što su to obično manje opasna krivična dela i što postupak obično ne počinje pre nego što se žrtva ne vrati u svoju zemlju ili nastavi putovanje. Kada se krivično delo dogodi u inostranstvu, obično za žrtvu nastaju dodatni problemi. U nekim slučajevima žrtva ne razume jezik ili ne zna kome da se obrati za pomoć. Putnici često ne razumeju svoja prava i obaveze u stranoj zemlji. Ukoliko se, pak, pokrene postupak, žrtva teško dolazi do informacija o postupku, posebno ako više nije u toj zemlji.

## Društveno marginalizovane osobe i osuđena lica

Osobe koje žive na marginama društva, kao i oni koji imaju kriminalni dosije, takođe čine ranjivu grupu u slučajevima kada su izloženi krivičnim delima. Jednim delom to je zbog toga što njima nedostaje zaštita, koju druge grupe imaju, jer oni retko prijavljuju krivična dela vlastima, a delom i zato što im nedostaje jaka socijalna mreža, koju druge grupe imaju, a koja može da omogući oporavak.

## Trgovina ljudima

U zemljama sa visokom stopom nezaposlenosti, dobro plaćen posao sobarice, konobarice ili radnika u fabrici deluje veoma privlačno za mnoge ljude, posebno za žene i decu. Od malih sela u Himalajima do gradova u istočnoj Evropi, trgovci ljudima varaju žrtve putem lažnih oglasa, kataloga za naručivanje nevesta i povremenih poznanstava. Kada jednom dospeju na svoje odredište, žrtve bivaju primorane da žive u uslovima koje kontrolišu trgovci i eksploatisane su na razne načine kako bi trgovcima obezbedile nelegalne prihode. Mnogim žrtvama je ograničena sloboda kretanja, oduzimaju im se putna i druga lična dokumenta, a, ukoliko neće da saraduju, bivaju izložene pretnjama ili se preti njihovim porodicama. Žene i devojčice, koje su prisiljene da rade kao prostitutke, ucenjuju se time da će trgovci sve ispičati njihovim porodicama, dok deca zavise od hrane, smeštaja i drugih osnovnih potreština za život koje im trgovci obezbeđuju. Trgovci često igraju i na kartu straha žrtve od vlasti – žrtve se plaše da, ako se obrate vlastima u stranoj zemlji, protiv njih može da se pokrene postupak ili da budu deportovane. Tokom protekle decenije, trgovina ljudima, koja može da bude opisana i kao savremeno ropstvo, beleži enormni rast, kako u pogledu broja slučajeva, tako i broja žrtava, i postala je veoma ozbiljan problem koji pogađa stanovništvo i ekonomiju mnogih zemalja poreka, tranzita i destinacije. Trgovina ljudima je nacionalni, transnacionalni ali i transkontinentalni fenomen. Kupovina i prodaja žena i dece u cilju seksualne eksploatacije je veoma lukrativan posao. Za razliku od oružja i droge, žene i deca mogu da se prodaju više puta.

Faktori koji na globalnom nivou utiču na pojavu trgovine ljudima su siromaštvo, potčinjen položaj i neposedovanje moći žena i dece u mnogim zemljama, kao i nedostatak



poštovanja i zaštite ljudskih prava i potražnja za ljudima koji mogu da budu eksloatisani na različite načine. Takođe je poznato da su ljudi ranjiviji kada je u pitanju trgovina ljudima u situacijama nekih ekstremnih događaja, kao što su elementarne katastrofe ili oružani sukobi, koji prete opstanku ljudi i razaraju njihovu socijalnu strukturu i logistički sistem. To se posebno odnosi na žene i decu, naročito one koji pripadaju društveno marginalizovanim grupama.

Ne treba ni pominjati koliko razarajuće mogu da budu posledice trgovine ljudima po fizičko i psihičko zdravlje žrtve, kao i njen pravni, društveni i ekonomski položaj, a koje mogu da traju duži ili kraći vremenski period. Socijalne posledice često mogu da budu veoma ozbiljne; one ništa manje nisu ozbiljne za žene i devojčice koje se prodaju u cilju seksualne eksploatacije. Kada se vrate u zemlju porekla, ove žene često bivaju odbačene od strane svojih porodica, te se suočavaju sa rizikom da budu socijalne izgnanice u svojim lokalnim zajednicama.

Pored teških posledica za žrtve, trgovina ljudima takođe ima i negativne posledice za države. Rasprostranjeno ilegalno tržište može da potkopa ekonomiju zemlje, oteža ekonomski razvoj i oslabi vladavinu prava. Takođe postoje razlozi zbog kojih se veruje da se, osim za finansiranje nekih, čak i organizovanijih i težih kriminalnih aktivnosti, ilegalna zarada od trgovine ljudima koristi za finansiranje različitih subverzivnih aktivnosti i terorističkih pokreta.

## Zaključci

U ovom poglavlju smo ukazali na postojanje posebno predisponiranih i ranjivih grupa u društvu. Ove grupe su uglavnom više nego što je uobičajeno izložene kriminalitetu i ranjivije su kada su u pitanju posledice. Ono što je zajedničko ovim grupama – kao što su deca, stari i osobe sa invaliditetom – je da one nisu nasumično viktimizirane. One se biraju upravo zbog svoje seksualne orijentacije, boje kože, godina i nemogućnosti da se odbrane ili zbog nekih drugih karakteristika. U ovim slučajevima, krivično delo nije samo izolovani incident, već atak na njihov identitet.

Krivično delo može da dovede do zabrinutosti da će se viktimizacija ponoviti, što može da rezultira većom izolovanošću osobe i njenom opiranjem da se vrati pređašnjem životu ili da, pak, prijavi novo krivično delo. Strah od reviktimizacije može da ima realne osnove, s obzirom da su posledice kriminaliteta za ove grupe teže nego za obične građane.

Pripadnici ovih grupa se često osećaju razočarani i izdato zbog načina na koji društvo reaguje na krivična dela protiv njih, što može da dovede do dugotrajnog nepoverjenja u druge i društvo. Uz to, nedostatak jake socijalne mreže, koja karakteriše druge

grupe, može da rezultira smanjenjem samopouzdanja zbog nedostatka onih sa kojima bi žrtva mogla da prodiskutuje i apsorbuje događaje.

Imajući u vidu situaciju, koja je prezentovana u ovom poglavlju, postoji velika potreba da se obezbedi specijalizovana podrška i pomoć ovim grupama, koja ne sme da bude manja tokom policijske istrage i suđenja koje sledi.

## Deo IV

# Posledice kriminaliteta



## Poglavlje 6

# Materijalna šteta

Ovo poglavlje se bavi posledicama koje mogu da budu rezultat bilo koje vrste kriminaliteta. Kriminalitet može da dovede do brojnih negativnih posledica – materijalne štete, fizičkih povreda i psihičkih reakcija, socijalnih posledica i praktičnih problema - koje mogu da budu privremene ili da traju duže vremena. Od svih posledica, emotivne reakcije, koje mogu da se jave nakon krivičnog dela, su često najizraženije. U ovom poglavlju ćemo se fokusirati na posledice po žrtvu kao jedinku, a ne na one koje nastaju za društvo u celini.

Kriminalitet često rezultira različitim vidovima indirektno i direktno materijalne štete za žrtvu. To mogu da budu gubitak novca ili imovine kao neposredna posledica samog krivičnog dela, troškovi koji nastaju usled oštećenja imovine, troškovi lečenja ili gubitak zarade zbog povreda. Direktna materijalna šteta je, sasvim prirodno, krajnje različita – neka krivična dela mogu da rezultiraju velikom direktnom materijalnom štetom, dok su druga povezana sa prilično malim vrednostima nastale štete.

U mnogim slučajevima, indirektna materijalna šteta može da bude prilično velika. Ona može da uključi troškove koji su potrebni da žena koja je zlostavljana promeni brave i broj telefona ili da se čak preseli u novi grad kako bi pobegla od nasilnog bivšeg muža ili partnera. Ona može da obuhvati i troškove terapije u slučaju psihičkih oštećenja nastalih kao posledice silovanja ili pljačke, gubitak budućih primanja za žrtvu koja je pretrpela napad i slično. Jedan od uobičajenih troškova je u neposrednoj vezi sa nastojanjima žrtava da se zaštite od budućih krivičnih dela kroz postavljanje alarma, kapija od kovanog gvožđa ili sigurnosnih vrata.

Mnoga krivična dela pogađaju ljude koja su već suočena sa ekonomskom nesigurnošću. Troškovi potrebni da zamene ukradene stvari ili da poprave oštećenu imovinu za ova lica često predstavljaju ozbiljne posledice.

## Mogućnosti za naknadu štete

Mogućnosti da se šteta nadoknadi su se tokom vremena razlikovale. Od ranog perioda, kada je naknada štete neposredno plaćana žrtvi, proces je došao do toga da se novčane kazne koriste kao vid plaćanja za izvršeno krivično delo. Država je uzimala deo

plaćenih novčanih kazni, a ostatak je išao žrtvi. Do sredine 1800ih godina svi vidovi privatnih novčanih kazni su napušteni.

## Ko plaća za štetu?

### Okrivljeni – odgovornost za štetu

U osnovi, učinilac krivičnog dela je odgovoran za naknadu štete, pa svi zahtevi treba prvo da budu upućeni njemu. Zahtevi za naknadu štete se, generalno, rešavaju u okviru suđenja za krivično delo. U onim slučajevima u kojima se dosudi naknada štete, sud direktno dostavlja kopiju presude službi nadležnoj za izvršenje u okrugu u kome osuđeni živi. Služba za izvršenje potom kontaktira žrtvu krivičnog dela i nudi pomoć u naplati dobijene naknade za nastalu štetu.

U Srbiji su mogućnosti za materijalnu naknadu štete žrtvi veoma ograničene. Žrtva može samo da traži naknadu štete od učinioca, obzirom da ne postoji mogućnost kompenzacije od strane države. Žrtva može da traži naknadu štete u krivičnom ili građanskom postupku. Ukoliko žrtva postavi zahtev za naknadu štete u krivičnom postupku, sud će se time baviti samo ukoliko proceni da to ne bi mnogo prolongiralo postupak. U protivnom, sud će žrtvu uputiti na parnični postupak. U stvarnosti, šanse da žrtva dobije naknadu štete su veoma male, a i ako je dobije, to obično zahteva mnogo vremena, posebno ako se zahtev žrtve rešava u parničnom postupku. Nedavne izmene krivičnog zakonodavstva u Srbiji uvele su nešto više mogućnosti za naknadu štete kroz institut posredovanja između žrtve i učinioca i mogućnost nepokretanja postupka od strane javnog tužioca ukoliko je učinilac sprečio nastupanje štete ili je istu već nadoknadio. Međutim, stvarni efekat ovog zakonodavstva u pogledu naknade štete žrtvama se još uvek ne zna, te bi trebalo da se prati i evaluira (Mrvić-Petrović, 2006; Čopić, 2010).

### Osiguravajuća društva – naplata iz osiguranja

Mnoga krivična dela nikada ne budu rasvetljena, pa učinioci ostaju nepoznati. U nekim slučajevima u kojima učinilac jeste poznat, on može da bude u situaciji da nema dovoljno finansijskih sredstava kako bi nadoknadio pričinjenu štetu. U slučajevima u kojim učinilac nije poznat ili službe za izvršenje dođu do zaključka da učinilac ne može da plati, na scenu stupa politika osiguranja, državnog ili privatnog, iz koga se može nadoknaditi šteta. Međutim, u nekim zemljama u razvoju, kao što je Srbija, mnogo ljudi zapravo ne može da koristi ovu mogućnost jer osiguranje još uvek nije dovoljno rasprostranjeno među populacijom.

## Zaključci

U Srbiji je još uvek teško da žrtva dobije naknadu štete i to mahom zavisi od ekonomske situacije učinioca jer ne postoji mogućnost državne kompenzacije. Međutim, u vreme pisanja ove knjige, Misija Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS) u Beogradu je pokrenula inicijativu za uvođenje državne kompenzacije u Srbiji.

## poglavlje 7

# Fizičke povrede

U Srbiji se svake godine policiji prijavi oko 12000 krivičnih dela sa elementima nasilja, što je, svakako, mali deo ukupnog kriminaliteta. To čini oko 12% ukupno prijavljenog kriminaliteta. Fizičke povrede mogu da nastanu usled izvršenja različitih krivičnih dela. Međutim, ukoliko se pogleda ceo spektar krivičnih dela koja se izvrše u Srbiji, brzo se može uočiti da fizičke povrede nastale u vezi sa krivičnim delom nisu mnogo česte. Rizik od fizičkog povređivanja varira zavisno od vrste krivičnog dela, te bi se, opšte uzev, moglo reći da se lakše povrede javljaju češće nego teške (Wladis i dr., 1999).

## Povrede nastale usled nasilnih i seksualnih delikata

Sva razmatranja povreda nastalih usled izvršenja krivičnog dela moraju da uzmu u obzir vrstu izvršenog nasilja. U ovom delu će se ukratko ukazati na neke primere iz Švedske u vezi sa različitim vrstama napada od pre nekoliko godina.

### Nasilje bez upotrebe oružja

U slučajevima nasilja bez upotrebe oružja – prevashodno udaranje ili šutiranje – povrede koje nastaju su mahom posekotine, modrice, otoci na licu ili glavi i frakture lica. Slične povrede mogu da nastanu na rukama, nogama i grudima. Povrede opasne po život mogu da nastanu usled davljenja ili teških povreda glave (Sveriges läkarförbund, 1998).

Jedna studija o 1158 lica, koja su bila izložena napadima u centralnom delu Stokholma, pokazala je da je 82% njih bilo žrtva neposrednog nasilja (udaraca i šutiranja) u lice i glavu (Boström, 1997). Jedna druga studija o žrtvama napada, koje su bile primljene u švedskim bolnicama u periodu između 1987. i 1994. godine, pokazala je da je 70% njih bilo primljeno zbog povreda glave, uglavnom zbog potresa, dok su svega 2% činile žrtve koje su zadobile povrede abdomena (Danielsson i dr., 2000).

### Povrede nanete oštrim ili hladnim oružjem

Povrede nanete oštrim ili hladnim oružjem su krajnje različite. Studija o žrtvama, kojima su povrede nanete nožem, a koje su bile primljene u bolnici Serafimer u centru Stokholma,



pokazala je da se povrede najvećim delom nalaze na rukama i grudima. Ostale povrede su uglavnom ravnomerno raspoređene između abdomena i predela glave/grkljana (Blomqvist i dr., 1980).

Do sličnih rezultata se došlo i u jednoj drugoj studiji o žrtvama u Stokholmu, kojima su povrede nanete nožem. Najčešće povrede bile su rane nastale usled odbrane, i to na gornjim ekstremitetima, posebno šakama i ručnim zglobovima. Slede povrede nanete u predelu glave/grkljana. Većina žrtava nije bila teško povređena i nije imala neke dugotrajnije posledice (Boström i dr., 1994).

Jedna studija o žrtvama uboda, kojima je pružena pomoć u švedskim bolnicama u periodu između 1987. i 1994. godine, pokazala je da su povrede uglavnom ograničene na predeo torza, glave i vrata. Većina (80%) pacijenata je mogla da napusti bolnicu u roku od jedne nedelje (Boström i dr., 2000). U slučajevima u kojim povrede nisu dovele do ozbiljnih fizičkih oštećenja, ipak mogu da ostanu neka oštećenja koja narušavaju estetski izgled, kao što su ožiljci, koji mogu da umanje kvalitet života žrtve (Carlsson Sanz, 2000).

### Povrede nanete vatrenim oružjem

Jedna studija je pokazala da su ozbiljne povrede i smrt prouzrokovani upotrebom vatrenog oružja još uvek prilično retki u Švedskoj (Boström i Nilsson, 1999). U Švedskoj se u periodu između 1987. i 1994. godine ukupno 1559 pacijenata obratilo za pomoć zbog povreda nanetih iz pištolja. Među njima je bilo pacijenata koji su slučajno pogođeni (900), koji su pokušali samoubistvo (257) i koji su bili žrtve pokušaja ubistva (174). Međutim, u prilično velikom broju ovih slučajeva (138), okolnosti pod kojima je došlo do pucanja su ostale nerazjašnjene.

Izveštaj pokazuje da udeo žrtava pucnjave ostaje relativno konstantan tokom posmatranog perioda. U toku godine je oko 200 osoba zatražilo medicinsku pomoć zbog povreda nanetih vatrenim oružjem. Tipičan pacijenat bio je mladić ili muškarac srednjih godina (Boström i Nilsson, 1999). Ali, ova studija ne daje kompletnu sliku rasprostranjenosti povreda i smrtnih ishoda nastalih usled upotrebe vatrene oružja u Švedskoj. Naime, podaci o licima kojima je ukazana pomoć samo u ambulanti i onima koji su proglašeni mrtvim na licu mesta ili pre dolaska u bolnicu (oko 200 na godišnjem nivou) nisu bili uključeni u ove podatke.

Kada je u pitanju mesto na kome povrede nastaju, primećuje se da dominiraju povrede ekstremiteta (posebno ruku i nogu). Jedna četvrtina pacijenata zadobila je povrede glave. Svake godine između 4% i 5% pacijenata, koji bivaju primljeni u bolnicu, podleže povredama nanetim pucanjem. 30% onih koji su bili ranjeni iz vatrene oružja imalo je bolničku negu duže od jedne nedelje (Boström i Nilsson, 1999).

Ispitivanje pojedinaca koji su tokom devetogodišnjeg perioda (1985-1993) bili ranjeni iz vatrene oružja u Stokholmu, pokazalo je da su povrede ekstremiteta najra-

sprostranjenije, ali da ni povrede glave i torza nisu bile neuobičajene. Studija, koja je uključila i pokušaje samoubistva i slučajno ranjavanje, pokazala je da su svega tri osobe umrle zbog zadobijenih povreda (Botsröm i dr., 1994).

### Povrede nastale usled seksualnih delikata

Žrtve seksualnih delikata, poput silovanja, često nemaju vidljive fizičke povrede kao pokazatelje da je krivično delo izvršeno. Studija vrste i mesta nastanka povreda kod žena, koje su se obratile za pomoć Ženskom centru u Univerzitetnoj bolnici u Upsali, pokazala je da je najčešća povreda bol u donjem delu abdomena (Danielsson i dr., 1998). Jedna produbljenija studija povreda nastalih usled silovanja i silovanja od strane grupe pokazala je da su najčešće povrede genitalija bolovi u uterusu i vagini. Druge, negenitalne povrede su se javile u nešto više od 60% ovih slučajeva, najčešće u formi kontuzija (posekotina i modrica) grudi i grudnog koša. Ali, kada su u pitanju žrtve silovanja od strane grupe, u oko 80% slučajeva je dolazilo do ovih, negenitalnih, povreda (Cederholm i Heimer, 1999).

### Fizička i psihološka nega

Uz fizičke povrede, zaposleni u sistemu zdravstvene zaštite se, takođe, susreću i sa raznovrsnim simptomima, kao što su glavobolje, fizička slabost, poremećaj sna ili osećaj paralizanosti. Psihološke reakcije na napad, ponekada mogu da se ispolje i kao fizički simptomi. Veliki broj različitih oblika povređivanja može da se krije iza ovih psihosomatskih simptoma. Neke od onih koje se obrate za pomoć zbog ovih simptoma su žene koje su preživele fizički ili seksualni napad, često od strane nekoga sa kim jesu ili su bile u vezi. Uprkos dobro dokumentovanom odnosu između fizičkog i psihičkog stanja, ove žene često dobijaju pomoć samo za pola svog problema. Njihovo fizičko preživljavanje je osigurano, ali se psihološki tretman često zanemaruje. To može da bude posledica nedostatka znanja među zdravstvenim radnicima u pogledu odgovarajućeg tretmana pacijentkinja za koje se sumnja da su preživele krivično delo sa elementima nasilja. Ali, može da bude i zato što je te žene teško prepoznati jer one često navode druge razloge nastanka povreda pošto se ne usuđuju da pričaju o napadu. Stoga je od krucijalnog značaja pridržavati se indikatora koji pokazuju da je osoba bila žrtva, i to ne samo kako bi se sprečilo da žrtva susret sa zdravstvenim sistemom doživi kao novo povređivanje.

Zdravstveni radnici moraju da budu svesni i mogućnosti da žrtva dobije pomoć i podršku od strane državnih službi i volonterskih organizacija. To je posebno važno ako se ima na umu činjenica da se veliki deo seksualnih delikata i nasilničkog kriminaliteta izvrši unutar porodice, što nikada ne dođe do nadležnih organa.

## Zaključci

Ovo poglavlje je pokazalo da svake godine mnogo ljudi biva ranjeno usled kriminalnog ponašanja. To uključuje nasilnički i seksualni kriminalitet. Iako usled izvršenja nekih krivičnih dela može da dođe do fizičkih povreda, kriminalitet retko prouzrokuje dugotrajna oštećenja. Međutim, za one koji prežive fizičko povređivanje, i ožiljci mogu da budu dovoljno teški da se sa njima živi.

## poglavlje 8

# Psihološke reakcije

Iako kriminalitet dovodi do znatnih materijalnih oštećenja i fizičkih povreda kod žrtve, psihološko iskustvo je često daleko kritičnije, pa je teže baviti se njim (Hagemann, 1992; Lindgren, 1999; Maguire, 1980, 1982; Resick, 1987). Psihološka reakcija je često i najmanje vidljiva, pa je zato drugima teško da je razumeju. Ruka u povezu ili zavoj oko glave su spoljašnji, vidljivi znaci da osoba nije baš dobro. Ali, psihološkoj patnji, generalno gledano, nedostaju ti spoljni znakovi, pa je drugi ne shvataju baš uvek.

Kao što je ranije već pomenuto, kategorija „žrtve kriminaliteta“ je prilično heterogena. Međutim, u javnom diskursu se žrtve neretko posmatraju kao homogena grupa, koju karakterišu slične reakcije. Ali, vrsta i jačina reakcije je krajnje individualna. Kod nekih osoba, krivično delo ne mora nužno da dovede do emocionalnih reakcija, dok drugi mogu da ga dožive kao ekstremno traumatično iskustvo, koje uključuje kognitivni i emotivni stres. U narednom poglavlju će se za označavanje psihološki stresnog i emotivno naglašenog iskustva koristiti termin „traumatičan“. Čak i neka manje teška, zanemarljiva krivična dela mogu da uzrokuju znatan stres kod žrtve.

## Od haosa do kosmosa

Uprkos očiglednim problemima i rizicima povezanim sa uopštavanjima u vezi sa intenzitetom i razvojem reakcija, često (ali ne i uvek) postoje neke zajedniče osobenosti kriza i reakcija na njih.

### Početne reakcije

Ljudi nastoje da tokom kriznih situacija reaguju što je moguće više racionalno. Njihove akcije su usmerene na preživljavanje, a panika je retka reakcija (Dyregrov, 1992). Neposredno nakon krize, pojedinac usmerava svoju psihičku energiju na pokušaje da se izbori sa jakim emocijama izazvanim krivičnim delom – to je period koji ponekada ostavlja žrtvu u stanju u kome ne može da se ponaša racionalno. Žrtva može da pati od ponovljenih napada plača, panike i osećaja praznine. Njena svesnost može da bude difuzna jer često pokušava da se zaštiti od stvarnosti (Cullberg, 1989). Prva reakcija je obično osećaj neverice i zabezекnutosti da se „to desilo baš meni“ (videti, na pri-

mer, Blomberg, 2000). Mnogi osećaju i strah i bespomoćnost, a doživljavaju i fizičke reakcije poput otežanog disanja ili pritiska u grudima. Nije neuobičajeno da se žrtva suoči sa osećajem besa prema učiniocu. Bes može da bude usmeren čak i prema drugim pojedincima, kao što su policajac ili poslodavac. Određene vrste krivičnih dela, poput seksualnog napada ili provalne krađe, takođe mogu da dovedu do toga da se žrtva oseća prljavo ili ugroženo.

### *Krivica i okrivljavanje*

Veliki deo svoje enrgije, neposredno nakon krivičnog dela, žrtva usmerava na traženje objašnjenja zašto je baš ona bila odabrana. Istraživanja pokazuju da ljudi često imaju iluzije o sopstvenoj neranjivosti. Imaju sliku dobrog, predvidivog i bezbednog sveta u kome ljudi mogu jedni drugima da veruju (Janoff-Bulman i Hanson-Frieze, 1983). Izvršenje krivičnog dela dovodi do razbijanja te iluzije, čineći da žrtve nemaju više poverenja u svoju okolinu i da osećaju da više nemaju kontrolu nad svojim životima (Denkers i Winkel, 1998; Janoff-Bulman i Hanson-Frieze, 1983). Ljudi, takođe, imaju jaku potrebu da neočekivane, negativne događaje smeste u uzročno-posledični okvir (Silver i Wortman, 1980). Ova činjenica, u kombinaciji sa potrebom da povrate kontrolu nad svojim životom, često dovodi do toga da žrtve, delimično ili u potpunosti, prihvataju krivicu za krivično delo koje im se dogodilo (videti, na primer, Janoff-Bulman i Hanson-Frieze, 1979, 1988; Silver i Wortman, 1980).

Prema Miller-u i Porter-u (1983), ove reakcije spadaju u dva osnovna tipa krivice: bihejvioralno samookrivljavanje i karakterno samookrivljavanje. Bihejvioralno samookrivljavanje postoji kada žrtva posmatra krivično delo kao rezultat svog ponašanja u datoj situaciji: na primer, žrtva silovanja prekoreva sebe zato što je šetala sama u napuštenom delu grada ili žrtva napada prihvata krivicu zato što je bila pijana. Kroz okrivljavanje sebe umesto učinioca, koga žrtva ne može da drži pod kontrolom, žrtva povraća kontrolu i to kroz sposobnost da ubuduće promeni ponašanje i izbegne ponovnu viktimizaciju. U slučajevima karakternog samookrivljavanja, žrtva pokušava da objasni događaj putem stalnih ličnih osobina. Žrtvi zato nedostaje sposobnost da izbegne krivično delo u budućnosti kroz promenu ponašanja, te može da bude suočena sa osećajem bespomoćnosti i depresijom.

Okrivljavanje žrtve nije nešto što čine samo žrtve. Mnoge žrtve, posebno žene žrtve silovanja, opisuju kako osobe u njihovom neposrednom okruženju reaguju tako što svaljuju krivicu na njih a ne na učinioca – to je fenomen koji se u literaturi označava kao „okrivljavanje žrtve“. Okrivljavanje žrtve se može opisati kao proces u kome se na žrtvu prenosi krivica za viktimizaciju jer sigurno mora da postoji nešto loše u vezi sa osobom kada je ona pogođena krivičnim delom. Žrtve se razlikuju od „nežrtava“ u pogledu stavova ili ponašanja ili i jednog i drugog. Upravo su te razlike uzrok viktimizacije. Po-

stoji i mišljenje da žrtve mogu ubuduće da izbegnu krivična dela kroz promenu svog ponašanja ili mišljenja (Ryan, 1971).

Ovo svaljivanje krivice je velikim delom pokušaj da se ljudi zaštite od straha da i oni mogu da budu pogođeni krivičnim delom, a što je prisutno kod većine ljudi. Kada čujemo nešto o užasnim događajima, koji su se desili ljudima iz našeg neposrednog okruženja, to nas zapravo podseća na jednu opštu ranjivost, bespomoćnost i nemoć, i tako prekida naše iluzije o sigurnom i pravednom svetu. Svaljivanje krivice na žrtvu omogućava jednostavan, praktičan i direktan odgovor na pitanje „Zašto se ovo dogodilo?“ i „Zašto on a ne ja?“. Ako, sa druge strane, ništa u vezi sa ponašanjem žrtve, njenim izgledom ili stavom nije prouzrokovalo krivično delo, onda je ono moglo da se dogodi bilo kome i mora da se doživljava drugačije.

Zato, makar delom, do svaljivanja krivice na žrtvu dolazi zbog verovanja u pravedan i fer svet u kome ljudi zaslužuju ono što dobiju i dobiju ono što zasluže. Loše stvari se dešavaju lošim ljudima, dok su dobri uvek nagrađeni. Ako je osoba pogođena krivičnim delom, onda ona mora da je uradila nešto loše ako je zaslužila takvu sudbinu. Spoznaja da se ti besmisleni, brutalni događaji mogu desiti bilo kome u bilo kom momentu dovodi do mnogo razmišljanja i osećanja. Mišljenje da je žrtva krivičnog dela uradila nešto loše ili provokativno je utešno jer to otklanja naš osećaj bespomoćnosti i ranjivosti i potvrđuje naša uverenja da krivična dela ne pogađaju dobre, ispravne ljude (Symonds, 1975).

Iz napred izloženog, može se reći da je važno da svi oni koji, radeći svoj posao, dolaze u kontakt sa žrtvama kriminaliteta moraju da razumeju kako to da žrtve neretko krive sebe, tako i zbog čega one to čine.

### *Važne i nevažne informacije*

Službenici policije, zaposleni u sistemu zdravstvene zaštite i drugi profesionalci, koji redovno dolaze u kontakt sa žrtvama kriminaliteta, povremeno se suočavaju sa teškoćama u komunikaciji sa onima koji su nedavno bili izloženi krivičnom delu. Neke žrtve se nejasno sećaju događaja, dok druge mogu da imaju poteškoća u primanju svih informacija koje im se daju. Istraživanja sprovedena poslednjih decenija su se, takođe, fokusirala na problem ljudi koji imaju teškoća u komunikaciji i prijemu informacija neposredno nakon emotivnog i šokantnog događaja.

Mandler (1975) je uočio da jake emocije zaokupljaju najveći deo pažnje pojedinca. To znači da situacije koje su emotivno nabijene umanju potencijal pojedinca da primi informacije koje dolaze spolja. U ovakvim situacijama, čini se da je pojedinac usmeren na ključne detalje događaja, kao što je, na primer, oružje upereno u njegovo telo, pa je zato teško da se priseti informacija koje su sporedne u odnosu na događaj (Christianson, 1992). Neposredno nakon događaja, najveći deo pažnje se vrti oko samog događaja i jakih emocija koje je on izazvao (Christianson, 1996).

Nakon što prođe neko vreme i osoba se vrati u stanje psihološke ravnoteže i sigurnosti, često će moći da se seti događaja koji su prethodno bili potisnuti (nedostupni) zbog emotivnog stresa (Christianson, 1996).

Polazeći od znanja o osnovnim funkcijama pamćenja, nije neuobičajeno da, neposredno nakon samog događaja, žrtve kriminaliteta imaju teškoća u davanju policiji detaljnog opisa krivičnog dela, posebno u pogledu vremenskog sleda i opisa učinioca. Imajući to u vidu, ne treba da bude čudno da žrtva kaže jedno tokom policijske istrage a nešto sasvim drugo tokom glavnog pretresa.

### Nakon nekog vremena

Kako vreme prolazi i žrtva shvati realnost situacije i njenih posledica, obično nastupa manje haotičan period ispunjen mnogo složenijim emocijama. Iskustvo viktimizacije može da dovede do kognitivnih reakcija, kao što su teškoće u koncentrisanju, anksioznost, pojačana opreznost ili uznemirujući vizuelni doživljaji ili sećanja vezana za sam događaj. Anksioznost, praćena poremećajem sna i problemima u ishrani, je krajnje uobičajena posledica. Ona može da bude izražena i kroz somatske promene, kao što su tenzija mišića, trešenje, znojenje, glavobolje, lupanje srca, mučnina i problemi sa stomakom (videti, na primer, Culberg, 1989; Lagerbäck, 1996).

Za suočavanje sa anksioznošću koristi se nekoliko odbrambenih mehanizama, kao što su poricanje i intelektualizacija. Načešći odbrambeni mehanizam je potiskivanje. Žrtve dožive olakšanje kroz potiskivanje određenih osećanja (ili i događaja i osećanja) povezanih sa traumatičnim događajem. Ovaj metod kontrole tuge, patnje i besa uzima svoj danak kroz umanjivanje energije koja se koristi za svakodnevne aktivnosti i dnevne rutine (Lindgren i Lagerbäck, 1996).

Odbrambeni mehanizmi su sasvim normalni i potrebni; oni su važni za psihološko preživljavanje jer razlažu anksioznost vezanu za konflikte u pojedincu ili između njega i okoline na manje delove, omogućavajući tako osobi da održi ravnotežu (Cullberg, 1989: 76). Međutim, ovi mehanizmi odbrane mogu da budu i pogrešno razvijeni, te da budu smetnja adaptaciji. Dakle, oni su neophodan deo prilagođavanja stvarnosti nakon traume, ali isto tako mogu da budu i prepreka tom istom procesu prilagođavanja.

*Tabela 1. Primeri bihejvioralnih promena i fizičkih reakcija primećenih kod žrtava kriminaliteta*

- Osećaj odbačenosti
- Bes i nadraženost
- Teškoće pri koncentrisanju
- Osećaj neverice

- Smanjeno samopouzdanje
- Povećana sumnja
- Potreba za brigom i ličnim kontaktom
- Fizička slabost
- Osećaj paralisnosti
- Pritisak u grudima
- Teškoće pri disanju
- Lupanje srca
- Dugotrajne posledice

### Dugotrajne posledice

U ovom poglavlju su predstavljeni neki primeri reagovanja na kriminalitet. To su prirodni simptomi neprirodnih događaja. Proces bavljenja događajem, bilo samostalno ili uz pomoć porodice, prijatelja ili profesionalaca, često dovodi do toga da ove reakcije postepeno iščezavaju sve do momenta kada se žrtva vraća normalnom, aktivnom životu. U nekim slučajevima, pak, ove reakcije mogu da opstaju i duži vremenski period – mesecima, čak i godinama – nakon izvršenog krivičnog dela (Goethals i Peters, 1991; Kilpatrick i Veronen, 1983; Sales, Rich i Reich, 1984; Shapland, 1984; Walklate, 1989).

Iako žrtva ne misli o krivičnog delu svaki dan, život nikada ne može da bude isti kao što je bio pre njega, a krivično delo se teško zaboravlja. Mnoge žrtve, koje su se bavile svojim traumama, su uočile dve promene: smanjen osećaj sigurnosti i nepoverenje prema drugima (videti, na primer, Carlsson i Frost, 1980). Jedna žena žrtva silovanja je na sledeći način opisala svoje misli:

„Uvek sam bila neustrašiva. Često sam sama trčala u šumi. Vozila bih se noću do kuće sama biciklom, bez ikakvog razmišljanja. Kada su druge žene pričale o svojim strahovima, bile su mi smešne. Mislila sam 'Zašto da se bojim jer sam žena? Pa i ja imam prava da idem tamo gde poželim!' Ali ne više. Taj osećaj sigurnosti je za mene zauvek nestao. Nikada više neću sama ići da trčim. Možda bih mogla da nateram sebe na to, ali bi cena bila prevelika. Prihvatila sam da je to borba koju nikada neću dobiti“ (DN 2/2 1992).

To razaranje sigurnosti i povećanje sumnje se obično ispoljava kao strah. Strah je prilično ozbiljan jer ograničava žrtvine aktivnosti i čini neprijatnim njen svakodnevni život. Strah utiče na žrtvine misli, osećanja i reakcije, kao i na izbor mesta stanovanja, rada ili studiranja, puta kojim će da ide na posao ili školu, vremena kada može da izađe



iz kuće, mesta na kome će da pazari i vrste sporta ili slobodnih aktivnosti kojima će da se bavi.

### *Posttraumatski stresni poremećaj*

Neuspeh da se efikasno izbori sa traumom može da dovede do reakcija koje mogu da eskaliraju do stanja poznatog kao posttraumatski stresni poremećaj (PTSP). Američki vodič za dijagnostiku DSM-IV (American Psychiatric Association, 1994) specifikuje reakcije i simptome koji se razvijaju u pojedincu nakon traumatičnog iskustva. Da bi se reakcija klasifikovala kao PTSP, potrebno je da uključi sledeće:

#### *A. Događaj koji je izvan normalnog iskustva ljudi:*

- ozbiljna opasnost po život ili ličnu sigurnost,
- ozbiljna opasnost za ili povreda dece, bračnog partnera ili drugog bliskog srodnika ili prijatelja,
- iznenadno pustošenje kuće ili zajednice,
- videti druge koji su teško povređeni ili ubijeni u saobraćajnoj nesreći ili kao posledica nasilja.

#### *B. Ponovljene slike/sećanje na događaj, makar na jedan od sledećih načina:*

- flešbekovi,
- košmarni snovi,
- osećaj da će se događaj ponoviti,
- jaki osećaji anksioznosti povezane sa događajima koji simbolizuju ili podsećaju na traumu (kao što su rođendani ili godišnjice).

#### *C. Opšta emocionalna hladnoća ili kontinuirano izbegavanje događaja ili predmeta koji simbolizuju ili podsećaju na traumu. Najmanje tri od sledećih stvari treba da budu prisutne:*

- izbegavanje misli ili osećanja povezanih sa događajem,
- izbegavanje aktivnosti ili situacija koje podsećaju na traumu,
- nejasna sećanja delova događaja,
- upadljivo smanjeno interesovanje za važne aktivnosti,
- osećaj distanciranosti od drugih,

- ograničene emocije (kao što je smanjen kapacitet da se oseti ljubav),
- osećaj da je budućnost ograničena.

*D. Konstantno stanje opreza u kome je telo u položaju „letenja ili borbe“. Najmanje dve stvari od navedenih treba da su prisutne:*

- poremećaj sna (problemi sa uspjavanjem ili buđenjem),
- iritabilnost ili osećaj besa,
- teškoće da se skoncentriše,
- ekstremni oprez,
- lako se uplaši,
- psihološke reakcije na događaj koje podsećaju na traumu.

*E. Simptomi pod B, C i D treba da traju najmanje mesec dana.*

Kod relativno malog broja žrtava se razvije PTSP, ali mnoge žrtve imaju neke od simptoma, kao što je preživljavanje događaja u snovima. PTSP može da se pojavi u neposrednoj vezi sa traumatičnim događajem, ali može da se razvije i godinama nakon tog iskustva (više o PTSP i žrtvama kriminaliteta videti, na primer, Flannery, 1992).

## Faktori koji utiču na obim reakcija

Nemoguće je predvideti kako će pojedinac da reaguje na traumu ili koliko dugo će da traje oporavak. Pa ipak, postoji nekoliko faktora koji, generalno, utiču na obim reakcija. Uz vreme koje je potrebno za oporavak, na razlike u obimu reakcija utiču i vrsta događaja, lične osobine žrtve, njen položaj, socijalna mreža i posledice krivičnog dela (videti sliku 1).

### *Karakteristike događaja*

Naša znanja o reakcijama žrtava kriminaliteta i njihovim potrebama su velikim delom zasnovana na istraživanjima o ženama koje su bile izložene seksualnom napadu. Rezultati tih istraživanja su generalizovani kako bi se primenili i na žrtve drugih vrsta kriminaliteta, i to uprkos činjenici što je istraživanje pokazalo da se reakcije razlikuju u slučajevima različitih vrsta krivičnih dela. Žrtve seksualnih delikata obično imaju ozbiljnije reakcije nego žrtve drugih nasilničkih krivičnih dela, dok ove žrtve, pak, imaju ozbiljnije reakcije u poređenju sa žrtvama krivičnih dela protiv imovine (Goethals i

Peters, 1991; Lurigio i Resick, 1990; Norris i Kaniasty, 1991, 1994; Resick, 1987; Skogan, 1987; Wirtz i Harrell, 1987a, 1987b).

Psihološka istraživanja pokazuju da krivična dela koja uključuju nasilje ili pretnje nasiljem dovode do težeg psihičkog stanja žrtve nego nenasilni kriminalitet (Bard i Sangrey, 1986; Everstine i Everstine, 1986; Harrell, Smith i Cook, 1985; Lurigio, 1987; Lurigio i Davis, 1989; Sales i dr., 1984).

Još jedan faktor, koji može da bude od značaja za reagovanje na traumatičan događaj, je odnos između žrtve i učinioca. Američki psiholozi Diana i Louis Everstine (1986: 178), navode da, suprotno od uvreženog mišljenja, krivično delo koje je izvršeno od strane osobe koja je žrtvi poznata (i, po mogućstvu, u koju ima poverenje), dovodi do daleko komplikovanih i ozbiljnijih psiholoških problema nego napad od strane nepoznatog lica. Jednu posebnu grupu ovih žrtava čine žene koje su zlostavljane od strane poznatih osoba. Još jedna ranjiva grupa su i deca, koja bivaju zlostavljana od strane onih koji bi zapravo trebalo da ih vole i brinu o njima.

Još jedan faktor koji može dodatno da pogorša događaj je situacija kada postoji osoba koja nije intervenisala kako bi zaustavila vršenje krivičnog dela iako je za to imala mogućnosti (Dysting i dr., 1991). Karmen (1990: 1) predstavlja slučaj iz SAD u kome je student, koji je tokom leta radio kao prodavac sladoleda, bio izložen brutalnom razbojništvu. Bez i jedne jedine reči, dva razbojnika su pucala na njega, uzela novac iz fijke i pobešla sa lica mesta. Student se srušio u baru krvi nedaleko od svojih kola. Ubrzo nakon toga, velika grupa od oko stotinu dece i tinejdžera se okupila oko tog mesta. Umesto da pomognu ranjenom čoveku, ovi prolaznici su iskoristili momenat i pokrali sav sladoled. Mladić je ostavljen da krvari na ulici skoro sat vremena pre nego što je došla policija. Događaji poput ovog, sasvim razumljivo, mogu da poljuljaju veru žrtve u svoje sugrađane.

### Lične osobine i situacija pojedinca

Istraživanja su pokazala da zapravo i neka trivijalna krivična dela mogu da dovedu do ozbiljnih reakcija (Dahlbäck, 1989; Davis i Friedman, 1985; Kilpatrick i Veronen, 1983). Razlog tome je činjenica da na sposobnost obrade traumatičnog događaja utiču i lične osobine žrtve. U brojnim izveštajima se navodi da su mlade žrtve manje pogođene emocijama koje su u vezi sa krivičnim delom nego stara lica (Atkeon i dr., 1982; Carlsson i Frost, 1980; Dahlbäck, 1988; Goethals i Peters, 1991; Sales i dr., 1984). To se, međutim, ne odnosi na decu. S tim u vezi, istraživanja govore u prilog tome da se deca suočavaju sa većim rizikom od dugotrajnih problema u poređenju sa tinejdžerima ili odraslim licima (Katz i Mazur, 1979; Peters, 1974).

Pol žrtve je, takođe, važan faktor koji opredeljuje obim reakcija. Istraživanja su pokazala da krivična dela više utiču na žene nego na muškarce (van den Bogaard i Wiegman,

1992; Carlsson i Frost, 1980; Goethals i Peters, 1991; Lindgren, 1999; Lurigio i Davis, 1989; Walklate, 1989).

Još jedan faktor koji utiče na obim reakcije na kriminalitet je prethodno iskustvo sa krivičnim delom i drugim traumatičnim događajima. Međutim, rezultati u vezi sa ovom temom nisu nesporni, a u literaturi se nailazi na dva oprečna stava, odnosno dve perspektive. Iz perspektive ranjivosti, ljudi koji su ranije bili izloženi krivičnom delu reaguju mnogo snažnije u odnosu na one koji nikada nisu bili žrtve (Carlsson i Frost, 1980; Goethals i Peters, 1991). Glavni razlog tome je da prethodni događaj čini žrtvu ranjivijom u slučaju da ponovo bude izložena jakom stresu. Druga perspektiva – perspektiva oporavka – tvrdi da osobe sa prethodnim iskustvom kriminaliteta i traume mogu da se suoče sa novim iskustvom sa povećanom snagom. Jedna finska studija pokazuje da kod jednog dela žrtava kriminaliteta sam događaj zapravo rezultira u povećanom samopouzdanju žrtve (Aromaa, 1991). Do sličnog podatka se došlo i švedskoj studiji o zaposlenima u bankama, koji su iskusili pljačku. Svaka četvrta osoba u ispitivanom uzorku je rekla da joj se samopouzdanje povećalo nakon pljačke (Leymann, 1984).

Na obim reakcije utiče i lična situacija žrtve. Istraživanja pokazuju da krivično delo teže doživljavaju oni koji već imaju težak život, odnosno da su suočeni sa, na primer, porodičnim problemima, nezaposlenošću i/ili zdravstvenim problemima (Eriksson i dr., 1984). Takođe postoje i pokazatelji koji govore u prilog tome da se pojedinci sa niskim nivoom samopoštovanja teže oporavljaju od traumatičnog događaja (Lurigio i Resick, 1990). Singer i Salovey (1988) su pokazali da se događaji i situacije, koji odgovaraju misaonom okviru pojedinca, mogu lakše razumeti i oživeti. O tome se obično govori kao o efektu podesnosti. Osobe sa negativnom predstavom o sebi zato interpretiraju događaje, a posebno one koji se tiču njih lično, u iskrivljenom svetlu. Istraživanje je pokazalo da depresivni pojedinci pripisuju uspeh sreći a neuspeh nedostatku ličnih sposobnosti, dok nedeprativni pojedinci daju potpuno drugačiju procenu (Bower, 1992).

### Socijalna mreža pojedinca

Sposobnost da se uspešno nosi sa traumatičnim događajem tako zavisi od vrste kriminaliteta i ličnih kapaciteta, koji stoje žrtvi na raspolaganju. Traumatične situacije se, takođe, mogu obrađivati i putem razgovora sa drugim pojedincima. Razgovor o pojedinostima kivičnog dela služi da žrtva smesti traumu pod kognitivnu kontrolu (Harber i Pennebaker, 1992; Pennebaker i O’Heeron, 1984; Pennebaker i dr., 1988).

Veoma je važno da nakon krize pojedinac ima nekoga s kim bi mogao da popriča. Istraživanje pokazuje da je društvena podrška nakon krivičnog dela u pozitivnoj korelaciji sa fizičkim i psihičkim zdravljem (Cohen i Willis, 1985). Jedno američko istraživanje o osobama koje su bile izložene razbojništu, napadu i provalnoj krađi je pokazalo da su žrtve, koje su nakon događaja dobile podršku svoje sredine, imale više šanse za oporavak od traume nego oni kojima podrška nije pružena (Friedman i dr., 1982). Pri-

jatelji, kolege, a naročito porodica, predstavljaju važan izvor društvene podrške u vreme krize. Oni, takođe, mogu da pomognu žrtvi u pogledu praktičnih pitanja povezanih sa krivičnim delom. Međutim, ponekada je neophodna i dodatna podrška. To mogu da obezbede volonterske organizacije poput službi za žrtve, koje predstavljaju odličan dodatak socijalnoj mreži koju čine prijatelji i rodbina žrtve.

## Odloženi efekti krivičnog dela

Odloženi efekti krivičnog dela su, takođe, važan faktor koji utiče na posledice koje krivično delo ima za pojedinca. Sam događaj ne mora da bude najveća pretnja mentalnom zdravlju pojedinca. Od jednakog značaja je i tretman (ili nedostatak tretmana), koji pojedinac dobija nakon krivičnog dela (Bard i Sangrey, 1986; Leymann, 1989). U periodu krize, prema pojedincima se mora odnositi na način koji će umanjiti rizik od „sekundarne viktimizacije“. Sekundarna viktimizacija je pojam kojim se označava stres koji se razvija kod žrtve kada institucije ili pojedinci odgovaraju na način koji žrtvu predstavlja u negativnom svetlu (Lindgren i Lagerbäck, 1996). Ova sekundarna trauma može da nastane u kontaktu sa policijom, zaposlenima u sistemu zdravstvene zaštite ili sa agentima osiguravajućih kuća, kojima nedostaju razumevanje i obučenost o ranjivosti žrtve nakon emotivno iscrpljujućeg događaja. Čak i porodica i prijatelji žrtve mogu da imaju poteškoća u razumevanju njenih reakcija i izmenjenog ponašanja. Najzada, žrtva mora da bude zaštićena i od dodatnog stresa prouzrokovanog neprofesionalnim odnosom novinara ili radoznale javnosti.

I dok je kriminalno ponašanje teško kontrolisati, dotle sekundarna viktimizacija može da bude uspešno umanjena kroz povećanje znanja o situaciji sa kojom se žrtva suočava. Jedan od preduslova za smanjenje ove vrste viktimizacije je da profesionalci, koji svakodnevno dolaze u kontakt sa žrtvama kriminaliteta, budu svesni specifičnosti reakcija i potreba žrtava, koje mogu da postoje nakon krivičnog dela.

## Zaključci

Kao što je pokazano u ovom poglavlju, psihološke reakcije su obično i najčešće posledice krivičnog dela. U isto vreme, psihološke reakcije su i najmanje vidljive, pa je stoga drugima i najteže da njih razumeju. Zato je važno da oni koji se susreću sa žrtvama poseduju znanje i razumevanje reakcija žrtve, na primer: zbog čega žrtve ponekada krive sebe zbog onog što se dogodilo i zašto žrtve ponekada menjaju svoju priču između prvog saslušanja i kasnijeg suđenja.

## poglavlje 9

# Socijalne i praktične posledice

## Socijalne posledice

Sva tri rezultata krivičnog dela – materijalni gubitak, fizička povreda i psihološke reakcije – mogu da uključe i negativne socijalne posledice za žrtvu. Neke žrtve nalaze da im je krivično delo u potpunosti izmenilo život. Oni mogu da budu prinuđeni da potpuno promene svoj položaj, kao na primer, da promene zanimanje zbog straha da rade noću ili da promene mesto stanovanja zbog osećaja nesigurnosti (videti, na primer, Blomberg, 2000). Poslednji primer je posebno važan za hiljade žena i dece, koji žive sa svakodnevnim pretnjama nasiljem. U ovim slučajevima je gotovo pravilo da zlostavljana žena mora da se odseli kako bi pobešla od nasilnog muškarca, a to iziskuje velike socijalne, praktične i finansijske probleme.

Još jedna socijalna posledica, koja može da nastane usled izvršenja krivičnog dela, je da žrtva često prekida kontakte sa drugim ljudima. Razlog tome može da bude to što žrtva ne želi da priča o događaju zbog sramote ili bolnih uspomena ili zato što više nikome ne veruje. U pojedinim slučajevima situacija može da bude i obrnuta – drugi ljudi mogu da osećaju jaku nelagodu pa da ustuknu kada žrtva poželi sa njima da priča o osećanjima i emocijama vezanim za krivično delo, jer ih i pomisao na to podseća na njihovu sopstvenu ranjivost. I umesto da pričaju o svojoj tugi i bolu, žrtve mogu da internalizuju problem (Lindgren i Lagerbäck, 1996).

Osobe iz žrtvinog neposrednog okruženja, takođe, mogu da imaju teškoća da razumeju kako da reaguju i postavse se prema žrtvi. To, uz dodatne pritiske, može da pojača osećaj žrtve da niko ne razume njenu situaciju, što, pak, sa svoje strane, može da rezultira socijalnom izolacijom.

Izloženost kriminalitetu može da naruši osnovni osećaj sigurnosti pojedinca. Istraživanja razmišljanja i osećanja žrtava kriminaliteta o njihovoj budućnosti su pokazala da su mnoge od njih veoma zabrinute da će ponovo postati žrtve (videti, na primer, Dahlbäck, 1988). To može da se objasni smanjenom verom u spoljni svet kao posledicom krivičnog dela. Međutim, taj osećaj nesigurnosti ne pogađa samo one koji su lično bili žrtve kriminaliteta. Lokalna istraživanja sigurnosti i ankete o viktimizaciji su pokazali

da mnogo ljudi brine o tome da će biti viktimizirano krivičnim delom i osećaju se nesigurno kada šetaju po svom kraju kada padne mrak. Iako broj ljudi koji su zabrinuti zbog kriminaliteta daleko prevazilazi broj onih koji su zaista i bili viktimizirani, ova zabrinutost može ponekada da utiče na svakodnevni život pojedinca više nego samo krivično delo. Informacije o stvarnom obimu kriminaliteta u kombinaciji sa relevantnim informacijama o prevenciji kriminaliteta mogu da smanje anksioznost žrtve i strah od ponovne viktimizacije.

Još jedna socijalna posledica kriminaliteta je stigmatizacija. Leymann (1989: 142) navodi da je socijalna sudbina žrtve unapred određena već od trenutka kada je krivično delo izvršeno. Od primarnog značaja su mir i tišina kako bi se žrtva oporavila, strpljiva osoba koja će je slušati i pobrinuti se za praktične mere neophodne za prevazilaženje problema sa kojima se žrtva suočava. Umesto toga, pažnja je usmerena na žrtvu; njena prava mogu da budu ugrožena, a ona može da se nađe u inferiornom položaju ili da bude, pak, previše zaštićena.

Fokusiranjem na žrtvu odvlači se pažnja od jedne druge velike grupe koja je pogođena krivičnim delom – prijatelja i rođaka žrtve. Kada osoba postane žrtva krivičnog dela, ona biva postavljena u epicentar događaja. Kao i u slučaju zemljotresa, krivično delo, takođe, širi potrese od centra ka periferiji. Ovi potresi ili posledice krivičnog dela su daleko snažniji za pojedince koji su emotivno i fizički bliži žrtvi (Lindgren i Lagerbäck, 1996). Ovo pitanje nije dovoljno istraženo, ali rezultati postojećih studija pokazuju da porodice žrtava kriminaliteta često imaju psihičke simptome slične onima koje ima i sama žrtva – osećaju zabrinutost i anksioznost, osećaju se depresivno a samopouzdanje im je smanjeno (Amick i dr., 1989). Pružanje ovim osobama informacija o „normalnom“ procesu oporavka i razumevanje onoga što se dešava u žrtvi, mogu da pomognu njima samima da smanje svoju anksioznost, kao i da, kroz sopstveno povećano razumevanje situacije u kojoj se žrtva nalazi, pomognu samoj žrtvi.

## Praktični problemi

Krivično delo gotovo uvek dovodi do praktičnih problema za žrtvu. Na primer, potreba da žrtva kontaktira državne službe, a što može da stvori i potrebu da se obezbedi briga o deci i transport do policijske stanice i tako dalje. Ili, žrtva mora da kontaktira osiguravajuću kompaniju kako bi podnela zahtev za obeštećenje ili da pozove staklo-rezca ili stolara da dođu i poprave razbijen prozor ili oštećena vrata. U nekim slučajevima krivično delo dovodi do fizičkih povreda koje je potrebno sanirati u zdravstvenoj ustanovi. Krivično delo može da rezultira u troškovima koji iziskuju finansijsku pomoć. Praktični problemi mogu, takođe, da nastanu i tokom dugotrajnog procesa oporavka ili zamene ukradenih stvari.

Strana istraživanja su pokazala da je žrtvama često potrebna pomoć za rešavanje praktičnih problema, kao što su kontaktiranje državnih službi, pozivanje bravara, obezbeđivanje privremenog smeštaja ili finansijska pomoć (Friedman i dr., 1982; Maguire i Corbett, 1987; Skogan i dr., 1990). Međutim, jedno istraživanje volonterskih organizacija u SAD je pokazalo da su poboljšanje sigurnosti i finansijska pomoć usluge koje žrtvama pruža mali broj organizacija. Od 184 organizacije, koje su bile obuhvaćene istraživanjem, samo 24 pružaju pomoć u vezi sa sigurnosnim pitanjima, dok 44 pruža finansijsku pomoć (Roberts, 1987, 1990).

Švedsko istraživanje o žrtvama provalne krađe i napada je pokazalo da je primarna potreba žrtve da ima osobu kojoj bi mogla da priča o događaju. Mnoge žrtve su pomenule i potrebu za preduzimanjem preventivnih mera, prevashodno u smislu zaštite od provale. Neke druge, manje opterećujuće potrebe, uključile su pomoć u popravci vrata, prozora ili druge oštećene imovine (Lindgren i Litzén, 1998). Nadalje, ovo istraživanje je pokazalo da žrtvama pomoć pružaju mahom prijatelji i porodica. Postoji i jedna mala grupa žrtava sa slabom socijalnom mrežom, koja je navela da nije dobila nikakvu pomoć.

## Zaključci

Pored različitih psiholoških reakcija, za mnoge žrtve su socijalne i praktične posledice kriminaliteta veliki problem. Pojedine osobe dolaze u situaciju da im krivično delo u potpunosti menja život. One mogu da budu prisiljene da potpuno promene svoju situaciju, kao što je promena zaposlenja zbog straha od rada noću ili promena mesta stanovanja zbog osećaja nesigurnosti.



Deo V

# Ključni akteri



## poglavlje 10

# Policija i žrtva kriminaliteta

Rasvetljavanje i prevencija krivičnih dela su dva najvažnija zadatka policije, u čemu važnu ulogu imaju žrtve kriminaliteta. Bez informacija koje pružaju žrtve, mnoga krivična dela ne bi ni bila poznata policiji, a bez pomoći žrtava, mnogi učinioci ne bi bili otkriveni. Međutim, uprkos tome što žrtve imaju ključnu ulogu za rad policije, policija, uopšte uzev, ne tretira žrtvu kao važan faktor.

U ovom poglavlju će se opisati rad policije sa žrtvama kriminaliteta, uloga koju policija ima u odnosu na žrtve i značaj kontakta između policije i žrtava. U poglavlju će se, takođe, predstaviti rezultati istraživanja sprovedenih u Srbiji i na međunarodnom planu a vezano za odnos žrtava prema policiji.

## Rad policije sa žrtvama kriminaliteta

### Uloga policije

Policija je dostupna 24 sata dnevno, sedam dana nedeljno, 52 sedmice godišnje. Policija je često prvi i jedini predstavnik društva sa kojim žrtva dolazi u kontakt. Prvi kontakt se obično uspostavlja telefonom – ponekada iz daleka preko centrale – ili dolaskom žrtve u policijsku stanicu. U težim slučajevima (kao što su napad ili provalna krađa), prvi kontakt sa policijskim službenikom se obično uspostavlja na licu mesta. U ovim slučajevima, ukoliko je moguće, policajac počinje sa rasvetljavanjem krivičnog dela i to kroz razgovor sa žrtvom i dostupnim svedocima. Ukoliko priroda krivičnog dela nalaže, pažljivo se pregleda lice mesta.

Ukoliko dostupni tragovi i mogući dokazi nisu dovoljni za nastavak istrage, slučaj se neće dalje voditi. Mnoge žrtve doživljavaju to kao napad na sebe jer nisu informisane o tome da će policija nastaviti da prati slučaj na drugi način, često kroz proveru vraćene ukradene imovine ili na neki drugi način. Policija je uočila da je teško objasniti žrtvi da slučaj može da bude ponovo otvoren ako se pojave novi dokazi.

U slučaju kada se istraga sprovodi, žrtva često dolazi u kontakt sa inspektorom koji radi na slučaju. Ovaj kontakt može da podrazumeva dopunu postojećih informacija ili

detaljan intervju. Ukoliko se slučaj nastavlja, a preliminarna istraga je završena, izveštaj o istrazi se podnosi tužiocu.

## Susret policije i žrtve

Policija ima fundamentalnu ulogu u svim aktivnostima usmerenim na podršku žrtvama. Kao što je napred navedeno, policija je često prvi i jedini predstavnik društva sa kojim žrtva dolazi u kontakt. Stoga je susret policije i žrtve važan iz nekoliko razloga jer on utiče na proces oporavka žrtve, rasvetljavanje krivičnog dela od strane policije, kontinuiranu saradnju žrtve tokom rada policije na rasvetljavanju dela i stavove javnosti o policiji.

### Proces oporavka žrtve

Za mnoge ljude do prvog „pravog“ susreta sa policijom dolazi onda kada postanu žrtve kriminaliteta. Pre toga su oni možda sreli policijske službenike na časovima iz saobraćajnih pravila ili su bili zaustavljeni u saobraćaju radi kontrole, ali to su samo kontakti u prolazu. Prvi pravi susret sa policijom može da se posmatra i kao neka vrsta testa u vezi sa stavom žrtve o policiji.

U slučaju kada su pogođeni krivičnim delom, mnogi ljudi imaju velika očekivanja i zahteve u odnosu na policiju. Oni žele da policija brzo dođe na lice mesta, da sprovede efikasnu i brzu istragu, rasvetli krivično delo, uhapsi učinioca i vrati svu ukradenu robu. Takođe, oni od policije očekuju da ona uzme u obzir ono što joj oni kažu o događajima i da se policija ponaša u skladu sa njihovim predrasudama.

Nažalost, susret sa policijom nije uvek ono što je žrtva očekivala. Žrtva ne samo da može da bude šokirana i zbunjena, već i pomalo osetljiva na ono što su, prema njoj, stavovi onih koji su prisutni na lice mesta. Stoga susret sa policijom može da bude veoma važan faktor koji utiče na to kako će ubuduće žrtva da se nosi sa takvom situacijom. Istraživanja pokazuju da negativan odnos policije može da pogorša situaciju u kojoj se žrtva već nalazi (Dahl, 1992; Kilpatrick i dr., 1985; Lurigio i Resick, 1990; Renck i Svensson, 1997; Resick, 1987; Shapland i dr., 1985; Symonds, 1980).

Događaji, koje policija smatra svojom dnevnom rutinom, mogu da se pojave samo jednom u životu žrtve, te da stoga dovedu do snažnih emocija. Iz tog razloga je važno da policijski službenici budu svesni toga i da imaju razumevanja za ranjivost koju žrtva doživljava nakog događaja koji budi snažne emocije.

### Rad policije na rasvetljavanju krivičnog dela

Susret između žrtve i policije nije značajan samo za emotivno blagostanje žrtve – takođe je važan i za obezbeđivanje rasvetljavanja dela od strane policije. Kao što je već po-

menuto, krivično delo je emotivan i šokantan događaj za žrtvu (Bard i Sangrey, 1986; Davis i Friedman, 1985). U periodu neposredno nakon događaja, žrtve nisu uvek sposobne da prime informacije ili da pruže detalje o onome što se dogodilo. Kako bi se delo rasvetlilo a učinilac uhapsio, policiji su potrebni detalji u vezi sa događajem, uključujući vreme kada se krivično delo dogodilo i opis učinioca. Međutim, istraživanje pokazuje da je upravo ove informacije teško dobiti odmah nakon krivičnog dela (Christianson, 1992). Kada prođe neko vreme i žrtve povrate neku vrstu emotivne ravnoteže, detalji, koji su prethodno bili blokirani usled emotivnog stresa, počinju da izlaze na videlo (Christianson, 1996).

Waller (1990: 141) navodi da, generalno gledano, policija ne razume značaj informacija koje žrtve mogu da pruže ili načine na koji pružanje tih informacija može da se poboljša. Prema Waller-u, policiji je potrebno bolje razumevanje toga na koji način mogu da pruže podršku žrtvi, koja pitanja mogu da dovedu do relevantnih informacija i kada i kako da postavljaju pitanja žrtvi. To bi povećalo kako brzinu prikupljanja, tako i kvalitet informacija koje se dobijaju od žrtve.

Ponekada je i potrebno i prikladno da prvi kontakt sa žrtvom bude proprćen dodatnom podrškom i pomoći tokom kasnije faze istrage. Od drugog kontakta žrtva može da ima koristi, ali to isto tako može da pomogne u istrazi u smislu omogućavanja žrtvi da pruži dodatne informacije u vezi sa krivičnim delom.

### Učešće žrtve u sudskom postupku

Kontakt žrtve sa policijom je, takođe, važan posmatrano i iz ugla pravosuđa. Bez informacija koje mogu da pruže žrtva i svedoci, policija ne bi imala saznanja za mnoga krivična dela, a bez njihove pomoći u istrazi, učinioci bi i dalje šetali slobodno. Shapland i drugi (1985) smatraju da, uprkos očiglednoj zavisnosti od svedočenja žrtve, policija propušta da vidi žrtvu kao centralni deo krivičnog sistema. Osnovni problem leži u stavu policije prilikom susreta sa žrtvom – žrtve se posmatraju kao periferni deo sudskog procesa, te zato nemaju odgovarajući položaj u očima službenika policije.

Nemački kriminolog Hans Joachim Schneider smatra da je uloga žrtve analogna ulozi čuvara na ulazu u pravosudni sistem, sa zadatkom da prijavi krivično delo policiji i da se pojavi u svojstvu svedoka u nekom od kasnijih sudskih postupaka (Schneider, 1991). Prema Joutsen-u (1991), žrtva se često igniriše nakon što pruži potrebne informacije ili ukoliko se smatra „lošim“ svedokom.

Iako policija žrtvu često smatra „perifernom“, žrtva ipak ima velika očekivanja od policije. Iz vrlo očiglednih razloga, policija ne može uvek da izađe u susret tim očekivanjima, što rezultira razmimoilažnjem koje pogađa veru žrtve u policiju i spremnost da ubuduće prijavi krivično delo (Glaser, 1974; Lindgren, 1997a, 1997b; Shapland i dr., 1985; Tontodonato i Kratoski, 1995). S tim u vezi vredno je pomenuti da se u Zakonu

o policiji Republike Srbije eksplicitno navodi da je zaštita žrtava kriminaliteta jedna od osnovnih dužnosti policije, što može da doprinese prevazilaženju ovih razlika. Isti Zakon posebno apostrofira zaštitu žrtve koja pruža ili bi mogla da pruži informacije važne za krivični postupak. To takođe može da doprinese podizanju svesti policije o potrebama žrtava i značaju uloge žrtve u utvrđivanju istine, kao i o tome na koji način su te dve stvari povezane.

### Stavovi javnosti o policiji

Kontakt između policije i žrtve može da utiče i na stavove javnosti o policiji. Kao što je pomenuto, javnost može da ima pozitivan stav prema policiji, te da polaže puno vere u njen rad. Ovaj stav je velikim delom zasnovan na ličnom iskustvu i načinu na koji mediji predstavljaju rad policije. Na ovaj stav utiču i razgovori sa drugim ljudima. Postoji svega par državnih službi o kojima se priča sa toliko interesovanja kao o policiji, pri čemu to interesovanje za policiju češće pokazuju oni koji su imali negativno lično iskustvo.

Žrtve kriminaliteta čine veliki deo svih pojedinaca koji dolaze u kontakt sa policijom. To, pak, znači da žrtve imaju značajnu ulogu u kreiranju javnog mnjenja o policiji. Žrtve koje su imale negativna iskustva o tome govore drugima, koji potom šire ovu priču širem krugu ljudi. Ukoliko opšta javnost smatra da policija zanemaruje određena krivična dela ili da ih smatra trivijalnim, onda postoji ozbiljan rizik da vera u pravosudni sistem opadne ili, čak, i nestane. Takva situacija znatno otežava rad policije i tužilaca na rasvetljavanju nekih relativno „lakih“ slučajeva.

### Kolege

Susret između žrtava i policije je, takođe, važan i za zdravlje i blagostanje policijskih službenika i organizaciju policije. To je posebno vidljivo u slučaju teških krivičnih dela poput ubistva.

U poređenju sa drugim zanimanjima, policijski posao ponekada može da bude veoma stresan (videti, na primer, Miller, 1995). Policija može da se posmatra kao isturena ruka društva te da, između ostalog, uvek prva iskusi nove trendove u vezi sa nasiljem i drogama. Suprotno većini drugih ljudi, policija je stalno suočena sa tamnom stranom društva. Policajci su često suočeni sa bolom i patnjom, kao što je, na primer, slučaj u situacijama krivičnih dela ili nesreća u kojima žrtve mogu da budu teško povređene ili da umiru. Ponekada su suočeni sa pretnjama i nasiljem, sa čim mogu posebno teško da se nose.

Istraživanja psiholoških reakcija pojedinaca na teške događaje pokazuje da radnici u hitnoj pomoći relativno često pokazuju psihičke simptome kao rezultat stresa koji dožive (videti, na primer, Holen, 1990; Holm, 1995; Karlsson i Cristiansson, 1999;

Lindström i Lundin, 1982). Flešbekovi, preživljavanje događaja u mislima, anksioznost i nesigurnost su uobičajene reakcije (Karlsson i Christiansson, 1999; Reiser i Geijer, 1984).

Ponovljena izloženost ekstremnim emotivnim stresovima može da dovede do osećaja izgaranja. To može da dovede do situacije da, u pokušaju da zaštiti samog sebe, policajac izbegava da se emotivno unese u situaciju žrtve. Teške situacije poput ove zahtevaju da rukovodioci na svim nivoima uspostave politiku koja će obezbediti njihovim kolegama pristup savetovanju i podršci. Jedan mogući vid podrške bio bi rutinsko prikupljanje predloga i pozitivnih reakcija žrtava kriminaliteta u vezi sa procesom istrage.

## Obaveze policije prema žrtvi

### Međunarodna situacija

U mnogim evropskim državama policija ima široku odgovornost u pogledu pružanja informacija žrtvama kriminaliteta (Wergens, 1999). Jedan takav primer je Holandija, koja ima posebne smernice o kontaktu policije sa žrtvama kriminaliteta (Wemmers, 1996). U njima se navodi da policija mora da informiše žrtvu o dostupnim vidovima podrške i pomoći u momentu kada se delo prijavljuje i, kada je pogodno, da posreduje u kontaktiranju službe za žrtve. Policija, takođe, mora da informiše žrtvu o nekim opštim procedurama koje slede nakon što je delo prijavljeno, da pita žrtvu da li bi želele da bude obavestavana o toku postupka, kao i da pita žrtvu da li je tražila naknadu štete od učinioca. Pružanje ovih informacija mora da bude pažljivo dokumentovano, a javni tužilac mora da bude uveren da je žrtva dobila odgovarajuće informacije u slučaju da nema ove dokumentacije.

Sjedinjene Američke Države takođe imaju posebne državne i federalne smernice o postupanju policije i drugih državnih službi prema žrtvi. One podrazumevaju i odgovornost da se pruže informacije i podrška žrtvama kriminaliteta. U nekim državama je čak predviđeno da se informacije moraju pružiti u toku 24 sata od prvog policijskog izveštaja (Karmen, 1990; Waller, 1990).

Nacionalna asocijacija službi za žrtve (NOVA) u SAD je razvila i poseban program obuke za policiju o odnosu prema žrtvama kriminaliteta. Sve veći broj policijskih akademija u SAD uključuje u svoje kurseve teme koje se tiču žrtava (Waller, 1990), a sličan razvoj se primećuje i u Kanadi (Karmen, 1990) i mnogim zemljama Evropske unije (Wergens, 1999).

Danas mnoge policijske stanice ili njihovi odseci širom sveta imaju posebno obučene jedinice, koje imaju dvostruku svrhu: poboljšanje pomoći žrtvama i efikasnije rasvetljavanje krivičnih dela. Primeri ovog razvoja su uspostavljanje „jedinica za penzione-

re“, koje pružaju pomoć starim licima kao žrtvama razbojništva i prevare, i „jedinica za istragu seksualnih delikata“, koje su obučene za rasvetljavanje silovanja i zlostavljanja ali na način koji neće dovesti žrtve u situaciju da osećaju krivicu zbog onoga što im se dogodilo (Karmen, 1990; Wergens, 1999).

Uz smernice na nacionalnom nivou, Ujedinjene nacije, Savet Evrope, Evropska pomoć žrtvama i Međunarodna asocijacija šefova policija su razvili dokumente u vezi sa odnosom između policije i žrtava kriminaliteta.

### *Ujedinjene nacije*

Kao što je napred već pomenuto, Ujedinjene nacije su 1985. godine usvojile Deklaraciju o osnovnim principima pravde za žrtve kriminaliteta i zloupotrebe moći (General Assembly res. 40/34). U ovoj Deklaraciji se govori o tome na koji način državne službe, poput policije, treba da pruže podršku i zaštitu žrtvama kriminaliteta. Prema Deklaraciji, prema žrtvama se treba odnositi sa saosećanjem i poštovanjem, te ih treba upoznati sa mogućnostima zdravstvene nege, socijalnih usluga i drugih vidova pomoći.

### *Savet Evrope*

Značaj koji policija ima za žrtve kriminaliteta prepoznat je i u Preporuci Saveta Evrope br. R (85) 11 iz 1985. godine, u kojoj se navodi da policija treba da bude obučena kako bi se prema žrtvama odnosila na human, fleksibilan i osnažujući način i kako bi žrtvama pružila sve potrebne informacije. Nadalje, u Preporuci se navodi da bi policija trebalo da obezbedi tužilaštvu sve informacije o gubicima i šteti koja je nastupila za žrtvu, kao i da pravni koraci koji se predizimaju treba da uključe i naknadu štete žrtvi. Žrtva takođe treba da bude obavestena o optužbama protiv osumnjičenog, te da joj bude omogućeno da se žali u slučaju da optužni akt bude odbačen ili da je upućena na parnični postupak. U razgovoru sa žrtvom treba da se vodi računa o njenoj ličnoj situaciji, a, ukoliko slučaj dozvoljava, razgovor treba da se vodi u prisustvu osobe koja žrtvi može da pruži podršku. Sudu treba da bude data mogućnost da goni učinioca za naknadu štete. Treba omogućiti da se saslušanje odvija iza zatvorenih vrata kako bi se žrtva zaštitila od publiciteta, koji može da ugrozi njenu privatnost. Uz to, žrtva i njena porodica treba da budu zaštićeni od uznemiravanja i osвете.

### *Evropska pomoć žrtvama*

Evropska pomoć žrtvama je usvojila dokument u vezi sa pravima žrtava tokom krivičnog postupka. U njemu se kaže da žrtvama treba dati mogućnost da, od momenta kada je krivično delo prijavljeno, traže informacije o krivičnom slučaju. Žrtve koje traže da budu kontinuirano informisane o toku slučaja, treba da dobiju ove informacije što je pre moguće, a informacije treba da budu što je moguće potpunije, sa jasnim objašnjen-



njima donetih odluka i prezentovanjem osnova na kojima su odluke zasnovane (Victim Support Europe, 1996).

### *Međunarodna asocijacija šefova policija*

Međunarodna asocijacija šefova policija je razvila program koji se tiče uloge policije u radu lokalnih službi za pomoć žrtvama. Program apostrofira značaj pisanih informacija koje se dobiju prilikom prvog kontakta i donošenje smernica i procedura, koje treba da olakšaju rad policije i građana na pružanju podrške žrtvama.

### Situacija u Srbiji

U Srbiji su obaveze policije prema žrtvama predviđene zakonima i drugim aktima koji regulišu obaveze i odgovornosti policije. Zakon o policiji sadrži opštu odredbu o tome da policija radi bez bilo kakvih predrasuda, pružajući jednaku zaštitu svima bez bilo koje vrste diskriminacije. Policija je dužna da postupa u bilo koje vreme kako bi zaštitila živote ljudi i ličnu bezbednost ljudi i imovine; policijski službenik mora da postupa humano i da poštuje dostojanstvo, čast i druga osnovna prava svih građana. Takođe, kao što je već pomenuto, u Zakonu o policiji je kao jedna od policijskih odgovonosti navedena i zaštita žrtava kao svedoka. Konkretnije obaveze policije u pogledu neposrednog kontakta sa žrtvama predviđene su Kodeksom policijske etike. U Kodeksu policijske etike se predviđa da policija, bez bilo kakve diskriminacije, obezbeđuje žrtvama kriminaliteta potrebnu podršku, pomoć i informacije. Takođe je predviđeno da policija vodi računa o potrebama svedoka i primenjuje pravila i mere zaštite svedoka. Uz to, ako je žrtva maloletno lice, sa njom može da postupa samo policijski službenik koji je prošao posebnu obuku o pravima deteta, maloletničkom kriminalitetu i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica.

Obaveze policije prema žrtvama su detaljnije regulisane samo Posebnim protokolom o postupanju policijskih službenika u zaštiti maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja. I u ovom dokumentu se zahteva da sa maloletnim licima žrtvama zlostavljanja i zanemarivanja mogu da postupaju samo policijski službenici koji su prošli posebnu obuku o pravima deteta, maloletničkom kriminalitetu i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica. Takođe se zahteva da, kada policijski službenik uzima izjavu o zlostavljanju neposredno od deteta i to u policijskoj stanici, tome prisustvuju roditelj, drugo lice koje se stara o detetu, predstavnik centra za socijalni rad ili drugo stručno lice. Policija ima obavezu da obavesti roditelja, staratelja ili predstavnika centra za socijalni rad (ali ne i maloletnu žrtvu!) o različitim (državnim i nevladinim) službama za žrtve, koje pružaju pomoć deci/maloletnicima. Međutim, kada se zlostavljanje prijavi indirektno, putem telefona, policija nema nijednu obavezu u pogledu pružanja napred pomenutih informacija.

Takođe, ovaj Protokol ne predviđa mogućnost da maloletno lice prijavi krivično delo telefonom, pa stoga i ne reguliše ovu proceduru. Zapravo, Protokol se više bavi procedurama nego odnosom policije prema žrtvi. Tako ne postoji nijedna obaveza policije vezano za način na koji treba da priča ili na drugi način komunicira sa maloletnom žrtvom koja prijavi zlostavljanje, bilo direktno ili putem telefona. Štaviše, Protokol niti reguliše proceduru niti predviđa obaveze policijskih službenika u odnosu na maloletne žrtve kada dođu na lice mesta, dok do detalja reguliše proceduru sa osumnjičenim licem. Slično tome, Instrukcija o postupanju policijskih službenika sa maloletnim i mlađim punoletnim licima detaljno reguliše obaveze policije i njen odnos prema maloletnom učiniocu, dok samo sporadično daje instrukcije o obavezama u odnosu na žrtve, čak bez ikakvog pominjanja vrste odnosa koji policijski službenik treba da ima u odnosu na maloletnu žrtvu.

## Dosadašnja istraživanja

Poslednjih decenija je pitanje položaja žrtava kriminaliteta i to u vezi sa radom policije privlačilo sve veću pažnju. To je, delom, rezultiralo i u većem broju istraživanja fokusiranih na stavove žrtava o policiji.

### Međunarodna iskustva

Viktimološka istraživanja su pokazala da, na početku, žrtve generalno imaju pozitivan odnos prema policiji. Čini se da to važi bez obzira na vrstu kriminaliteta ili zemlju u kojoj je istraživanje sprovedeno (videti, na primer, van den Bogaard i Wiegman, 1992; BRÅ 1999: 3; Shapland i dr., 1985; Wemmers, 1996).

U slučajevima u kojima žrtva nije zadovoljna radom policije, primarni razlozi nezadovoljstva su: osećaj da policija nije uradila dovoljno (BRÅ 1999: 3), tretman žrtve od strane policije (Shapland i dr., 1985), nezainteresovanost policije (BRÅ 1999: 3; Maguire, 1982) i nedostatak informacija u vezi sa slučajem (Chambers i Millar, 1983; Maguire, 1982; Newburn i Merry, 1990; Shapland i dr., 1985).

Jedno kanadsko istraživanje (Hagan, 1983) je pokazalo da je 89% intervjuisanih ispitanika smatralo da je policija uradila (veoma) dobar posao, dok je svega 56% njih to isto mislilo kada je u pitanju tužilaštvo. U ovom istraživanju, žrtve su intervjuisane dva puta – prvo kada je podneta krivična prijava, a potom ponovo kada je slučaj bio okončan. Kada su se uporedili stavovi ispitanika izneti tokom ova dva ispitivanja, uočilo se da, iako su žrtve još uvek imale veći stepen poverenja u policiju, ono je ipak opadalo tokom suđenja dok je poverenje u rad tužilaštva poraslo (Hagan, 1983).

Shapland i drugi (1985) su došli do sličnih podataka u jednom istraživanju o žrtvama nasilničkog kriminaliteta u Engleskoj. Više od 75% žrtava je u početku bilo zadovoljno

radom policije. Većina je smatrala da je daleko važnije da policija pokaže saosećanje i da shvati žrtve ozbiljno nego da im pruži informacije o konkretnim rezultatima istrage. Kao i u kanadskom istraživanju, zadovoljstvo je vremenom opadalo. Objašnjenje za to nezadovoljstvo je delom nađeno u odnosu policije prema žrtvama, ali daleko više u nedostaku informacija o samom slučaju.

I druga istraživanja su došla do zaključka da nedostatak informacija predstavlja važan faktor koji utiče na postepeno opadanje žrtvinog odobravanja onoga što policija radi (Shapland i Cohen, 1987; Newburn i Merry, 1990).

Od 1970-ih godina bilo je oko dvadeset istraživanja o iskustvima žrtava kriminaliteta u Švedskoj u vezi sa radom policije. Rezultati tih istraživanja su jedinstveni – žrtve, bez obzira na vrstu kriminaliteta, imaju generalno pozitivan stav prema policiji (videti, na primer, Dahlbäck, 1988; Hedlund, 1979; Lindgren, 1996, 1997a, 1997b, 1999; Lindgren i Christianson, 1994; Persson, 1990). Većina žrtava je, takođe, ukazala na pozitivan tretman od strane policijskih službenika koji su radili na rasvetljavanju dela (videti, na primer, Tiby, 1999). Ti policijski službenici su obično opisivani kao neko ko je od pomoći i saosećajan (Dahlbäck, 1988; Jonsson, 1995; Lindgren, 1996, 1997a, 1997b, 1999; Lindgren i Christianson, 1994).

U onim slučajevima u kojima žrtve nisu bile zadovoljne, razlog tome je obično bio nedostatak informacija (Lindgren, 1996, 1997a, 1997b, 1999; Lindgren i Christianson, 1994). Upravo taj nedostatak informacija je faktor koji doprinosi opadanju žrtvinog odobravanja rada policije, što je slučaj i u Švedskoj (Lindgren, 1996).

S obzirom da je nedostatak informacija važan faktor koji utiče na (ne)zadovoljstvo žrtve, važno je znati koje su to informacije koje su potrebne žrtvama. Napred navedena istraživanja su pokazala da su žrtve, u najvećem broju slučajeva, zainteresovane za informacije koje se neposredno odnose na njihov slučaj. Mnoge žrtve, takođe, žele informacije koje se tiču mogućnosti kompenzacije i nadoknade troškova nastalih usled izvršenja krivičnog dela. Ovi nalazi su u skladu sa rezultatima drugih stranih istraživanja (videti, na primer, Maguire, 1985; Newburn i Merry, 1990; Shapland i dr., 1985).

U jednom istraživanju o žrtvama kriminaliteta u Švedskoj, navodi se komentar jedne sredovečne žrtve provale u vezi sa dobijanjem informacija od policije:

„Ja nisam dobio nikakve informacije u vezi sa mojim pravima. Kao neko ko je po prvi put postao žrtva, nisam razumeo proceduru a, moram priznati, ni sada nisam mnogo pametniji.“ (Lindgren i Christianson, 1994: 38).

Još jedan razlog za nezadovoljstvo žrtve je nezainteresovanost policije. Jedna žena, žrtva provale iz Gothenburg-a, opisala je svoja osećanja na sledeći način:

„Krivično delo koje sam ja doživela je policiji verovatno delovalo krajnje beznačajno. Ja nisam bila fizički u opasnosti, a nije bilo vrednih stvari koje bi provalnici ukrali. Ja sam zadovoljna načinom na koji je policija tretirala mene i moj slučaj. Oni su se prilagodili situaciji (podršku, udobnost i slično). Nažalost, očigledno da policija i ja živimo u različitim svetovima. Ja svakodnevno živim i ponašam se u skladu sa zakonima koji postoje, baš kao i ljudi oko mene. Svakodnevni rad policije je, pak, ispunjen kriminalitetom – to je činjenica koja je bila sasvim očigledna kada su bili u mojoj kući (rutina – skoro spokojstvo) jer, kada sam pozvala da prijavim krivično delo, njihov odgovor je, u osnovi, zvučao ovako: Zaista je velika sramota što Vam je neko provalio u kuću. Poslaćemo patrolu čim budemo mogli, ali, petak je i znate kako je to. Moj odgovor je bio: Ne, ja ne znam kako je to, kriminalitet nije nešto uobičajeno za mene. Ali, pokušaću da razumem.“ (Lindgren, 1997a).

Neretko, i sami policijski službenici dele mišljenje da malo toga čine za žrtve kriminaliteta (Ahlberg i Knutsson, 1996; Lindgren i Christianson, 1994).

Pored napred opisanih potreba, mnogim pojedincima su potrebni i saveti u vezi sa merama zaštite i informacije o preventivnim merama kako bi predupredili ponovno izvršenje dela (videti, na primer, Lindgren, 1999).

## Istraživanja u Srbiji

U Srbiji nema puno istraživanja koja se bave iskustvima žrtava sa policijom. Dok su prva istraživanja koja su se bavila iskustvima žrtava kriminaliteta sa policijom sprovedena još 1980-ih i 1990-ih godina, danas saznanja o tome prevashodno potiču iz istraživanja nasilja u porodici i trgovine ljudima, kao i iz izveštaja nevladinih službi za žrtve.

Prvi kontakt žrtve i policije je posmatran a potom i analiziran 1980-ih godina u okviru istraživačkog projekta o položaju žrtve kriminaliteta u krivičnompravnom sistemu, koji je sproveo Institut za kriminološka i sociološka istraživanja. Ovim istraživanjem se došlo do zaključka da prvi kontakt žrtve sa policijom predstavlja pre nastavak viktimizacije, nego pomoć, podršku i zaštitu. To je bila posledica neodgovarajućeg odnosa policije i neadekvatnih uslova u kojima su žrtve ispitivane – u policijskoj stanici i na licu mesta (Nikolić-Ristanović, Mrvić, 1988).

Podaci Međunarodne ankete o viktimizaciji kriminalitetom, koja je 1996. godine sprovedena u Beogradu (Nikolić-Ristanović, 1998), takođe su pružili značajan uvid u spremnost žrtava da prijave krivično delo i u njihovo zadovoljstvo odnosom policije. Od ukupno 1094 ispitanika, 72.1% je reklo da je bilo žrtva nekog od ispitivanih oblika konvencionalnog kriminaliteta, dok je svega 33.3% njih to prijavilo policiji. Žrtve su najčešće prijavljivale krađu automobila, provalu i krađu iz automobila. Sa druge strane,

najređe su prijavljivani seksualni delikti, dok je razbojništvo, sa stopom prijavljivanja od 38.3%, bilo negde između krivičnih dela sa najnižom i najvišom stopom prijavljivanja. Najčešće navođeni razlozi za neprijavljivanje krivičnog dela policiji bili su: „policija ne bi mogla ništa da učini“, „policija obično ne želi da se meša u ovakve slučajeve“ i „žrtva se plaši policije ili je ne voli“. U slučajevima nekih krivičnih dela, poput krađe iz automobila ili seksualnih delikata, ovi razlozi su navedeni u više od 60% slučajeva.

Razlog koji ukazuje na nedostatak efikasnosti policije („policija ne može ništa da učini“) je najučestaliji među žrtvama krivičnih dela sa veoma niskom stopom rasvetljavanja, kao što su krađa iz automobila, provala, razbojništvo i seksualno nasilje. Razlog koji ukazuje na nedostatak poverenja u policiju („policija neće ništa da preduzme“) bio je najučestaliji među žrtvama krađe iz automobila i seksualnih delikata. To je najverovatnije posledica malih očekivanja koja su povezana sa iskustvima same žrtve ili drugih ljudi, kao i sa široko rasprostranjenom slikom o policiji kao nekome ko ne želi da se meša u ovakve slučajeve. Na sličan način se može objasniti i strah od policije i odbojnost prema njoj kao razlog neprijavljivanja, koji su najčešće navodile žrtve seksualnih delikata.

Većina žrtava, koje su prijavile krivično delo policiji, rekla je da nisu bile zadovoljne načinom na koji je policija reagovala. Slično kao i u drugim (tranzicionim) državama, njihovo nezadovoljstvo je pre bilo povezano sa neefikasnošću policije u pronalaženju i hapšenju učinioca i povraćaju njihove imovine, nego sa tim na koji način se policija odnosila prema njima kao žrtvama. Ovi podaci reflektuju situaciju koja je vladala u državi tokom 1990-ih godina: visok stepen neefikasnosti policije u radu uz istovremeni rast stope kriminaliteta, sa jedne strane, i široko rasprostranjeno kršenje ljudskih prava građana od strane policije, sa druge strane. Podaci su sasvim jasno ukazivali na potrebu hitne, radikalne reforme u organizaciji, kontroli, obučavanju i obrazovanju policije a u vezi sa poštovanjem ljudskih prava uopšte i, posebno, prava žrtava, što bi trebalo pozitivno da utiče na poverenje građana u policiju.

Nakon političkih promena 2000. godine, uloženo je puno napora da se promeni negativan stav građana prema policiji i da se povrati poverenje ljudi u ovu službu. Kako Međunarodna anketa o viktimizaciji više nije sprovedena u Srbiji, ne možemo da napravimo nikakvo poređenje situacije koja je postojala i one kakva je danas u vezi sa širom grupom žrtava. Međutim, prikazaćemo postojeće podatke o zadovoljstvu žrtava policijom do kojih se došlo u okviru različitih, nedavno sprovedenih istraživanja, ili koji su dobijeni iz baza podataka ili izveštaja organizacija koje pružaju podršku žrtvama.

Podaci dobijeni anketom o viktimizaciji nasiljem u porodici pokazuju da žrtve još uvek često nisu zadovoljne policijom. Anketa o viktimizaciji nasiljem u porodici u Vojvodini, koja je sprovedena 2009. godine, pokazala je da je svega 23.2% žrtava prijavilo nasilje u porodici policiji, što je, zapravo, više nego što su pokazali podaci iz ankete o viktimizaciji nasiljem u porodici u celoj Srbiji, koja je sprovedena 2001. godine, kada

je stopa prijavljivanja iznosila 16.8%. Nasuprot Međunarodnoj anketi o viktimizaciji iz 1996. godine, istraživanje u Vojvodini je pokazalo da se razlozi neprijavlivanja koji se odnose na rad policije navode daleko ređe (27.1%) nego razlozi lične prirode. To nije bitno drugačije u poređenju sa istraživanjem na nivou Srbije iz 2001. godine kada je 34.6% ispitanica kao razloge neprijavlivanja nasilja policiji navelo upravo razloge koji se odnose na rad policije. Većina ispitanica koje su prijavile nasilje u porodici policiji nisu bile zadovoljne reakcijom i/ili odnosom policije prema njima. U istraživanju iz 2001. godine na nivou Srbije, čak 59.5% žrtava, koje su prijavile nasilje policiji, nije bilo zadovoljno policijom. Kao razloge nezadovoljstva one su navele: nezainteresovanost i pasivnost policije, neefikasnost i nastojanje policije da se ne meša, što je obrazloženo nedostatkom moći, stavom policije da je nasilje u porodici privatna stvar, da policija pre štiti nasilnika nego žrtvu, kao i da je žrtva bila napadnuta od strane policije na osnovu rodno baziranih stereotipa. Na primer, jedna žrtva koja je bila izložena seksualnom nasilju od strane muža je rekla da joj je policijski službenik rekao „trebalo je odmah da mu daš a ne tek posle batina“. Jedna druga žrtva je rekla:

„Razočarana sam u policiju, jer kada sam ih jednom prilikom zvala da intervenišu zbog fizičkog nasilja, oni su došli ali su rekli da ništa ne mogu dok se nešto konkretno ne desi. Jednom drugom prilikom je jedan policajac rekao mom mužu: 'E, znaš šta, nemoj ovo više da radiš, sledeći put ćemo da te privedemo!' i na tome se završilo. Kasnije su odbijali da dolaze.“ (Ćopić, 2002)

Kako 2001. godine u Srbiji nasilje u porodici nije bilo eksplicitno zabranjeno zakonom, interesantno je uporediti nalaze istraživanja iz 2001. godine sa onim iz 2009. godine, koje je sprovedeno u Vojvodini. Nalazi istraživanja iz 2009. godine pokazuju da je puno starih problema u pogledu odnosa policije prema žrtvama nasilja u porodici i dalje prisutno. Većina žrtava (56.8%) još uvek nije zadovoljna policijom. Kao razlog nezadovoljstva najčešće se navodi da policija ništa nije uradila ili da nije uradila dovoljno kako bi pomogla žrtvi i zaštitila je. Uz to, jedan od razloga nezadovoljstva ogleda se i u neprijatnom odnosu policijskih službenika prema ispitanici, uključujući vikanje, ismevanje i okrivljavanje. Na primer, jednoj ispitanici je policijski službenik rekao da ona možda nije dobra supruga.

Ispitanice, koje nisu bile zadovoljne onim što je policija uradila ili načinom na koji se odnosila prema njima, zamoljene su da kažu šta je, prema njihovom mišljenju, policija trebalo da uradi u konkretnom slučaju. Većina njih (15 ili 60%) je očekivala da će policija da privede i pritvori učinioca, tj. da ga skloni iz kuće i fizički odvoji od žrtve te žrtvu na taj način zaštititi:

„Svaki put su dolazili i razgovarali s mojim očuhom, nakon odlaska policije on je bio nekad još gori.“

„Očekivala sam da ga odvedu, to je njegova kuća, a gde ja da odem dok sud to reši, na ulicu? Sigurne kuće još nema, šta da radim?“ (Ćopić i dr., 2010)

Nekoliko ispitanica je reklo da je policija trebalo da odvede nasilnika na lečenje ili drugi program rehabilitacije. Ispitanice su, takođe, navodile da je policija trebalo da im obezbedi konkretne informacije o dostupnim oblicima pomoći, kao i da je policija trebalo da reaguje efikasnije, a ne tek nekoliko meseci nakon što je nasilje prijavljeno.

Ispitanice koje su bile zadovoljne onim što je policija uradila u konkretnim slučajevima su navele sledeće razloge zadovoljstva: sveukupni odnos policije prema njoj, pružanje podrške i pomoći, i zaštita od nasilnika a tako i od novog nasilja. To ilustruju reči pojedinih ispitanica:

„Štitili su me, pratili su ga i zapretili da me pusti na miru.“

„Sprečili su ga, uspeali su da ga spreče da me i dalje zlostavlja, nasilje se više nije ponovilo i verujem da je i policija zaslužna za to.“

„U policiji je radila jedna žena koja mi je pričom i slušanjem onog što mi se dogodilo pomogla.“

„Bila sam zadovoljna brzinom i efikasnošću, očinskim stavom prema mojoj deci, autoritativnim stavom prema nasilniku.“

„Odveli su ga, a meni su rekli šta da radim i gde da idem, bili su fini.“  
(Ćopić i dr., 2010)

Rezultati jednog drugog istraživanja nasilja u porodici, koje je 2010. godine sprovedeno na teritoriji Centralne Srbije, potvrdili su napred pomenute nalaze: 46% žrtava nasilja je reklo da nisu bile zadovoljne reakcijom policije, 32% je navelo da im je policija pomogla, ali ne dovoljno, dok je svega 22% njih reklo da im je policija puno pomogla (Babović, Ginić i Vuković, 2010).

Istraživanje o žrtvama trgovine ljudima u cilju seksualne eksploatacije, koje su sprovedli Viktimološko društvo Srbije, Fafo Institut i Sør-Trøndelag University College (Norveška), takođe je ukazalo na primere kako dobre, tako i loše prakse u pogledu odnosa policije prema žrtvama (Nikolić-Ristanović, 2005). Loša praksa podrazumeva ili direktnu uključenost policije u trgovinu ljudima ili, pak, njihov neodgovarajući način ispitivanja žrtve, uz stereotipizaciju, ponižavanje i stigmatizaciju, kao i druge vidove lošeg postupanja. Sa druge strane, dobra praksa uključuje uspostavljanje odnosa naklonosti, podržavajući odnos i pružanje žrtvama vremena da se opuste, postavljanje pitanja na odgovarajući način i na odgovarajućem mestu, ispitivanje žrtve od strane ženskih službenika policije, davanje informacija i pružanje pomoći i tako dalje.



„Policajci iz lokalne stanice policije bili su redovne mušterije u gradu u kome je Draga<sup>12</sup> bila pri nuđena na prostituciju. Radila je i u baru i na ulici. Policijske racije u baru sprovodili su isti oni policajci koji su bili njene mušterije i koji su tukli devojke. Draga kaže da su i nju mnogo mučili. Potvrdila je, takođe, da je policija znala da je ona u baru bila pod prisilom. Nesumnjivo, policajci su bili podmićeni time što im je bilo omogućeno da dobijaju besplatne seksualne usluge u zamenu za dozvolu vlasniku bara da nastavi sa svojim ilegalnim biznisom.“

„Sofija je rekla da je, ubrzo nakon što je izašla iz bolnice, shvatila da su informacije, koje je dala policiji nekoliko meseci ranije, procurile. Počela je da prima pretnje telefonom, kao i 'ponude' da za novac povuče izjavu koju je dala policiji. Bila je uplašena, ali je ipak odlučila da obavesti policiju. Dva učinioca su, zatim, uhapšena. Nakon tih događaja, Sofija je dobila 24-časovnu policijsku zaštitu.“

Kada žrtva uspe da pobegne od trgovca, policijski službenici su obično prve osobe sa kojima ona dolazi u kontakt. S obzirom da trgovci često plaše žrtve pričama o policiji, veoma je važno da tokom tog prvog kontakta žrtve oseće da su zaštićene i da steknu poverenje u policiju.

Neke žrtve su imale loša iskustva u vezi sa načinom na koji ih je policija ispitivala, posebno kada su policijski službenici bili muškarci.

Ubrzo nakon što je Tanja sletela na beogradski aerodrom, jedan stariji policajac ju je odveo u posebnu prostoriju i rekao joj: „Sram te bilo... Gde si to htela da odeš? Znam ja vrlo dobro šta sve vi hoćete da radite!“ Nazvao ju je prostitutkom. Tanja ga je upitala gde joj je majka i da li su obavestili majku o vremenu njenog dolaska. Odgovorio je: „Zaboravi sada majku, ti prvo ideš u policiju“. Baš u tom trenutku, Tanja je ugledala dvojicu policajaca sa automatskim puškama i pomislila je da su oni došli po nju: „Sledila sam se od straha i počela da se tresem kao prut“. Policajac ju je odveo u jednu kancelariju. Tamo je bio drugi policajac „koji je bio veoma fin“. Kratko je popričao sa njom, a zatim je ponovo pozvao prvog policajca i rekao mu da je odvede „dole“. Prvi policajac ju je zgrabio za nadlakticu i počeo ponovo da gundđa. Rekao je i njenoj majci da je ona 'kurva'“.

Kada su istraživačice razgovarale sa visoko rangiranim policijskim službenikom u Beogradu, on je rekao da je policajac koji je postupao loše prema Tanji kažnjen. Nakon tog događaja, policijski službenici koji su dočekivali žrtve su unapred određivani.

Prvi razgovor u policiji u Beogradu bio je neprijatno iskustvo za još jednu žrtvu trgovine ljudima. Iako je pomenula da je istog dana razgovarala sa više policajaca, među

---

12 Imena nisu prava imena žrtava.



kojima su neke bile žene, Anitu je ispitivao inspektor muškog pola. Bilo joj je posebno neprijatno kada je pričala o silovanju koje je doživela jer je podsećanje i pričanje o tom iskustvu za nju bilo veoma teško. Uprkos tome, sve je ispričala:

„Umesto da me pitaju da li mi se nešto dogodilo, da li sam dobro, oni su me pitali da li sam uzimala drogu, zato što su opazili moje podočnjake i rite koje sam imala na sebi (a koje sam dobila u domu u Italiji). Smatram da me nisu tretirali sa poštovanjem. Podočnjake sam imala zato što dani-ma nisam spavala. Ipak, odgovorila sam na sva pitanja, ali drsko.“

Bilo je, takođe, i nekoliko slučajeva stranih i domaćih žrtava, koje su došle u kontakt sa policijom i u Srbiji i sa međunarodnim policijskim snagama u Bosni, a koji pokazuju kako podržavajući pristup policije može da učini da se žrtva oseća sigurno. Policija se prema žrtvama odnosila s poštovanjem, dala im je savete i informacije o skloništu i drugim nevladinim organizacijama koje pružaju pomoć žrtvama, uključujući i davanje informativnih brošura, organizovanje sastanaka sa predstavnicima NVO u policijskoj stanici, pružanje fizičke zaštite i uopšte vođenje brige o njima i tome slično.

„Posle pet dana zlostavljanja, Tatjana je krenula da beži preko balkona skočivši sa trećeg sprata. Odvedena je u bolnicu, operisana je, a potom smeštena u sklonište. Ovaj incident se dogodio nakon njenog jedno-mesečnog boravka u Srbiji. Savetodavka u skloništu nam je rekla da je Tatjana bolnicu doživela kao sigurno mesto. Kada je počela da hoda, po-licija joj nije dozvoljavala da prilazi prozoru, kako ne bi mogla biti viđena spolja. Našli su policajca koji govori rumunski i uspostavili kontakt sa IOM-om. Ona je policiji ispričala šta joj se dogodilo. Kada je došla do mesta na kome se incident dogodio, policija je pronašla čaršave koji su još uvek visili sa prozora, što je ubrzalo identifikaciju mesta na kome je bila držana. Policajci su se prema njoj ophodili dobro i ona im je bila veoma zahvalna. U bolnici, policija ju je čuvala i danju i noću.“

Rezultati jednog skorijeg istraživanja o muškarcima žrtvama trgovine ljudima u Srbiji (Nikolić-Ristanović, 2009) pokazuju da je aktivnost policije u vezi sa žrtvama trgovine mahom ograničena na upućivanje i hitni smeštaj žrtava. Istraživanje je, takođe, pokazalo da policija žrtvama, odnosno potencijalnim žrtvama (na primer, žrtvama krijumčarenja ljudi ili deci ulice) ne nudi druge oblike direktne pomoći (na primer, pružanje informacija ili distribucija informativnih brošura o pravima i postojećim oblicima pomoći), niti upućuje žrtve na širi krug institucija i službi koje mogu da pruže pomoć žrtvama ako im je potrebna, kao što su opšte službe za žrtve, romske organizacije ili službe namenjene osobama s invaliditetom ili posebnim potrebama. Zapravo, samo u slučajevima u kojima žrtva, koju je policija prepoznala kao takvu, odbije kontakt sa Službom za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima ili sa nevladinom organizacijom, njoj se

pružaju informacije o postojećim programima pomoći i o tome kome može da se obrati za pomoć ako joj ona bude kasnije potrebna (Jovanović and Savić, 2008). Očigledno je da se ovakva praksa posebno negativno odražava na pružanje podrške i pomoći muškima žrtvama trgovine. Stoga bi upućivanje na službe opštijeg tipa moglo da doprinese izbegavanju njihovog čestog odbijanja da sebe prepoznaju kao žrtve uopšte, a posebno kao žrtve trgovine ljudima. To se odnosi i na decu žrtve unutrašnjeg trgovine ljudima, u kojim slučajevima je od posebnog značaja saradnja policije, centara za socijalni rad i šireg kruga nevladinih organizacija. Isto istraživanje je pokazalo da se protiv muškaraca žrtava trgovine ljudima još uvek podnose prekršajne prijave, iako je ova praksa odavno napuštena kada su u pitanju žene žrtve.<sup>13</sup>

Najzad, i iskustva službi za žrtve u Srbiji govore o visokom nivou nezadovoljstva žrtava policijom (Branković, 2009; Nikolić-Ristanović, Kovačević, Čopić, 2006; Kovačević, 2007; Kovačević-Lepojević, Radaković, 2008).

## Informacije – pomoć u nošenju s događajem

Ovo poglavlje je pokazalo da žrtve kriminaliteta generalno imaju pozitivno mišljenje o policiji. Ali, ukazano je i na to da taj pozitivan odnos pokazuje trend opadanja tokom vremena, a važan faktor koji doprinosi tome je nedostatak informacija.

Britanski istraživači Newburn i Merry (1990) identifikovali su dva osnovna tipa informacija koje žrtve očekuju od policije. Prvo su informacije koje se odnose na sam slučaj, kao što su informacije o tome da li je osumnjičeni uhapšen, da li je podneta otužba i koje su moguće sankcije. Druga vrsta informacija odnosi se na moguće vidove podrške i pomoći, kao što su nadoknada troškova nastalih usled izvršenog krivičnog dela i mogućnost dobijanja podrške od strane volonterskih organizacija.

Biti meta krivičnog dela, za većinu ljudi predstavlja traumatično iskustvo, koje uključuje gubitak poverenja i kontrole nad svojim životom. Informacije o toku istrage mogu da pomognu da žrtva povрати kontrolu i vlada situacijom (Lurigio i Resick, 1990; Rosenbaum, 1987).

Ljudi, takođe, žele da znaju zašto reaguju na način na koji reaguju, u kojoj meri su te reakcije „normalne“ i koliko dugo mogu da budu prisutni simptomi stresa. Istraživanja su pokazala da informacije o „normalnim“ reakcijama (kao što su flešbekovi i problemi sa spavanjem ili koncentracijom) umanjuju psihološki stres tako što omogućavaju žrtvi da razume da su njene reakcije potpuno normalne (Kilpatrick, 1986; Lurigio i Resick, 1990). S tim u vezi, važno je i da se razume da otvorene i detaljne informacije vode ma-

---

<sup>13</sup> Važno je napomenuti da Instrukcija ministra unutrašnjih poslova u uslovima za odobrenje privremenog boravka stranim državljanima žrtvama trgovine ljudima predviđa da se žrtve trgovine ljudima ne kažnjavaju za ilegalni ulazak i boravak u zemlji.

njoj anksioznosti u poređenju sa nejasnim, nesigurnim informacijama i pokušajima da se stvarnost preoblikuje u nešto manje traumatično (Lundin, 1992).

Ova informacija nije važna samo za psihološki oporavak žrtve i njen odnos prema policiji, već je ona i preduslov da žrtva dobije pristup drugim vidovima pomoći. Istraživanja pokazuju da žrtve često nisu svesne svojih prava. One tako mogu da ne znaju da postoje službe za podršku ili da imaju mogućnost da dobiju državnu kompenzaciju za troškove koji su nastali usled krivičnog dela (Cozijin, 1988; Dahlbäck, 1988; Lindgren i Christianson, 1994; Maguire, 1985).

Kao što je već pomenuto, policija u mnogim evropskim državama ima brojne obaveze prema žrtvama u pogledu pružanja informacija. Ali, pitanje je u kojoj meri žrtve zaista i dobijaju te informacije od policije. Jednim istraživanjem o žrtvama krivičnih dela, kod kojih je podignuta optužba a potom je doneta i osuđujuća presuda, došlo se do podatka da je manje od polovine (46%) žrtava bilo informisano o pravu na dobijanje informacija u vezi sa odlukama koje se tiču njihovog slučaja. Još manje (44%) ih je navelo da su dobili informacije o mogućnostima naknade štete prema Zakonu o povredama nastalim usled krivičnog dela (Lindgren, 1999).

Neke informacije koje su potrebne žrtvama (a koje je policija obično u obavezi da pruži) dostupne su u raznim brošurama koje opisuju sudsku proceduru. One, takođe, sadrže dragocene informacije, poput adresa i brojeva telefona drugih službi i volonter-skih organizacija. Ovakve brošure bi trebalo da budu dostupne u policijskim stanicama i predstavljene žrtvama kriminaliteta. Međutim, istraživanja pokazuju da to nije uvek slučaj (Lindgren 1997a, 1997b, 1999). Jedno istraživanje o policiji i žrtvama kriminaliteta u Stokholmu je pokazalo da velika većina žrtava nikada ne dobije informacije u štampanom obliku od policije, dok je većina policijskih službenika navela da oni retko, ako uopšte, i daju ove brošure žrtvama. Pojedini policijski službenici čak nisu ni svesni da ovakve brošure postoje (Lindgren i Christianson, 1994).

Dobijanje informacija, kao što su napred pomenute brošure, učvršćuje sposobnost žrtve da se bavi nastalom situacijom, a može pozitivno da utiče i na policiju. Istraživanja su pokazala da su žrtve, koje su dobile informativne brošure, imala pozitivniji odnos prema policiji (Lindgren 1997a, 1997b, 1999). To, naravno, nije nužno povezano samo sa dobijanjem informacija. Naime, verovatno su policijski službenici, koji su odvojili malo vremena da daju žrtvama brošure, postupali prema žrtvama drugačije i na drugačiji način razumeli situaciju u kojoj se žrtve nalaze u poređenju sa onim službenicima koji nisu davali brošure. Istraživanja su, takođe, pokazala da su oni koji su dobili informacije u pisanom obliku, kasnije imali manje potreba za dodatnim informacijama u odnosu na one koji nisu dobili brošure (Lindgren 1997a, 1997b). To upućuje na zaključak da brošure ispunjavaju očekivanja žrtava u pogledu potrebe za informacijama. Ali, važno je istaći da nijedna brošura, bez obzira na kvalitet, ne može da zameni prijateljsko, na znanju zasnovano i podržavajuće postupanje policije.

## Zaključci

Tokom poslednje decije, učinjeni su značajni naponi da se promeni negativna slika građana o policiji u Srbiji i da se povrati njihovo poverenje u ovaj državni organ. Uz to, značajan napor je uloženi u podizanje svesti policije o žrtvama, mada je to mahom bilo ograničeno na određene kategorije žrtava, kao što su žrtve nasilja u porodici i trgovine ljudima ili deca žrtve. Pa ipak, svi ti naponi nisu bili dovoljno delotvorni, pa postojeća istraživanja pokazuju da većina žrtava u najvećem broju slučajeva i dalje nije zadovoljna radom policije i pristupom njima kao žrtvama. Štaviše, iz svih dokumenata koji regulišu obaveze policije, sasvim je očigledno da policiji nedostaju sveobuhvatne, konzistentne i precizne instrukcije u pogledu prava žrtava uopšte, a posebno one koje se tiču adekvatnog odnosa policije prema svim žrtvama, upućivanja zasnovanog na prethodno dobro informisanosti i direktne pomoći i informacija koje policija može sama da pruži. Takođe, iako postoje neke dodatne obuke za policijske službenike o tome kako da postupaju sa određenim kategorijama žrtava, kao što su maloletna lica i žrtve trgovine ljudima, ono što ipak nedostaje jeste jedan opšti, obavezan trening o potrebama i pravima žrtava, postojećim službama za pomoć žrtvama, kao i o tome na koji način policija može da učini položaj žrtve manje teškim. Dobro je da su barem neke procedure koje se tiču žrtava regulisane i da se žrtve ali i obaveze policije u odnosu prema njima pominju na jedan eksplicitniji način u aktima koji regulišu rad policije. Sledeći neophodan korak bio bi preciznije određivanje obaveza policije u odnosu na žrtve uopšte, i u odnosu na posebno ranjive kategorije žrtava (tj. žrtve nasilja u porodici, proganjanja, seksualnog nasilja, trgovine ljudima, potom decu žrtve, strara lica kao žrtve i tako dalje) posebno, kao i, s tim u vezi, razvijanje teorijskih i praktičnih obuka.

## poglavlje 11

# Javni tužilac i žrtva

Kao i policija, i tužilac ima značajnu ulogu za žrtvu u sudskom postupku. Odluku o pokretanju istrage donose ili policija ili tužilac. Kada je istraga pokrenuta, sem u krajnje jednostavnim slučajevima, od trenutka kada postoji osnovana sumnja da je lice učinilo krivično delo, dalje rukovođenje istragom preuzima tužilac. Čak i kada je slučaj jednostavan, tužilac mora da preduzme istragu ukoliko osumnjičenom mora da bude određen pritvor ili ukoliko sud mora da donese neku odluku tokom istrage. Od tužioca može da se zahteva da preduzme istragu i u drugim slučajevima, kao što je situacija kada je slučaj posebno težak. Bez obzira ko rukovodi istragom, konkretne mere i radnje tokom istrage preduzima policija.

## Uloga tužioca

Osnovna dužnost tužioca je da utvrdi da li postoji krivično delo i da proceni da li ima dovoljno dokaza da se osumnjičeni osudi. Ukoliko tužilac utvrdi to, onda postoji obaveza da podigne optužnicu.

U Srbiji ne postoji akt ili memorandum koji se eksplicitno bavi obavezama tužioca u odnosu prema žrtvi. Tužilac saraduje sa policijom u pogledu prikupljanja dokaza, dobijanja izveštaja o krivičnom delu od njih i donošenja odluke o pokretanju postupka ili odbacivanju krivične prijave, potom, podnosi zahtev za pokretanje istrage i/ili sudskog postupka. Tužilac može da primi krivičnu prijavu i direktno od žrtve. Ukoliko tužilac odluči da odbaci krivičnu prijavu ili da ne preduzme gonjenje u slučaju krivičnih dela koja se gone po službenoj dužnosti, dužan je da o tome obavesti žrtvu u određenom roku kako bi žrtva mogla da preduzme gonjenje i tako stekne svojstvo supsidijernog tužioca. Međutim, Zakonik o krivičnom postupku Srbije ne predviđa nikakvu sankciju za slučaj da tužilac propusti da obavesti žrtvu, iako u tom slučaju žrtva gubi napred pomenuto pravo ako propusti da uloži žalbu u određenom roku.

## Dosadašnja istraživanja

Istraživanja sprovedena u svetu su ustanovila da su žrtve kriminaliteta manje zadovoljne tužilaštvom nego policijom (Cozijn, 1988; Hagen, 1983; Shapland i dr., 1985; Smith 1988).

Kontakt žrtve i tužioca bio je predmet tek nekolicine istraživanja u Švedskoj. Švedska nacionalna kancelarija za reviziju je sprovela jedno takvo istraživanje, koje se bavilo preprekama za efikasno korišćenje resursa u pravosudnom sistemu (Riksrevisionsverket, RRV 1997: 48). U izveštaju je ukazano na brojne situacije u kojima tužilac sedi veoma blizu žrtve, a da pritom ni jednog trenutka ne uspostavi kontakt sa njom. Do sličnih saznanja se došlo i u istraživanju o iskustvima žrtava u sudskom postupku (Fredriksson i Malm, 1995). Mnogi pojedinci, koji su bili intervjuisani u ovom istraživanju, rekli su da su imali potrebu da se sastanu sa tužiocem pre suđenja, ali da im to nije omogućeno. Druge žrtve su osećale da se tužilac ponašao snishodljivo ili da je, pak, upućivao negativne komentare tokom suđenja. Tužilac je, takođe, kritikovan zbog ostavljanja žrtve same tokom pauza i dok se čeka na presudu. Neki od ovih problema su bili prikazani i u medijima. Jedna žena žrtva napada je opisala svoj susret sa tužiocem na sledeći način:

„Ušla sam u sudnicu u dogovoreno vreme i videla ženu sudiju i četiri ili pet sudija porotnika, kao i učiniočevog advokata. Tužilac je ušao ubrzo posle mene – on je taj koji će mene predstavljati. Ušao je, povukao stolicu i seo – nije mi pružio ruku niti se predstavio (što sam ja smatrala nečim uobičajenim), čak me nije ni pogledao. Ja sam jednostavno bila kao vazduh! Ljuta i uznemirena, samo sam sela.“ (DN Debatt 3/3 1997)

Kritika usmerena na tužioca je velikim delom fokusirana na prvi susret i tužiočevu pomoć u prezentovanju zahteva oštećene strane.

Kao i drugim zemljama, ni u Srbiji nema dovoljno informacija o kontaktima žrtve sa tužiocem i iskustvima u vezi sa tim. Neki uvidu se mogu dobiti uglavnom od službi za podršku žrtvama i pojedinih istraživanja, koja se, na ovaj ili onaj način, bave položajem žrtve u krivičnim postupkom i njenim zadovoljstvom.

Te informacije ukazuju na primere i dobre i loše prakse. Anketa o viktimizaciji nasiljem u porodici u Vojvodini (Srbija) je, na primer, pokazala da je većina od 17 žrtava, koje su učestvovala u suđenju, bila zadovoljna odnosom tužioca prema njima. Kao razloge zadovoljstva one su navele sveukupan dobar odnos prema njima i profesionalno ponašanje. Žrtve koje nisu bile zadovoljne mahom su navodile da se prema njima nije odnosilo na odgovarajući način (Ćopić i dr., 2010).

Istraživanje o praksi tužilaštava i sudova u slučajevima nasilja u porodici je pokazalo da, nakon prijema krvične prijave, tužioci obično uopšte ne razgovaraju sa žrtvama te tako propuštaju da im pruže važne informacije (Konstantinović-Vilić, Petrušić, 2007). U slučajevima u kojima je žrtva podnela krivičnu prijavu direktno tužilaštvu, primećeno je da tužioci imaju običaj da zamole žrtvu da ponovo razmisli da li želi da učinilac bude gonjen. Tužioci obično pitaju žrtvu da li se pridružuje krivičnom gonjenju, iako za to ne postoji pravni osnov. Ukoliko se žrtva, usled straha od osвете nasilnika, ne pridruži gonjenju, tužilac često donosi odluku o nepokretanju postupka zbog nedostatka

dokaza, uprkos tome što su prezentovani i drugi dokazi (Petrušić, Konstantinović-Vilić, 2004 i 2007).

Istraživanjem o ženama žrtvama trgovine ljudima u cilju seksualne eksploatacije se došlo do jednog slučaja koji je vođen pred Specijalnim sudom, u kome su i predsedavajući sudskim većem i tužilac intervenisali pri svakom pokušaju branioca da diskredituje ili povredi žrtvu (Nikolić-Ristanović, 2005).

Sa druge strane, pak, u službi za podršku žrtvama kriminaliteta Viktimološkog društva Srbije došlo se do saznanja za sledeći primer negativnog iskustva žrtve sa tužiocem:

Pre nekog vremena, žrtva koja je prethodno bila zlostavljana na radnom mestu, bila je fizički napadnuta. Ruka joj je bila povređena, a pet rebara polomljeno. Prijavila je slučaj policiji, ali učinioci nisu pronađeni. Žrtva je bila reviktimizirana od strane javnog tužioca, koji ju je iznova saslušavao čak pet puta.

### Prvi kontakt sa tužiocem

U mnogim državama ne postoji formalna obaveza tužioca da se sretne sa žrtvom pre suđenja. Generalno gledano, tužilac se sastaje sa žrtvom samo ako postoje razlozi koji dovode u pitanje pouzdanost žrtve. Neki tužioci vole da se sastanu sa žrtvom nekih posebno ofanzivnih krivičnih dela, dok drugi smatraju da, ukoliko se previše upuste u kontakt sa žrtvom, to može da naruši princip objektivnosti. U određenim slučajevima, do kontakta između ove dve strane dolazi na inicijativu žrtve.

Kada se zapravo žrtve i tužioci sreću po prvi put? Itraživanje iskustava žrtava kriminaliteta u Švedskoj (Lindgren, 1999) pokazuje da je većina ispitanika (68%) navela da je imala prvi susret sa tužiocem na dan suđenja, bilo neposredno pre suđenja ili tek u sudnici. Većina žrtava je bila nezadovoljna vremenom prvog susreta. Prema mišljenju žrtava, optimalno vreme za prvi susret je od nekoliko dana do nekoliko nedelja pre suđenja. Prema žrtvama, svrha ovog sastanka trebalo bi da bude iznošenje informacija vezanih za suđenje i mogućnost da se prodiskutuju zahtevi za naknadu štete i kompenzaciju.

Nije neuobičajeno da jedan tužilac vodi slučaj u fazi pripreme a da potom drugi preuzme slučaj u fazi suđenja. Ovo upućuje na to da žrtve, koje imaju pitanja, nemaju jednu osobu kojoj bi mogle da se obrate u tužilaštvu. Još jedan problem ogleda se u tome da se tužioci često premeštaju s jednog slučaja direktno na drugi, što znači da žrtve nemaju mogućnosti da se sretnu sa tužiocem pre samog ulaska u sudnicu.

### Pomoć tužioca u podnošenju zahteva za naknadu štete

U javnim debatama i istraživanjima su izneta mišljenja u pogledu postupanja tužilaca u vezi sa zahtevom oštećenog za naknadu štete. Većina iznetih mišljenja odnosila se na

nedostatak pomoći od strane tužilaca u pripremi zahteva za naknadu štete (videti, na primer, DN Debatt 3/3 1997; Fredriksson i Malm, 1995).

Kao što je napred pomenuto, tužilac ima široke odgovornosti u pogledu pripreme i prezentovanja zahteva oštećenog. U praksi, tužioci imaju brojne različite načine da se bave ovim odgovornostima. Zajedno sa vladinom komisijom o žrtvama kriminaliteta, spovedeno je istraživanje o tužiocima (SOU 1998: 40). Tužioci su pitani u kojoj meri pomažu žrtvama prilikom formulisanja zahteva za naknadu štete. Odgovori su pokazali da većina tužilaca pomaže žrtvama ali tek kada to žrtve zatraže. U izveštaju je, takođe, navedeno da su mnogi tužioci krajnje restriktivni prilikom sugerisanja iznosa koje bi žrtve trebalo da traže na ime naknade, te da više vole da opišu kategoriju kojoj šteta pripada. Drugi tužioci, pak, upućuju žrtve na brojke koje sugerišu Služba za kompenzaciju i podršku žrtvama kriminaliteta, osiguravajuća društva i ranije donete presude. Neki tužioci pomažu žrtvi da dođe do razumnih iznosa, što podrazumeva davanje saveta u vezi sa veličinom nastale štete čiju nadoknadu oštećeni treba da traži. Pa ipak, neki tužioci su odgovorili da izbegavaju da pomažu žrtvama u vezi sa zahtevima za naknadu štete jer bi to uticalo na njihovu nepristrasnost, što je, takođe, jedan od važnih preduslova za njihov rad. Međutim, nepristrasnost ne sprečava tužioce da pomognu u određivanju visine naknade štete koja se traži.

Istraživanje o iskustvima žrtava (Lindgren, 1999) je pokazalo da 40% njih smatra da su dobili premalo pomoći od tužioca. Glavni razlog za to bio je da žrtve nisu bile informisane o mogućnostima kompenzacije ili da tužilac nije mogao da iznese zahtev za naknadu štete u njihovo ime. Još jedan izvor nezadovoljstva bio je taj da žrtve često nisu bile upućene u to kako mogu da naplate dosuđenu naknadu štete.

Još jedan uzrok kritike, što je primećeno i u samom istraživanju tužilaca, leži u činjenici da mnogim tužiocima nedostaje znanja o parničnom postupku. Nadalje, uzrok nezadovoljstva leži i u tome što žrtve pogrešno percipiraju tužioce kao nekog ko će njih da zastupa na sudu, kao što branilac zastupa optuženog.

Svi tužioci u Švedskoj su, u okviru zajedničkog programa Kancelarije glavnog tužioca i Službe za kompenzaciju i podršku žrtvama kriminaliteta, nedavno prošli dodatnu obuku o parničnom postupku i odnosu prema žrtvama. U budućim smernicama i memorandumima u vezi sa etikom tužilaca posebna pažnja biće posvećena kontaktu između tužioca i žrtava, a postoji i puno razloga da se veruje da će švedski tužioci postati veštiji u razumevanju i prezentovanju zahteva za naknadu štete u odnosu na žrtve.

## Zaključci

Sasvim je očigledno da u Srbiji postoji potreba da se na neki način regulišu obaveze tužilaca u pogledu njihovog odnosa prema žrtvama. Vredno je pomenuti da je, indirek-



tno, ta potreba prepoznata u Posebnom protokolu o postupanju pravosudnih organa u zaštiti maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja, koji sadrži preporuku da uloga tužioca kao zaštitnika interesa maloletne žrtve treba da bude prvo razvijena u praksi, a tek potom da bude formalizovana i da postane obavezna.

## poglavlje 12

# Sud i žrtva

U slučajevima u kojima policija uhapsi osumnjičenog i tužilac donese odluku o podnošenju optužnog akta, žrtva dolazi u situaciju da mora ponovo da se susretne sa učiniocem i to na sudu. U svojstvu oštećenog kao tužioca (ili svedoka), žrtva bi trebalo da bude prisutna tokom celogu suđenja sem ukoliko prisustvo nije neophodno.

## Uloga suda

Dužnost suda je da u svakom pojedinačnom slučaju oceni sve iznete dokaze i donese odluku o krivici ili nevinosti osumnjičenog. Od suštinskog značaja je da oštećeni kao tužilac (ili svedok) ne oseća nelagodu zbog pojavljivanja pred sudom. Jedan način da se ovaj osećaj ublaži je da se obezbedi da pojedinac ili njegovi prijatelji ili rođaci ne budu izloženi pretnjama pre, tokom i nakon suđenja.

Takođe je važno da se osigura da oni ne budu retraumatizovani neadekvatnim odnosom sudija, kao i tužilaca, advokata, veštaka i drugih učesnika u postupku. To može da se obezbedi putem zakonskog regulisanja zaštite svedoka, kao i putem odgovarajuće obuke sudija i drugih aktera krivičnogpravnog sistema koji učestvuju u postupku. Tom obukom bi, između ostalog, trebalo da budu obuhvaćeni stereotipi i predrasude o rodno baziranom nasilju uopšte, a posebno o seksualnom nasilju i nasilju u porodici. Svi zaposleni u krivičnompravnog sistemu bi trebalo da budu obučeni da razumeju posledice krivičnog dela koje nastaju za žrtvu i potrebe žrtava, kao i to na koji način njihov neadekvatan odnos može da retraumatizuje žrtvu, te na koji način oni mogu da umanje sekundarnu viktimizaciju žrtve tokom suđenja.

Štaviše, žrtva može da se oseća nelagodno i ugroženo ako je sudnica mala i ona mora da bude veoma blizu učinioca i njegove porodice, ili ako mora da čeka početak suđenja u istoj prostoriji u kojoj su učinilac i/ili njegova porodica. Stoga je veoma važno da sud preduzme različite praktične mere, kao što su: način na koji se žrtve pozivaju da svedoče, izbor sudnice, različiti ulazi za žrtve i učinioce i njihove porodice i druga bliska lica, kao i da žrtvama budu dostupne brošure sa potrebnim informacijama o sudu i krivičnom postupku i usluge službi za žrtve/svedoke.

## Sud i žrtve u Srbiji

Tokom proteklih godina, u Srbiji su učinjeni važni pomaci značajni za bolju zaštitu žrtava na sudu. Najznačajniji rezultat u vezi sa tim odnosi se na pravne reforme, mada su uloženi i određeni naponi usmereni na obuku profesionalaca, uspostavljanje međusektorske saradnje i neka praktična poboljšanja.

### Zakonodavstvo relevantno za zaštitu žrtve tokom suđenja

Odredbe unete Zakonikom o krivičnom postupku Srbije iz 2001. godine trebalo bi da, ukoliko se dosledno primenjuju, omoguće zaštitu žrtava i svedoka od uvreda i zastrašivanja na sudu. Tako je predviđeno da će sud zaštititi svedoka, oštećenog i bilo kog drugog učesnika u postupku od uvrede, pretnje i svakog drugog napada, a učinioca će da opomene ili ga novčano kazni. U slučaju nasilja ili ozbljne pretnje, sudija je dužan da o tome obavesti javnog tužioca radi pokretanja krivičnog postupka. Takođe, na predlog istražnog sudije ili predsednika sudske veća, predsednik suda ili javni tužilac mogu da traže od policije da preduzme posebne mere u cilju zaštite svedoka ili oštećenog (Nikolić-Ristanović i Ćopić, 2006).

Sledeća mera koja može da spreči dalju viktimizaciju, zastrašivanje i uticaj na oštećenog u smislu svedočenja je mera zabrane prilaženja. U načelu, to je mera koja se primenjuje uz zabranu napuštanja stana ili mesta boravišta, koja ima za cilj da obezbedi prisustvo okrivljenog i nesmetano vođenje krivičnog postupka. Međutim, zakonodavac je nedavno predvideo širu upotrebu ove mere, predviđajući da mera zabrane prilaženja može da se izrekne i kao samostalna mera ako je to potrebno kako bi se obezbedila zaštita oštećenog. Kao i ostale mere predviđene članom 136 ZKP, primena zabrane prilaženja može da se kontroliše putem elektronskog nadzora.

Privatnost oštećenog se štiti tokom celog suđenja. Od trenutka otvaranja glavnog pretresa pa sve do njegovog okončanja, sudske veće može, u bilo kom momentu, po službenoj dužnosti ili na predlog stranaka, ali uvek nakon njihovog saslušanja, da isključiti javnost za ceo glavni pretres ili jedan njegov deo. To može da bude učinjeno u cilju zaštite morala, javnog poretka, nacionalne bezbednosti, zaštite maloletnika ili privatnog života učesnika u postupku ili kada je to neophodno s obzirom na posebne okolnosti zbog kojih bi javnost tokom suđenja mogla da povredi interese pravde. Vredno je pomenuti i odredbu koja predviđa proširivanje razloga za čuvanje tajne za koju se saznalo tokom istrage, i na zaštitu privatnog života oštećenog (Grubač i Beljanski, 2002). Dodatna zaštita privatnosti predviđena je Zakonom o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala, korupcije i drugih posebno teških krivičnih dela. Na obrazloženi predlog zainteresovanog lica, sud može doneti

odluku o zaštiti ličnih podataka svedoka ili oštećenog. Pa ipak, ova mera može da bude primenjena samo u slučajevima organizovanog kriminala.

Zakonik o krivičnom postupku iz 2009. godine sadrži odredbe o zaštićenom svedoku. Prema Zakoniku, lice može da stekne status zaštićenog svedoka ukoliko postoje okolnosti koje očigledno ukazuju da bi usled svedočenja, svedoku ili njemu bliskim licima bili ugroženi život, telo, zdravlje, sloboda ili imovina većeg obima. Iako primena ovog rešenja nije ograničena u smislu vrste krivičnog dela ili propisane kazne, zakonodavac ipak posebno apostrofira njegovu primenu u slučajevima organizovanog kriminaliteta, korupcije i drugih izuzetno teških krivičnih dela. Status zaštićenog svedoka podrazumeva primenu posebnih pravila ispitivanja u cilju zaštite identiteta svedoka i primenu mere njegovog fizičkog obezbeđenja. Posebna pravila ispitivanja uključuju ispitivanje isključenjem javnosti sa glavnog pretresa, prikriivanjem izgleda svedoka i svedočenjem iz posebne prostorije uz korišćenje video-linka. Sa druge strane, pak, Zakonik o krivičnom postupku ne precizira koje su to mere fizičke zaštite zaštićenog svedoka.

Zakonik o krivičnom postupku, kao i Zakon o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, predviđa mere zaštite maloletnika. Zakonik o krivičnom postupku nalaže da se prilikom ispitivanja maloletnika mora postupati pažljivo tako da ispitivanje ne utiče štetno na njegov psihički razvoj. Kada je potrebno, saslušanje maloletnika će se sprovesti uz pomoć pedagoga ili drugog stručnog lica. Isti Zakonik predviđa i mogućnost ispitivanja u stanu svedoka, ukoliko on nije u mogućnosti da dođe u sud zbog starosti, bolesti ili teškog telesnog invaliditeta. Zakon o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica je od posebnog značaja za zaštitu maloletnih žrtava od sekundarne viktimizacije. Zakon nalaže da svi učesnici u postupku, uključujući i pravnog zastupnika žrtve, moraju da poseduju posebna znanja o dečjim pravima i zaštiti maloletnih lica. Uz to, sud i javni tužilac su posebno dužni da vode računa da ne povrede maloletnika tokom suđenja, kao i da ispitivanje bude sprovedeno uz pomoć psihologa, pedagoga ili drugog stručnog lica. Zakon zabranjuje suočavanje maloletnog oštećenog sa okrivljenim, predviđa da maloletni oštećeni mora da ima punomoćnika već od prvog saslušanja okrivljenog, a predviđa i posebna pravila saslušanja maloletnog oštećenog, Zakon predviđa da, umesto da se dete podvrgava ponovnom ispitivanju, tokom suđenja mogu da se koriste video zapisi ranije datog iskaza. On, takođe, predviđa da se, po pravilu, maloletni oštećeni može saslušati najviše dva puta, kao i mogućnost da se dete sasluša u svom stanu ili specijalizovanoj ustanovi, uz primenu sredstava za prenos slike i zvuka, tj. putem video-linka. Uz to, Poseban protokol o postupanju pravosudnih organa u zaštiti maloletnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja sadrži preporuku u pogledu senzibilisanog odnosa sudija i njihovih saradnika prema maloletnoj žrtvi.

Zakonom o programu zaštite učesnika u krivičnom postupku (2006) je, po prvi put u Srbiji, uveden program zaštite svedoka. Ovaj zakon predviđa mogućnost primene

programa zaštite u situaciji kada su ugroženi fizičko blagostanje, sloboda ili imovina učesnika u krivičnom postupku, uključujući i žrtvu. Zaštita se pruža pre, tokom i nakon krivičnog postupka, i to u slučajevima političkih krivičnih dela, ratnih zločina i krivičnih dela protiv čovečnosti, kao i krivičnih dela organizovanog kriminala. Zaštita može da uključi primenu sledećih mera: fizičku zaštitu ličnosti i imovine, promenu prebivališta, uključujući i preseljenje u drugu zemlju, prikrivanje identiteta i podataka o vlasništvu, i promenu identiteta, uključujući i promene fizičkih karakteristika lica kome se pruža zaštita.

Najzad, važno je pomenuti da su Zakonikom o krivičnom postupku iz 2006. godine bile predviđene odredbe o zaštiti posebno osetljivih žrtava od sekundarne viktimizacije, koje su bile relevantne za mnogo širu grupu ranjivih žrtava, ali koje nikada nisu našle svoju primenu u praksi a uz to nisu našle ni svoje mesto u Zakoniku iz 2009. godine. Na primer, postojala je mogućnost da se žrtva ispita van zgrade suda ukoliko je to bilo neophodno za zaštitu njenog zdravstvenog i emotivnog stanja, potom, postavljanje punomoćnika žrtvi tokom ispitivanja, posredno ispitivanje, ispitivanje uz pomoć psihologa, socijalnog radnika ili drugog stručnog lica, mogućnost ispitivanja uz primenu sredstava za prenos slike i zvuka. Bila je predviđena i zabrana suočavanja žrtve i učinoca, dok je prepoznavanje moglo da se sprovodi samo na način da okrivljeni ne može ni da vidi ni da čuje žrtvu. Štaviše, bila je predviđena zabrana postavljanja pitanja oštećenom ili svedoku u pogledu njegove/njene seksualne, političke ili ideološke orijentacije, rase, nacionalne i etničke pripadnosti, moralnih kriterijuma i drugih ličnih i porodičnih prilika, osim ako odgovori na ta pitanja nisu neposredno i očigledno povezani sa potrebom da se razjasne važna pitanja u vezi sa krivičnim delom koje je predmet postupka. Odredbe o zaštiti osetljivih svedoka su ponovo unete u tekst Zakonika o krivičnom postupku 2011. godine. Viktimološko društvo Srbije je tokom javne rasprave uputilo predlog da se u novi Zakonik o krivičnom postupku unese zabrana postavljanja pitanja, ali ovo zalaganje nije urodilo plodom.

### Iskustva žrtava i službe za svedoke u Srbiji

Iako su nova zakonska rešenja stvorila važne preduslove za bolju zaštitu žrtava pred sudovima u Srbiji, skorija istraživanja ipak pokazuju da u praksi žrtve još uvek nisu valjano zaštićene (Ćopić, 2011). Problem leži u tome što je nivo svesti o žrtvama krivičnih dela i njihovim potrebama još uvek na niskom nivou kod većeg broja sudija, kao i u činjenici da je još uvek široko rasprostranjeno uverenje da su podrška i zaštita u vezi sa suđenjem potrebni samo određenim kategorijama žrtava, kao što su žrtve trgovine ljudima i ratnih zločina.

Međutim, čak i veći problem predstavljaju neadekvatne sudnice, u kojima se žrtve osećaju ugroženo jer moraju da budu veoma blizu ne samo učinioca, već i njegovih rođaka i drugih njemu bliskih lica, pa su često izložene neprijateljskim komentarima i

uvredama. Žrtve se veoma često osećaju ugroženim još dok čekaju na suđenje u hodnicima zajedno sa učiniocem i/ili negovom rodbinom. Štaviše, rezultati istraživanja ukazuju na problem sa tzv. curenjem informacija, posebno informacija u vezi sa identitetom žrtve, što dodatno ugržava žrtvu i negativno utiče na njenu spremnost da svedoči (Nikolić-Ristanović, 2005; Nikolić-Ristanović, 2009).

Jedini sud koji je izgrađen na način koji omogućava odvajanje žrtve od učinioca i njegove porodice je tzv. Specijalni sud u Beogradu. Ovaj sud ima velike sudnice, visok nivo bezbednosti i svu opremu potrebnu za zaštitu žrtava. On je od posebnog značaja za žrtve ratnih zločina i organizovanog kriminala, s obzirom da se samo suđenja za ova dela odvijaju u ovom sudu. Međutim, poslednjih godina su slučajevi trgovine ljudima veoma retko bili tretirani kao dela organizovanog kriminaliteta (Nikolić-Ristanović, 2011), što znači da ranjive žrtve poput žrtava trgovine ljudima često treba da svedoče u krajnje neodgovarajućim uslovima u „redovnim“ sudovima u Srbiji. Naredni primer pokazuje koliko teško može da bude to iskustvo za žrtvu:

„Optuženi je, pred sudijom, žrtvi rekao da će joj „j.... majku“ i da će je ubiti. Advokat odbrane je vikao na punomoćnicu žrtve. Na kraju saslušanja, pretnje i vika su se nastavili. Optužena je vrisnula: 'Pusti me da pogledam kurvu u lice!', 'Ti, kurvo!', 'Ubi me, ali ja ne izlazim napolje', itd. Obezbeđenje je reagovalo i izbacilo ih napolje. Obe svedokinje su bile očigledno uplašene. Policajac je bio uz njih sve vreme. Dok je izlazio, optuženi je uzvuknuo žrtvi: 'Samo se ti smeji, kurvo!'” (Nikolić-Ristanović, 2005)

Međutim, važno je pomenuti na koji način pojedini sudovi ulažu napore da se suče sa neadekvatnim prostorom i zakonima a u korist žrtava. Kako pokazuju nalazi istraživanja o žrtvama trgovine ljudima, u nekim sudovima je dogovoreno da se tokom glavnog pretresa žrtva ispituje u odsustvu optuženog, kao i da se konačna odluka suda mora zasnivati na odvojeno datim izjavama optuženog i žrtve. Takođe, u nekim slučajevima su sudije dozvoljavale žrtvama da budu u njihovim kancelarijama dok čekaju da budu pozvane u sudnicu, tako da ne čekaju u hodnicima i ne susreću se sa porodicom i prijateljima optuženog.

I žrtve drugih krivičnih dela se suočavaju sa različitim problemima prilikom pojavljivanja na sudu. Istraživanja nasilja u porodici u Srbiji, kao i iskustva različitih službi za žrtve ukazuju na sledeće razloge nezadovoljstva žrtava kriminaliteta sudovima: dugo trajanje postupka i neefikasnost suda uopšte, neodgovarajuća primena zakona, neefikasne sankcije, okrivljavanje žrtve ili postupanje sudije na drugi neadekvatan način prema žrtvi, nedostatak senzibilisanosti za potrebe žrtava uopšte, a posebno za potrebe žrtava rodno baziranog nasilja, diskriminacija žrtava iz manjinskih grupa i mizoginija (Ćopić, 2002; Branković, 2009; Ćopić i dr., 2010; Nikolić-Ristanović, 2011; Nikolić-Ristanović, 2011a; Nikolić-Ristanović, 2011b).

„Sudnica je vikala na mene, pitala zašto živim sa njim i što ne odem.“

„Muž me je zlostavljao, ali su mene tokom sudskog postupka tretirali kao da sam ja prestupnik, a ne žrtva.“ (Ćopić i dr., 2010).

„Moje dete je dalo izjavu u krivičnom postupku, iznenadio sam se lošom praksom suda jer sa njim nije pričao ni psiholog ni pedagog.“ (Radaković, Kovačević-Lepojević, 2008)

Neadekvatna primena zakona u slučajevima rodno baziranog nasilja je posledica nedostatka znanja kod sudija o nasilju i njegovima posledicama za žrtve. Nedavno praćenje primene zakona u vezi sa nasiljem u porodici u Srbiji, i to kako prema muškarcima, tako i prema ženama, pokazalo je da žrtve nisu zaštićene na odgovarajući način, kao i da se dešava da se zakon primenjuje protiv samih žrtava. To su slučajevi u kojima se kašnjavaju i nasilnik i žrtva, a u kojima sud nije prepoznao razliku između primarne žrtve, koja reaguje u odbrani, i sekundarne žrtve, tj. nasilnika (Nikolić-Ristanović, 2011b).

Sa druge strane, žrtve nasilja u porodici koje su bile zadovoljne načinom na koji je sud postupao prema njima, mahom su navodile da se sudija prema njima odnosio podržavajuće i da je odluka suda bila odgovarajuća (Ćopić i dr., 2010). U takvim situacijama, pojavljivanje žrtve pred sudom može da bude manje stresno, pa čak i osnažujuće iskustvo. Pored pravilnog odnosa i odgovarajuće primene zakona, žrtvi je potrebna i podrška od strane osoba koje su joj bliske i/ili od strane nevladinih i državnih službi za žrtve (Nikolić-Ristanović, 2005; Nikolić-Ristanović, 2009).

U Srbiji pojedine ženske nevladine organizacije, kao i Viktimološko društvo Srbije, pružaju podršku žrtvama na sudu ili im, besplatno, obezbeđuju pravne zastupnike, bilo da to čine ad hoc ili kao deo redovnih aktivnosti. Međutim, kako položaj osoba koje pružaju podršku na sudu još uvek nije zakonski regulisan, ovaj vid podrške svedocima je uglavnom ograničen na pružanje žrtvama informacija i praćenje suđenja. Osobama koje pružaju podršku nije dozvoljeno da budu pored žrtve kada ona svedoči, niti da govore na sudu.

Naredni primer slučaja, koji je pratilo Viktimološko društvo Srbije, može da posluži kao dobra ilustracija značaja ovog vida podrške, posebno kada se suđenje odvija u neadekvatnoj sudnici:

„Sudnica je bila prilično mala. U njenom začelju bilo je 15-ak stolica poređanih u tri reda. I. i ja smo sele u poslednji red. Dvojica optuženih sedeli su u prvom redu. Ušla je i Bilja i najpre sela u drugi red, trudeći se da sedne što dalje od optuženih. Kada je pretres već otpočeo, ona me je prepoznala i upitala: 'Mogu li da sednem tu, kod vas?' I. i ja smo napravile mesto između nas i ona je tu sela. Iako je pretres već počeo i nismo

bile u prilici da razgovaramo, mogla sam da osetim njenu napetost, kao i da primetim da joj je lice bilo upadljivo bledo (ruke je držala na krilima, šake su joj bile uvučene u rukave jakne). Kada je vlasnica prodavnice u kojoj je Bilja nekada radila počela da svedoči, Bilja je počela da plače. Slušajući njeno izlaganje o pretnjama koje je upućivao jedan od optuženih, Bilja je počela da se tresе bukvalno celim svojim telom. Upitala sam je da li može to da izdrži i da li želi da izađe napolje. Ona je najpre odgovorila da ne zna, a potom je rekla da bi radije ostala. Predstavnica Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima i ja smo je držale za ruke, grlile smo je i hrabrile, no Bilja je sve veoma teško podnela, plačući tokom čitavog pretresa.“ (citat volonterke VDS koja je pratila suđenja, prema Nikolić-Ristanović, 2005)

Nalazi istraživanja pokazuju da sveukupno iskustvo žrtve u vezi sa pojavljivanjem na sudu i svedočenjem mnogome zavisi od toga koliko podrške žrtva dobije i na koji način sudije i tužiocu postupaju prema njoj. Čak i pod veoma zastrašujućim okolnostima i bez valjane zaštite identiteta, žrtva može da izađe sa suđenja jača i osnažena ukoliko je imala neku osobu pored sebe tokom suđenja, koja joj je pružala podršku, i ako su se sudija i tužilac dobro odnosili prema njoj. Štaviše, u ovakvim situacijama, neke žrtve imaju i dodatni interes da se utvrdi istina i da se tako spreči patnja drugih žena. Neke žrtve su rekle da su pristale da svedoče jer su očekivale da će se osećati bolje nakon toga, kao i zato što su bile svesne da njihovo svedočenje može da pomogne u spašavanju drugih žrtava. Sledeći primer žrtve trgovine ljudima može da bude dobra ilustracija toga:

„Uprkos kršenju pravila o zaštiti njenog identiteta, Anita se nije osećala loše zbog svoje odluke da svedoči. Štaviše, veoma je žudela za tim da se utvrdi prava istina tokom suđenja. Anita je svoje interese vrlo aktivno branila u toj fazi. Nije bila inertna; pratila je suđenje veoma pažljivo i kaže da se nije bojala ni prisustva optuženih, niti suočavanja sa njima. Čak je s nestrpljenjem čekala da se pred sudom suoči sa njima, tako da bi svi mogli da 'vide što pre ko je taj ko laže'“. (Nikolić-Ristanović, 2005)

Službe za podršku svedocima su još uvek retke u Srbije. Iako je postojalo nekoliko inicijativa, a nedavno je usvojen i Poslovník o radu suda (Poslovník o radu suda, 2009), koji predviđa osnivanje službi za svedoke u svim sudovima, jedina do sada osnovana služba za podršku svedocima u Srbiji je služba za podršku žrtvama ratnih zločina, koja je smeštena u Specijalnom sudu. U ovom sudu postoje dve sobe za svedoke u kojima žrtve mogu da čekaju suđenje i da se ne susretnu sa optuženima i njihovim porodicama. Pozivanje na suđenje se vrši tako da se vodi računa da žrtve ne budu dovedene u opasnost, a pre pojavljivanja na sudu, one dobijaju sve potrebne informacije (Nikolić-Ristanović, 2011c). Međutim, nedavno su i neki drugi sudovi otpočeli sa uređivanjem



prostorija za žrtve i svedoke u sklopu pripremnih aktivnosti za uspostavljanje službi za podršku svedocima.

## Zaključci

Nedavne pravne reforme u Srbiji postavile su dobar osnov za poboljšanje položaja žrtve na sudu. Međutim, ta poboljšanja su uglavnom značajna za nekoliko najranjivijih kategorija žrtava, kao što su žrtve organizovanog kriminaliteta i ratnih zločina, kao i maloletne žrtve. Uz to, praktična rešenja, poput tehnike i odgovarajućih prostorija, koja su naophodna kako bi se postojeće mere primenile u praksi, još uvek nedostaju ili su nedovoljna/neadekvatna. Iako su u poslednje vreme činjeni naponi da se ovi uslovi obezbede, službe za podršku svedocima još uvek uglavnom nisu dostupne u sudovima, pa se žrtve osećaju nesigurno, te su podložne sekundarnoj viktimizaciji već od prvog pozivanja u sud. Veliki problem je i što na većini pravnih fakulteta i Pravosudnoj akademiji nedostaju obuke o žrtvama. Slično kao i policijski službenici, sudije i tužioc i su prošli neke treninge u vezi sa pojedinim kategorijama žrtava, ali im ipak i dalje nedostaje odgovarajuće razumevanje viktimizacije, posledica kriminaliteta i opštih potreba žrtava. Stoga postoji očigledna potreba za razvijanjem sveobuhvatnijeg pristupa žrtvama kriminaliteta kada se pojavljuju na sudu. Taj pristup zahteva dalje unapređenje relevantnih zakonskih rešenja, razvijanje odgovarajućih obuka za sudije i tužioce, kao i praktičnih mera i uslova za adekvatnu primenu zakona. Ovo poslednje posebno uključuje razvijanje usluga za svedoke, koje mogu da pružaju kako državne službe, tako i nevladine organizacije. To bi ujedno trebalo da bude i garancija za, koliko god je moguće veće, smanjivanje sekundarne viktimizacije žrtava na sudu, kao i za to da se o svim žrtvama vodi jednaka briga bez bilo kakve diskriminacije.

## poglavlje 13

# Sistem zdravstvene zaštite i žrtva

Svakoga dana se odigravaju događaji, koji zahtevaju medicinsku intervenciju. Neki ljudi imaju saobraćajne nezgode, drugi mogu da padnu niz stepenice, dok neki moraju da idu u bolnicu jer su postali žrtve nasilnog krivičnog dela.

Uopšte uzev, ne postoji razlika u postupanju prema žrtavama nesreće i žrtavama kriminaliteta. Pa ipak, žrtve kriminaliteta se po mnogo čemu razlikuju od drugih pacijenata sa kojima sistem zdravstvene zaštite dolazi u kontakt. Jedna važna razlika je ta da oni nerado govore o uzrocima nastalih povreda.

Uprkos dobro dokumentovanog uzajamnog odnosa između psihičkog i fizikog stanja, žrtva kriminaliteta, generalno, dobija samo polovinu pomoći u odnosu na onu koja joj je potrebna. Fizičko preživljavanje je, generalno, obezbeđeno u bolnici, ali je žrtva često ostavljena da se sama nosi sa psihičkim posledicama. Zato je od krucijalnog značaja da zaposleni u sistemu zdravstvene zaštite razumeju reakcije i potrebe žrtava kriminaliteta kako bi izbegli pogoršavanje ionako neizvesne situacije.

Žrtve obično traže pomoć u slučaju fizičkih povreda. Za dalji rad policije na rasvetljavanju pojedinih krivičnih dela, poput silovanja i napada, posebno je važno da se žrtva podvrgne detaljnom medicinskom pregledu. Ovaj pregled je dobrovoljan, ali je od velikog značaja za nastavak istrage.

## Uloga sistema zdravstvene zaštite

Pravo na zdravstvenu zaštitu u Srbiji regulisano je Zakonom o zdravstvenoj zaštiti. Međutim, ovaj Zakon uopšte ne reguliše obaveze zdravstvenih stručnjaka u odnosu na žrtve kriminaliteta. U njemu se žrtva pominje samo u odredbi o stranim državljanima, kojom je propisano da stranci kao žrtve trgovine ljudima imaju pravo na besplatnu zdravstvenu negu. Sa druge strane, međutim, obaveze zdravstvenih stručnjaka su definisane u dva protokola: Posebnom protokolu za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja i Posebnom protokolu Ministarstva zdravlja Republike Srbije za zaštitu i postupanje sa ženama koje su izložene nasilju.

Prema Posebnom protokolu za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja, svaki lekar je dužan da zaštiti dete od zlostavljanja i da prijavi sumnju na zlostavljanje ili

zanemarivanje. Zbog složenosti ove vrste viktimizacije, posebna savetodavna i koordinaciona uloga dodeljena je novoosnovanim stručnim timovima za zaštitu dece od zlostavljanja. Obaveza je svake zdravstvene institucije za osnuje ove timove. Posebni protokol detaljno reguliše proceduru prepoznavanja, dokumentovanja i izveštavanja o zlostavljanju ili riziku od zlostavljanja. Međutim, Posebni protokol za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja se uopšte ne bavi time na koji način zdravstveni radnici treba da priđu zlostavljanom detetu, iako, uopšteno gledano, on prepoznaje moguću ulogu zdravstvenih stručnjaka u psihološkom oporavku deteta.

Sa druge strane, Posebni protokol Ministarstva zdravlja Republike Srbije za zaštitu i postupanje sa ženama koje su izložene nasilju daje prioritet detaljnim instrukcijama za zdravstvene radnike u pogledu podržavajućeg pristupa, komunikacije, davanja informacija i zaštite žrtava, kao i o tome kako dokumentovati nasilje, a, istovremeno, i dobro opisuje procedure. Ovaj Protokol sadrži i formular za dokumentovanje nasilja, koji bi trebalo da koriste zdravstveni radnici.

## Dosadašnja istraživanja

Prema istraživanju nasilja u porodici, koje je u Beogradu sproveo Autonomni ženski centar – Centar za promociju ženskog zdravlja, a prema metodologiju Svetske zdravstvene organizacije, traženje pomoći od zdravstvenih službi u vezi sa nasiljem u porodici od strane žena dolazi na drugo mesto, odmah nakon traženja pomoći od policije. Međutim, istraživanje je, takođe, pokazalo da je procenat žena koje su se obratile zdravstvenim institucijama prilično nizak. Dobijeni podaci su pokazali da je 9.6% žena imalo kontakte sa zdravstvenim institucijama zbog nasilja kome su bile izložene (Đikanović i dr., 2011). To je manje nego što pokazuju podaci anketa o viktimizaciji nasiljem u porodici, koje je sproveo Viktimološko društvo Srbije u Srbiji 2001. godine (14,8%) i Vojvodini, 2009. godine (30%) (Ćopić, 2002; Ćopić i dr., 2010). Ovi podaci mogu da budu interpretirani kao trend povećanja spremnosti žrtava nasilja u porodici u Srbiji da se obrate zdravstvenim službama, ali, isto tako, mogu da govore i o tome da posledice nasilja u porodici postaju ozbiljnije pa žrtve moraju da se obrate zdravstvenim institucijama za pomoć.

Prema istraživanju Autonomnog ženskog centra, skoro tri četvrtine žena, koje su se obratile zdravstvenim službama, bilo je zadovoljno njihovom uslugom (Đikanović i dr., 2011), što je slično nalazima istraživanja Viktimološkog društva Srbije u Vojvodini, gde je 87% žena pokazalo zadovoljstvo. U ovom istraživanju, 44.7% žena koje su bile zadovoljne, bile su zadovoljne sveukupnim podržavajućim odnosom zaposlenih u zdravstvenim službama prema njima. Prema njima, medicinsko osoblje je bilo ljubazno, strpljivo i sa puno razumevanja za njihove teškoće. Druge ispitanice su navele da su bile zadovoljne medicinskim tretmanom, kao i time što su dobile potvrdu o nastalim povrdama. Sa druge strane, žene koje nisu bile zadovoljne, kao razloge nezadovoljstva

navodile su: nezainteresovanost medicinskog osoblja za uzroke povreda, nedostatak podrške, kao i nekorektno postupanje doktora koji je zbijao neprimerene šale na račun događaja (Ćopić i dr., 2010). Jedan od krajnje negativnih primera neodgovarajućeg postupanja prema žrtvi nasilja u porodici je identifikovan u istraživanju Viktimološkog društva Srbije o nasilju u porodici u Srbiji iz 2001. godine. Žrtvi je rečeno da se takve stvari događaju ženama koje imaju „dugačak jezik“ (Ćopić, 2002).

Većina ispitanica iz istraživanja Autonomnog ženskog centra (82%) je odgovorila da su očekivale da dobiju pomoć od zdravstvenih radnika, pri čemu se žene koje su iskusile nasilje (94%) očekivale pomoć daleko češće u poređenju sa onima koje nisu tokom intervjua potvrdile takvo iskustvo (80%). Žene koje su bile nezadovoljne uslugama zdravstvenih službi su češće navodile da ne očekuju da zdravstveni radnici pomažu u slučaju nasilja (17% naspram 7%). Prema mišljenju ispitanica, očekivana pomoć može da dobije nekoliko formi. Najčešće pominjan vid pomoći bio je pružanje informacija i savetovanje; to je bilo praćeno pružanjem podrške i razumevanjem, kontaktiranjem drugih institucija i službi koje pružaju pomoć, sprovođenjem medicinskog pregleda i kontaktiranjem policije. Svega nekoliko žena je bilo svesno značaja dokumentovanja nasilja, pa je to bilo i jedno od njihovih očekivanja.

Žene koje su smatrale da zdravstveni radnici ne mogu da pomognu u slučaju nasilja nad ženama (18% žena), navele su sledeće razloge za to: to je izvan njihovih profesionalnih obaveza ili doktori jednostavno ne mogu da pomognu, dok je značajno manji broj žena naveo da je nasilje u porodici privatna stvar, te stoga doktori i ne treba da se bave time. Rezultati ovog istraživanja pokazuju da, u slučaju nasilja u porodici, žene od lekara očekuju podršku i pomoć i da je najvažniji faktor za to (ne)stručnost i spremnost lekara, mnogo više nego lični stavovi, zatvorenost ili predrasude žena da govore o nasilju.

Takođe, podaci dobijeni ispitivanjem zdravstvenih radnika u okviru jednog drugog istraživanja Autonomnog ženskog centra (Đikanović i dr., 2011) pokazali su da većina njih smatra da zdravstveni stručnjaci imaju generalno podržavajući odnos prema ženi koja je prepoznata kao žrtva nasilja. Oni su istakli značaj pružanja podrške ženi u smislu razumevanja njene situacije, ohrabivanja i podrške, kao i ukazivanja na mogućnosti dobijanja dodatne pomoći. Zdravstveni stručnjaci opažaju svoju ulogu kao kariku u lancu podrške. Ali, oni se ne osećaju dovoljno stručnim za uspešan odgovor na problem nasilja nad ženama. Većina učesnika je mišljenja da zdravstvenim radnicima nedostaju jasne smernice u pogledu pružanja pomoći ženama žrtvama nasilja.

Nedovoljno razvijena mreža pomoći ženama u zajednici i nedostatak sistemskih rešenja prepoznati su kao važne prepreke za efikasan odgovor na uočeno nasilja:

„(...) treba da pokrenemo točak, a mora da postoji razvijen sistem koji će taj točak dalje da kotrlja, jer džaba ćemo mi da pokušavamo da sprečimo požar... ali on se neće ugasiti.“ (Đikanović i dr., 2011)

Zdravstveni radnici su naveli da su postojeće prakse i mreže podrške nedovoljne i nekoordinisane. Oni su izrazili zabrinutost da žena žrtva nasilja može lako da se izgubi u neefikasnim administrativnim procedurama, što samo komplikuje njenu situaciju u vezi sa nasiljem i dodatno je obeshrabruje da traga za rešenjima.

Zdravstveni radnicu su često kao prepreke u pružanju podrške ženama žrtvama nasilja identifikovali nedostatak obuke i zvanično distribuiranih informacija koje bi im pomogle da budu efikasniji u svom radu. Stoga je posebno važno istaći da su rezultati pomenutih istraživanja postavili okvir i dali smernice za izradu Posebnog protokola za zaštitu i postupanje sa ženama koje su izložene nasilju, koji, uz obuku o primeni Protokola, može da predstavlja suštinsku podršku zdravstvenim radnicima u njihovim kontaktima sa žrtvama (Đikanović i dr., 2011).

Uz to, vredno je pomenuti da nedavno istraživanje o odnosu zdravstvenih stručnjaka prema zlostavljanoj deci, koje je sprovedeno u Beogradu, pokazuje da je nedostatak edukacije prepreka za prijavljivanje i odgovarajući pristup žrtvama. Ovo istraživanje je, takođe, pokazalo da još uvek ima zdravstvenih stručnjaka koji nisu svesni svoje zakonske obaveze da prijave sumnju na zlostavljanje deteta, kao i kome to treba da prijave. Istraživanje je, naime, otkrilo pozitivnu korelaciju između edukacije i svesti stručnjaka o ovoj obavezi. Istraživanje je, takođe, pokazalo da većina (dve trećine) ispitanih zdravstvenih stručnjaka nije bila svesna toga da u svojim institucijama imaju timove za zaštitu dece od zlostavljanja, dok je svega jedna petina njih saradivala sa ovim timovima. Većina zdravstvenih stručnjaka je kao glavne probleme navela: nedostatak obuke, nedostatke zakonskih rešenja, kao i nepostojanje standardizovanih protokola za prijavljivanje slučajeva zlostavljanja dece (Mišić, 2011). Ovo poslednje očigledno govori o tome da oni nisu informisani o Posebnom protokolu za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja, te da su neophodni efikasna i sveobuhvatna obuka kao i dalje razvijanje samog Protokola.

## Zaključci

I pored očiglednog napretka u razvoju svesti o žrtvama među zdravstvenim stručnjacima u Srbiji, uočljivo je da je, kao i kod drugih napred pomenutih stručnjaka, njihova svest još uvek ograničena na određene kategorije žrtava. Zdravstvenim stručnjacima, takođe, nedostaje osnovno viktimološko znanje što, očigledno, predstavlja prepreku da se na adekvatan način odnose prema ženama i deci žrtvama nasilja – dvema kategorijama za koje su i sami zdravstveni radnici, barem za sada, svesni da su im potrebni podrška i zaštita. Zato, postoji jasna potreba za opštijim viktimološkim obrazovanjem zdravstvenih stručnjaka i instrukcijama koje bi im pomogle u pogledu pružanja odgovarajuće pomoći žrtvama. Posebni protokol za zaštitu i postupanje sa ženama koje su izložene nasilju bi mogao da bude dobar model koji bi trebalo pratiti u daljem razvoju

obuhvatnijeg ili jednog opšteg protokola za postupanje sa žrtvama. Takođe, partnerstvo između nevladinih organizacija i zdravstvenih stručnjaka, koje je dovelo do ovog protokola, može da se iskoristi i za razvijanje opšteg protokola.

## poglavlje 14

# Nevladine organizacije i žrtva

Postati žrtvom krivičnog dela je za većinu ljudi veoma snažno iskustvo. Ono je obično praćeno brojnim negativnim posledicama kao što su materijalni gubici, fizičke povrede, psihičke reakcije, socijalne posledice i praktični problemi.

Tokom poslednjih godina, promene u strukturi porodice su uslovile porast rizika za pojedince da ne dobiju potrebnu pomoć i podršku. Imajući u vidu ovaj problem, nevladine organizacije, poput službi za podršku žrtvama i skloništa za žene, postale su neprocenjiva dopuna zvaničnih državnih programa i socijalnih mreža koje čine prijatelji i porodica.

U ovom poglavlju će se ukazati na nevladine organizacije u Srbiji, koje rade sa žrtvama kriminaliteta.

## Skloništa

Skloništa ženama pružaju sigurno mesto na kome mogu da budu, savetovanje, podržavajući razgovor, emotivnu podršku, informacije i druženje. Ona, takođe, nude pravno savetovanje i podršku ženama u kontaktima sa pravosudnim sistemom i drugim organima. Ukoliko postoji potreba, skloništa će se postarati da žene dobiju odgovarajuću medicinsku pomoć. Skloništa mogu da imaju i grupe samopomoći za žene koje su bile izložene seksualnom zlostavljanju u detinjstvu.

Većina skloništa ima jednu ili nekoliko zaposlenih žena i volontere/volonterke. Skloništa sama plaćaju zaposlene, dok se u nekim državama plata za neke zaposlene obezbeđuje iz državnih programa. U pojedinim zemljama, skloništa imaju i telefon za krizne situacije, koji je otvoren u određeno vreme. Ukoliko pored telefona za krizne situacije nema nikog od osoblja, postoji „telefonska sekretarica“ na kojoj žene mogu da ostave poruku. Takođe, u skloništim obično postoji obaveza da se ženama koje traže pomoć odredi „žena za kontakt“. Žena za kontakt podržava žene koje dolaze u sklonište na različite načine, kao što je praćenje žene tokom njenih kontakata sa državnim organima.

Kako bi pružila odgovarajuću pomoć ženama, kojima je pomoć potrebna, skloništa zavise od funkcionisanja saradnje sa policijom i socijalnim službama. Skloništa često

ukazuju na to da ova saradnja nije uvek onakva kakva bi trebalo da bude, pri čemu je opšte zapažanje da je saradnja sa policijom bolja nego saradnja sa socijalnim službama.

Prvo sklonište za zlostavljane žene (i decu) u Srbiji<sup>14</sup> otvoreno je u Beogradu 1994. godine. Pored zlostavljanih žena, u sklonište su smeštane i žene žrtve rata (silovane žene, izbeglice i tako dalje), koje su činile čak 22,38% žena koje su provele neko vreme u skloništu između 1994. i 1999. godine (Ćetković, 1998). Kasnije su skloništa za zlostavljane žene otvarana i u drugim delovima Srbije. Takođe, nakon 2000. godine su otvarana i skloništa za žene žrtve trgovine ljudima.

Od samog početka su broj skloništa i njihovi kapaciteti bili mali, te daleko od toga da su mogli da izađu u susret potrebama žrtava. Takođe, skloništa koja vode nevladine organizacije bore se sa finansijskim teškoćama, tako da su neke od njih morale da prekinu svoj rad ili da ga prepuste institucijama sistema socijalne zaštite. Istovremeno, otvaraju se i državna skloništa za zlostavljane žene i decu.

Prema raspoloživim podacima, u vreme pisanja ove knjige (jesen 2011. godine), u Srbiji su postojala četiri skloništa i jedna privremena kuća, koje vode nevladine organizacije: tri skloništa za zlostavljane žene, jedno za strane (žene) žrtve trgovine ljudima i jedna privremena kuća za žene, domaće državljanke, žrtve trgovine ljudima. Podaci nevladinih organizacija pokazuju da su tokom 2010. godine skloništa i privremena kuća, koje vode nevladine organizacije, došli u kontakt sa oko 220 žena i 200 dece.

### Viktimološko društvo Srbije: VDS info i podrška žrtvama

Kao što je već pomenuto, VDS info i podrška žrtvama je prva opšta služba za žrtve kriminaliteta u Srbiji. Osnovana je 2003. godine kao poseban deo Viktimološkog društva Srbije. VDS info i podrška žrtvama nudi pomoć žrtvama svih vidova kriminaliteta, kao i njihovim porodicama, i to kako ženama tako i muškarcima. Služba je prevashodno namenjena osobama starijim od 14 godina, dok se pomoć deci ispod 14 godina pruža posredstvom njihovih roditelja. Ovo poslednje uključuje podizanje svesti roditelja o detetu kao žrtvi uopšte, a posebno o njihovim specifičnim reakcijama i procesu oporavka. Služba, takođe, pruža pomoć i podršku zlostavljanim ženama koje su ubile svoje nasilnike i koje se nalaze u zatvoru. Žrtvama se pružaju emotivna podrška, informacije, upućivanje na druge službe, pravna i psihološka pomoć, podrška u kontaktima sa institucijama, uključujući podršku na sudu, i hitna finansijska pomoć. Posmatrano prema ciljnoj grupi (žene, muškarci i zlostavljane žene koje se nalaze u zatvoru), VDS info i podrška žrtvama je jedinstvena služba kako u Srbiji, tako i u regionu. U svom radu, Služba primenjuje evropske i svetske principe i standarde predviđene međunarodnim dokumentima, uključujući posebno dokumenta Evropske pomoći žrtvama, čiji je član od 2004. godine. Standardi

---

<sup>14</sup> Takođe je vredno pomenuti da se, u cilju razlikovanja ženskih udruženja od ratnih skloništa, u Srbiji češće upotrebljava termin »sigurna kuća« nego »sklonište«.



koji se primenjuju u radu se posebno odnose na: besplatne usluge, poverenje, poštovanje žrtve, njenih prava, potreba, osećanja i autonomije, kao i poverljivost informacija. Svake godine, nova grupa volontera prolazi obuku i uključuje se u rad službe, a tokom rada im se obezbeđuje redovna supervizija. Obuke su bazirane kako na teorijskim znanjima, tako i na praktičnom iskustvu - sopstvenom i iskustvu drugih službi za žrtve, kao što službe iz Ujedinjenog Kraljevstva, Holandije i Belgije, koje su organizovale obuke za osoblje VDS.

Od 2005. godine, VDS info i podrška žrtvama je pružila pomoć za 1181 žrtvu. Tokom 2010. godine pomoć je pružena za 302 žrtve, od kojih 70% čine žene i 30% muškarci. Žrtve koje se javljaju službi VDS info i podrška žrtvama su iz raznih delova Srbije. U 2010. godini, većina žrtava je tražila pomoć u vezi sa zlostavljanjem na radu (64%) i nasiljem u porodici (18%), dok su ostatak činile žrtve različitih oblika kriminaliteta, kao što su: napad i tuča, nasilje u školi, pretnje, prevara, uznemiravanje, provala, proganjanje, otmica deteta, viktimizacija vezana za rat, kao i zlostavljane žene koje su ubile nasilnike.

### Specijalizovani SOS telefoni i savetovališta

Prvi SOS telefoni u Srbiji bili su SOS telefoni za žene i decu žrtve nasilja u porodici, koji su prvo osnovani u Beogradu i Kraljevu 1990. godine, a potom i u Nišu 1993. godine. To je bilo praćeno osnivanjem drugih SOS telefona i savetovališta, koji su pružali pomoć ženama i deci žrtvama nasilju u porodici, ali i žrtvama seksualnog nasilja, trgovine ljudima, kao i žrtvama torture i nasilja na radnom mestu.

Pored SOS telefona i savetovališta za žrtve različitih oblika kriminaliteta, takođe postoje i specijalizovani SOS telefoni sa pojedine ranjive grupe, kao što su Romkinje i romska deca, žene sa invaliditetom, kao i lezbejke.

Prema raspoloživim podacima skorijih istraživanja (Branković, 2009) i nedavnim informacijama o prestanku rada pojedinih službi, procenjuje se da je u jesen 2011. godine u Srbiji bilo oko 20 specijalizovanih SOS telefona i savetovališta. Najrazvijenije službe tog tipa su: Autonomni ženski centar, Savetovalište protiv nasilja u porodici, I.A.N., Iz Kruga, Dečiji romski centar i ASTRA (Beograd), Fenomena (Kraljevo) i DamaD (Novi Pazar).

Većina specijalizovanih SOS telefona i savetovališta pruža emotivnu podršku, informacije i upućivanje. Neki nude i pomoć u kriznim situacijama, pravnu i psihološku pomoć, materijalnu pomoć, praktičnu pomoć i pomoć u kontaktima sa institucijama i/ili podršku na sudu, kao i podršku u procesu socijalne reintegracije.

Pored pružanja podrške žrtvama, specijalizovane službe za žene sprovode i informativne i edukativne kampanje u cilju informisanja javnosti o raspodeli moći u društvu, koja vodi opresiji žena, i koja je povezana sa nasiljem. Ove organizacije su, takođe, inicirale redovno obeležavanje 25. novembra – Međunarodnog dana borbe protiv nasi-

lja nad ženama, kao i 16 dana aktivizma protiv nasilja nad ženama. One su, takođe, uključene u edukacije onih koji, u obavljanju svojih profesija, dolaze u kontakt sa viktimiziranim ženama, kao i u razne druge aktivnosti koje imaju za cilj podizanje svesti i poboljšanje društvenog odgovora na muško nasilje prema ženama.

## Dosadašnja istraživanja

Viktimološko društvo Srbije je, tokom septembra i oktobra 2010. godine, sprovelo eksplorativno istraživanje aktivnosti nevladinih organizacija koje pružaju pomoć žrtvama kriminaliteta i rata (Nikolić-Ristanović, 2011a). Tokom 2009. godine, broj žrtava kriminaliteta koje su dobile pomoć od nevladinih organizacija obuhvaćenih uzorkom se veoma razlikovao i kretao se od 17 do 1696 žrtava. Većina žrtava je dobila pomoć od strane službi za žrtve nasilja u porodici i drugih formi nasilja nad ženama i decom, dok ih je manje dobilo pomoć od službi koje pružaju pomoć deci ulice i žrtvama trgovine ljudima.

Dobijeni podaci pokazuju da organizacije obuhvaćene istraživanjem nude veoma široku lepezu različitih oblika pomoći. Organizacije namenjene žrtvama kriminaliteta nude sledeće oblike pomoći i podrške: emotivnu podršku, informacije i upućivanje na druge službe; stručnu pomoć (pravnu, psihološku, medicinsku), različite oblike praktične pomoći (na primer, upis dece u vrtić ili školu, prevoz, finansijsku pomoć u hitnim situacijama), humanitarnu pomoć, porodično savetovanje i posredovanje, smeštaj (sklonište, dnevni centar), podršku na sudu i podršku u kontaktima sa drugim institucijama; grupe samopomoći, podizanje svesti o nasilju i mogućim oblicima zaštite, kao i pomoć u procesu reintegracije i socijalne inkluzije (poslednje se odnosi na žrtve trgovine ljudima i decu ulice).

Dobijeni podaci pokazuju da se broj plaćenog osoblja u organizacijama koje pružaju podršku žrtvama kriminaliteta kreće od 0 do 34, dok još uvek postoje organizacije koje uopšte nemaju plaćeno osoblje. Podaci ukazuju i na postojanje značajnih razlika između organizacija u pogledu angažovanja plaćenog osoblja, kao i na činjenicu da postoje organizacije kojima finansijska situacija ne dozvoljava da angažuju plaćeno osoblje. Sa druge strane, sve službe za podršku žrtvama imaju volontere.

Podaci, takođe, pokazuju da je osoblje većine organizacija prošlo nekoliko treninga za rad sa žrtvama. Kada su zamoljeni da preciziraju koje su to forme edukacija prošle osobe koje rade sa žrtvama, većina je navela različite oblike edukacija za rad sa žrtvama, tj. traumatizovanim licima. Nekoliko organizacija je navelo programe obuka za otvaranje, tj. otpočinjanje službe za žrtve, dokumentovanje slučajeva, vođenje grupa samopomoći, sprečavanje i prevazilaženje sindroma izgaranja, rad sa klijentima koji su suočeni sa višestrukim problemima i tako dalje.

Podaci dobijeni ovim istraživanjem su pokazali da se organizacije za podršku žrtvama u Srbiji još uvek oslanjaju na strane izvore finansiranja, dok je finansijska pomoć države uglavnom simbolična. Ukazano je i na nekoliko problema u vezi sa odnosom države prema organizacijama za podršku žrtvama, pri čemu je posebno istaknuto sledeće: nedostatak sistematske i redovne finansijske podrške, neodgovarajući finansijski status nevladinih organizacija zbog koga one moraju da plaćaju poreze uprkos neprofitabilnoj prirodi svojih aktivnosti, problem održivosti projekata nakon što se okonča finansijska podrška donatora, nedostatak finansijskih izvora za opstanak i održivost organizacija, nedostatak sredstava za iznajmljivanje odgovarajućeg prostora, nedostatak sredstava za unapređenje postojećih i otpočinjanje novih programa, ali i kašnjenje u isplata od strane lokalnih vlasti. Zbog nedostatka društvene podrške, samo tokom šestomesečnog perioda u 2010. godini, sa radom su prestala četiri SOS telefona (Mreža Žene protiv nasilja, 2011).

Ankete o viktimizaciji nasiljem u porodici su jedinstven izvor informacija o svesti građana, kao potencijalnih ili aktuelnih žrtava, o nevladinim službama za podršku žrtvama. Na primer, istraživanje nasilja u porodici u Vojvodini, koje je 2009. godine sproveo Viktimološko društvo Srbije, pokazuje da značajan procenat žena zna za postojanje službi za žrtve koje vode nevladine organizacije (65.7%), što je slično situaciji na nivou cele Srbije iz 2001. godine (66.9%). Međutim, oba istraživanja Viktimološkog društva Srbije, kao i istraživanje Autonomnog ženskog centra pokazala su da samo mali broj zlostavljanih žena zapravo koristi ove usluge (redom, 4.4%, 2.4% i 2.1%).

Istraživanje u Vojvodini je pokazalo da samo jedna žena, koja se obratila nevladinoj službi za žrtve, nije bila zadovoljna dobijenom pomoći. Ostale žene su bile zadovoljne pristupom i dobijenom pomoći:

„Bila sam zadovoljna načinom na koji sam bila prihvaćena.“

„Osećala sam se snažnijom i sigurnijom.“

„Bila sam zadovoljna kompletnom informacijom do najsitnijeg detalja.“

Analiza rada službe VDS info i podrška žrtvama, takođe, pokazuje da žrtve cene emotivnu podršku i napore koje čine nevladine organizacije kako bi im pomogle:

„Mnogo Vam hvala što ste me saslušali. Sada neke stvari vidim mnogo jasnije...“

„Znam da imate mnogo slučajeva, a toliko se angažujete oko mene. Hvala Vam što mislite na mene. Ovi razgovori mi mnogo znače.“ (Nikolić-Ristanović, Kovačević i Čopić, 2006)

## Zaključci

Razvoj nevladinih službi za žrtve u Srbiji je, na početku, uglavnom pratio trend koji je postojao u svetu. Prvo su ženske nevladine organizacije osnovale specijalizovane službe, a znatno kasnije je osnovana prava i, za sada, jedina služba za žrtve kriminaliteta koja je opšteg tipa. Međutim, ukupan broj službi za žrtve je simboličan, te može da opsluži veoma mali deo žrtava. Smanjenje stranih izvora finansiranja nije praćeno sistematskom i sveobuhvatnom podrškom nevladinim službama od strane države. Posledica toga je da se dobro utemeljene službe za žrtve danas bore da prežive i, nažalost, sve više njih ili prestaje da pruža podršku žrtvama ili se preusmerava na druge aktivnosti. Sa druge strane, državnim službama koje su osnovane nedostaju znanje i iskustvo, kao i entuzijazam i fleksibilnost nevladinih organizacija. Sasvim je jasno da država mora da gleda na službe za žrtve na jedan obuhvatan način i da razvije jasnu predstavu o tome kako namerava da iskoristi postojeće kapacitete u najboljem interesu svih žrtava. Novi Zakon o socijalnoj zaštiti može da bude značajan pravni osnov za naredne korake u tom pravcu.

## Literatura

- Ahlberg, J. i Knutsson, J. (1996) *En utvärdering av Södermalmsmodellen – rutinen med långtgående förstahandsinstanser vid brottsutredningar*. PHS Forskning 1996: 2. Polishögskolans forskningsenhet, Solna.
- American Psychiatric Association. (1994) *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (DSM, 4:e u.). Washington DC.
- Amick, A., Kilpatrick, D. G., Resnick, H. S. i Saunders, B. E. (1989) *Public health implications of homicide for surviving family members: An epidemiological study*. Paper presented at the 10th Meeting of the Society of Behavioral Medicine, San Francisco.
- Anttila, I. (1974) Victimology – a new territory in criminology. *Scandinavian Studies in Criminology*, 5 (s. 7-10).
- Arnell, A. i Ekbom, I. (1999) ”och han sparkade mamma...” – Möte med barn som bevittnar våld i sina familjer. Rädna Barnen, Stockholm.
- Aromaa, K. (1991) Notes on the Victimization Experience Interviews with Victims of Violence. I G. Kaiser, H. Kury i H.-J. Albrecht (ur.), *Victims and Criminal Justice Part 1* (s. 589-609). Criminological Research Reports. Max Planck Institute for Foreign and International Penal Law, Freiburg.
- Atkeson, B. M., Calhoun, K. S., Resick, P. A. i Ellis, E. M. (1982) Victims of rape: Repeated assessment of depressive symptoms. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*. Vol. 50 (s. 96-102).
- Åkerström, M. (1995) *Brottsoffren i forskningen – en litteraturstudie*. Research reports 1995: 4. Kriminalvetenskapligt nätverk. Sociologiska institutionen, Lunds universitet.
- Åkerström, M. i Sahlin, I. (2001) *Det motspänstiga offret*. Studentlitteratur, Lund.
- Branković, B. (2009) *Odgovor na neme krike – Mapiranje usluga koje pružaju nevladine organizacije u Srbiji u oblasti rodno zasnovanog nasilja*, Beograd: UNDP

- Banjanin-Đuričin, N. (1998) *Udarac po duši: sociološka studija zlostavljanja dece u porodici*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja i Jugoslovenski centar za prava deteta.
- Babović, M, Ginić, K, Vuković, O. (2010) *Mapiranje porodičnog nasilja prema ženama u Centralnoj Srbiji*, Beograd: Uprava za rodnu ravnopravnost.
- Bejatović, S. (1993) *Oštećeni u krivičnom postupku*. Novi Sad: Slavija-Press; Beograd: Centar marketing.
- Bjerkan, L. (ed) *The life on one's own: the rehabilitation of victims of trafficking for sexual exploitation*, Oslo: Fafo
- Blagojević, M. (1998) *Ka vidljivoj ženskoj istoriji: ženski pokret u Beogradu 90-tih*, Beograd: Centar za ženske studije, istraživanja i komunikaciju.
- Bacik, I., Maunsell, C. i Gogan, S. (1998) *The Legal Process and Victims of Rape. A comparative analysis of the laws and legal procedures relating to rape, and their impact upon victims of rape, in the fifteen member states of the European Union*. The Dublin Rape Crisis Centre, Dublin.
- Bard, M. i Sangrey, D. (1986) *The Crime Victim's Book*. Second Edition. Brunner/Mazel Publishers, New York.
- Begler, A. M. (1999) Ledaren. I *Loopen*. Nr. 4 (s. 1). Brottsförebyggande rådet, Stockholm.
- Billström, M. (1995) Brottsoffret i processen – en historik. I C Diesen (red.), *Brottsoffrets rätt* (s. 13-26). Juristförlaget, Stockholm.
- Blomberg, M. (2000) *Bostadsinbrottens offer – upplevelser, påverkan och konsekvenser*. Institutionen för tema. Avdelningen för sociologi, Linköpings universitet.
- Blomqvist, L., Hallberg, D., Holmér, H., Nordenström, J i Thörne, A. (1980) Arga katter får rivet skinn. Konsekvenser av knivvåldet i Stockholm. *Läkartidningen*. Vol. 77, nr 25 (s. 2345-2346).
- Bodström, T. (2001) Objektivitet. I *Tidningen Brottsoffer* Nr. 3 (s. 3-4). Brottsofferjourernas Riksförbund, Södertälje.
- Boëthius, M-P. (1976) *Skylla sig själv. En bok om våldtäkt*. LiberFörlag, Stockholm.
- van den Bogaard, J. W. i Wiegman, O. (1992) Police Reactions to Victims of Burglary. I E. C. Viano (red.), *Critical Issues in Victimology. International Perspectives* (s. 205-216). Springer Publishing Company, New York.

- BOJ. (1998) *Läkaren och brottsoffret. Sjukvårdens roll i omhändertagandet*. Svenska Läkaresällskapet, Sveriges läkarförbund och Brottsofferjourernas Riksförbund, Södertälje.
- BOJ. (2001) *Verksamhetsberättelse*. Brottsofferjourernas Riksförbund, Södertälje.
- Boström, L. (1997) Injury panorama and medical consequences for 1 158 persons assaulted in the central part of Stockholm, Sweden. *Arch Orthop Trauma Surgery*. Vol. 116 (s. 315-320).
- Boström, L. Heinius, G. i Nilsson, B. (2000) Trends in the Incidence and Severity of Stab Wounds in Sweden 1987-1994. *The European Journal of Surgery*. Vol. 166 (s. 765-770).
- Boström, L., Jersenius, U., Riddez, L. i Boijesen, M. (1994) Fler knivöverfall trots knivlagen. Skadepanorama hos 399 knivhuggna patienter. *Läkartidningen*. Vol. 91, nr. 42 (s. 3801-3804).
- Boström, L., Jersenius, U., Boijesen, M. i Riddez, L. (1994) Få skottskador i Stockholm. På nio år avled tre av skador från skjutvapen. *Läkartidningen*. Vol. 91, nr. 44 (s. 3981-3986).
- Boström, L. i Nilsson, B. (1999) A Review of Serious Injury and Death from Gunshot Wounds in Sweden: 1987 to 1994. *The European Journal of Surgery*. Vol. 165 (s. 930-936).
- Boverket. (1998) *Brott, bebyggelse och planering*. Boverket, Karlskrona.
- Bower, G. H. (1992) How Might Emotions Affect Learning? I S-Å Christianson (red.), *The handbook of Emotions and Memory: Research and Theory* (s. 3-33). Hillsdale, New Jersey.
- Brienen, M. E. I. i Hoegen, E. H. (2000) *Victims of Crime in 22 European Criminal Justice Systems*. Wolf Legal Productions, Nijmegen.
- BRIS. (2001) *BRIS-rapporten. Samtal till BRIS stödtelefoner 2000*. Barnens rätt i samhället, Stockholm.
- BrOM. (1997) *Information om Brottskadelagen*. Brottsoffermyndigheten, Umeå.
- BrOM. (2000) *Till dig som utsatts för brott*. Brottsoffermyndigheten, Umeå.
- BrOM. (2000) *Brottsoffermyndighetens referatsamling*. Brottsoffermyndigheten, Umeå.

- Brownmiller, S. (1976) *Against Our Will. Men, Women and Rape*. Penguin Books, London.
- BRÅ. (1988) *Brottsoffer*. BRÅ utredning 1988:1. Brottsförebyggande rådet, Stockholm.
- BRÅ. (1993) *Konsten att läsa statistik om brott och brottslingar*. Brottsförebyggande rådet, Stockholm.
- BRÅ. (1997) *Att arbeta med förebyggande projekt. En kritisk betraktelse*. BRÅ-rapport 1997: 2. Brottsförebyggande rådet, Stockholm.
- BRÅ. (1998) *Brottsutvecklingen i Sverige 1995-1997*. BRÅ-rapport 1998:2. Brottsförebyggande rådet, Stockholm.
- BRÅ. (1999) *Internationella jämförelser av brottsligheten*. BRÅ-rapport 1999:3. Brottsförebyggande rådet, Stockholm.
- BRÅ. (2000) *Strategiska brott*. BRÅ-rapport 2000:3. Brottsförebyggande rådet, Stockholm.
- BRÅ. (2000) *Kriminalstatistik 1998*. BRÅ-rapport 2000:12. Brottsförebyggande rådet, Stockholm.
- BRÅ. (2001) *Upprepad utsatthet för brott. En utgångspunkt för brottsförebyggande verksamhet*. BRÅ-rapport 2001:3. Brottsförebyggande rådet, Stockholm.
- BRÅ. (2001) *Hets mot folkgrupp*. BRÅ-rapport 2001:7. Brottsförebyggande rådet, Stockholm.
- BRÅ. (2001) *Anmälda brott*. Opublicerad stencil.
- Burman, M. i Mikaelsson, J. (2000) *Fem år med Brottsofferfonden. En beskrivning och en utvärdering av fondens verksamhet och resultat*. Brottsoffermyndigheten, Umeå.
- Carlsson, L. i Frost, M. (1980) *Brottsoffer i Malmö*. Institutionen för Tillämpad psykologi, Lunds universitet.
- Carlsson Sanz, S. (1999) Våldets konsekvenser – ”skallskador”. *Tidskriften vård*. Nr. 1 (s. 77-81).
- Carlsson Sanz, S., Boström, L., Lindgren, M., Gauffin, E., Jirebeck, L., Larsson, P., Törnfeldt, S. i Borg, H. (2000) *Storstadsvåld. En undersökning vid Södersjukhusets akutklinik*. Södersjukhuset, Stockholm.



- Carlsson Sanz, S., Boström, L., Lindgren, M., Gauffin, E., Jirebeck, L., Larsson, P., Törnfeldt, S. i Borg, H. (2010) *Storstadsvåld II. En undersökning vid Södersjukhusets akutklinik*. Södersjukhuset, Stockholm.
- Carlstedt, M. (1995) *Multipla brottsoffer. En studie av brottslighetens fördelning bland boende i Stockholms län*. Sociologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Carlstedt, M. (2001) *Upprepad viktimisering – En studie av utsatthet för brott i Sverige*. Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Cederholm, M. i Heimer, G. (1999) Skadepanoramata vid våldtäkt och gruppvåldtäkt. *Svenska Läkaresällskapets Riksstämman 30 nov – 2 dec 1999*, Göteborg.
- Chambers, G. i Millar, A. (1983) *Investigating sexual assault*. HMSO, Edinburgh.
- Christie, N. (1982) *Limits to pain*. Martin Robertson, Oxford.
- Christie, N. (1986) The Ideal Victim. U: E. A. Fattah (ur.), *From Crime Policy to Victim Policy*. (s. 17-30). The MacMillan Press, London.
- Christensen, E. (1988) *Opvækst eller overlevelse. Psykisk forsvar mod vold og strategier for overlevelse hos 4-6 årige børn i familier med hustrumishandling*. SIKON, Köpenhamn.
- Christianson, S-Å. (1992) Emotional stress and eyewitness memory: A critical review. *Psychological Bulletin*, 112 (s. 284-309).
- Christianson, S-Å. (1996) *Traumatiska minnen*. Natur och Kultur, Stockholm.
- Clevesköld, L., Lundgren, L. i Thunved, A. (2000) *Handläggning inom socialtjänsten*. Fjärde upplagan. Norstedts Juridik AB, Stockholm.
- Cohen, L. i Felson, M. (1979) Social Change and Crime Rate Trends: A Routine Activity Approach. *American Sociological Review*. Vol. 44 (s. 588-688).
- Cohen, S. i Willis, T. A. (1985) Stress, Social Support, and the Buffering Hypothesis. *Psychological Bulletin*. Nr. 98 (s. 310-357).
- Cozijn, C. (1988) Schadevergoeding door het Schadefonds of door de dader: het oordeel van het slachtoffer. *Onderzoek en beleid*, no. 88. Staatsuitgeverij, Den Haag.
- Cullberg, J. (1989) *Dynamisk psykiatri i teori och praktik*. Natur och Kultur, Stockholm.

- Ćopić, S. (2002) Nasilje u porodici i društvena reakcija. U V. Nikolić-Ristanović (ur.) *Porodično nasilje u Srbiji*. Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej, s. 91-105.
- Ćopić, S. (2007) Službe za žrtve u Srbiji: rezultati istraživanja, *Temida*, 2, s. 13-28
- Ćopić, S. (2010) *Restorativna pravda i krivičnopravni sistem*, neobjavljena doktorska disertacija, Pravni fakultet Univerziteta u Nišu.
- Ćopić, S. (2011) Položaj i zaštita žrtve u krivičnom postupku, U V. Nikolić-Ristanović i S. Ćopić (ur.) *Prava žrtava i EU: izazovi pružanja pomoći*, Beograd: Viktimološko društvo Srbije and Prometej, s. 135-162.
- Ćopić, S. , Nikolić-Ristanović, V., Petrović, N. (2010) Nasilje u porodici u Vojvodini i društvena reakcija, U V. Nikolić-Ristanović (ur.) *Nasilje u porodici u Vojvodini*, Novi Sad: Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova, s. 93-123
- Ćetkovic, N., (1998) *U traganju za sigurnim ženskim mestom*. Belgrade: SOS telefon za žene i decu žrtve nasilja i Sigurne ženske kuće.
- Dahl, S. (1992) *Rape - a hazard to health*. Department of Psychiatry, Division of Disaster Psychiatry, University of Oslo.
- Dahlbäck, O. (1988) Målsägandes behov av hjälp. I *Brottsoffer* (s. 21-66). BRÅ utredning 1988:1. Brottsförebyggande rådet, Allmänna Förlaget, Stockholm.
- Danelius, H. (1997) *Mänskliga rättigheter i europeisk praxis. En kommentar till Europakonventionen om de mänskliga rättigheterna*. Norstedts Juridik, Stockholm.
- Danielsson, E., Stenberg, Å., Dorri-Sani, J. i Heimer, G. (1998) Mäns våld mot kvinnor – ett kompetensområde. *Svenska Läkaresällskapets Riksstämman 24-26 november 1998*, Göteborg.
- Davis, R. C. i Friedman, L. N. (1985) The emotional aftermath of crime and violence. I *Trauma and Its Wake - The Study and Treatment of Post-Traumatic Stress Disorder* (s. 90- 112). Brunner/Mazel Publishers, New York.
- Davis, R. C. i Henley, M. (1990) Victim Service Programs. U A. J. Lurigio, W. G. Skogan i R. C. Davis (ur.), *Victims of crime: problems, policies and programs* (s. 157-171). Sage Publications, London.
- Denkers, A. i Winkel, F. W. (1998) Crime Victims' Well-being and Fear in a Prospective and Longitudinal Study. *International Review of Victimology*. Vol. 5 (s. 141-162).

- Diesen, C. (1995) Brottsoffret och omvärlden. I C. Diesen (red.), *Brottsoffrets rätt* (s. 27-90). Juristförlaget, Stockholm.
- van Dijk, J. i Steinmetz, A. (1983) Victimization Surveys: Beyond measuring the volume of crime. *Victimology*. No 8 (s. 291-301).
- DN. (1992) ”Ljuset återvänder” Åtta månader efter våldtäkten är blicken levande igen. DN *Insidan* 2/2 1992.
- DN Debatt. (1997) En misshandlad kvinna skriver om vårt rättssystem: Jag behandlades som luft. DN *Debatt* 3/3 1997.
- Dolmén, L. (1994) Sammanfattande översikt. I J. Ahlberg (red.), *Brottsutvecklingen 1992 och 1993* (s.13-22). Brottsförebyggande rådet, Stockholm.
- Dyregrov, A. (1992) *Katastrofpsykologi*. Studentlitteratur, Lund.
- Dysting, M., Gauffin, E., Nilholm, A. i Westerling, E. (1991) *Gatuvåldets ansikte på Sabbatsbergs akutklinik. Gatuvåldets utseende, verkningar och koncentrerings. Del I*. Sabbatsbergs akutklinik, Stockholm.
- Dysting, M., Gauffin, E., Nilholm, A. i Westerling, E. (1993) *Gatuvåldets ansikte på Sabbatsbergs akutklinik. Gatuvåldets utseende, verkningar och koncentrerings. Del II*. Sabbatsbergs akutklinik, Stockholm.
- Đikanović, B., Otašević, S., Jansen, H, Simić, S., Wong, S., Lagro-Janssen, T. (2011) Odgovor na nasilje nad ženama u Srbiji: kreiranje zdravstvene politike koja je zasnovana na rezultatima istraživanja, U V. Nikolić-Ristanović i S. Čopić (ur.) *Prava žrtava i EU: izazovi pružanja pomoći*, Beograd: Viktimološko društvo Srbije and Prometej, s. 237-252
- Eklund-Moroney, M. (1994) *Myndighetssamarbete vid kvinnomisshandel*. Delrapport. Länsstyrelsen i Blekinge län.
- Ekman, G. (1999) *Från text till batong – Om poliser, busar och svennar*. Handelshögskolan, Stockholm.
- Elias, R. (1984) Alienating the Victim: Compensation and Victim Attitudes. *Journal of Social Issues*. Vol. 40, nr. 1 (s. 103-116).
- Elias, R. (1986) *The politics of victimization*. Oxford University Press, New York.
- Eliasson, M. (1997) *Mäns våld mot kvinnor. En kunskapsöversikt om kvinnomisshandel och våldtäkt, dominans och kontroll*. Natur och kultur, Stockholm.

- Eliasson, M. (1999) Feministisk epistemologi: Vetenskapskritik och social förändring. U C. M. Allwood i M. G. Erikson (ur.) *Vetenskapsteori för psykologi och andra samhällsvetenskaper* (s. 198-228). Studentlitteratur, Lund.
- Europarådet. (1983) *European convention on the compensation of victims of violent crimes*. Council of Europe, Strasbourg.
- Europarådet. (1985) *The position of the victim in the framework of criminal law and procedure*. Recommendation No. R (85) 11 of the Committee of Ministers to member states. Council of Europe, Strasbourg.
- Europarådet. (1987) *Assistance to victims and prevention of victimisation*. Recommendation No. R (87) 21 of the Committee of Ministers to member states. Council of Europe, Strasbourg.
- Europarådet. (1988) *Organisation of crime prevention*. Recommendation No. R (87) 19 of the Committee of Ministers to member states. Council of Europe, Strasbourg.
- Europarådet. (1990) *Social measures concerning violence in the family*. Recommendation No. R (90) 2 of the Committee of Ministers to member states. Council of Europe, Strasbourg.
- Europarådet. (1997) *Intimidation of witnesses and the rights of the defence*. Recommendation No. R (97) 13 of the Committee of Ministers to member states. Council of Europe, Strasbourg.
- Europarådet. (1999) *Mediation in penal matters*. Recommendation No. R (99) 19 of the Committee of Ministers to member states. Council of Europe, Strasbourg.
- Europeiska kommissionen. (1999) *Brottsoffer i Europeiska unionen. Reflexioner över normer och åtgärder*. Meddelande till Europaparlamentet, rådet och Ekonomiska och sociala kommittén. KOM(99) 349 slutlig. Europeiska kommissionen, Bryssel.
- Eriksson, K. (1995) Motsträvighet som anomali i rättsväsendet. Poliser och åklagare om kvinnomisshandel. I *Kvinnofrid* (SOU 1995:60) (s. 81-160). Fritzes, Stockholm.
- Eriksson, M., Hosman, J. i Leymann, H. (1984) *Psykiska reaktioner hos banktjänstemän efter bankrån*. Undersökningsrapport 12. Arbetskyddsstyrelsen, Stockholm.
- Everstine, D. S. i Everstine, L. (1986) *Akutpsykologi: Hjälp åt offer för våldsbrott*. Natur och Kultur, Stockholm.

- Falkner, S. (1986) *Stöd och hjälp åt brottsoffer. En probleminventering*. Kansli-PM 1986:1. Brottsförebyggande rådet, Stockholm.
- Farrell, G. i Pease, K. (1993) *Once Bitten, Twice Bitten: Repeat Victimization and its Implications for Crime Prevention*. Crime Prevention Paper 46. Home Office, London.
- Fattah, E. A. (1986) *From Crime Policy to Victim Policy*. St. Martin's, New York.
- Fattah, E. A. (1992) *Towards a Critical Victimology*. New York.
- Fattah, E. A. (1994) *The Interchangeable Roles of Victim and Victimizer*. HEUNI Papers 3. The European Institute of Crime Prevention and Control, Helsinki.
- Fattah, E. A. (2000) *Does victimology need deontology? Ethical conundrums in a young discipline*. X International Symposium on Victimology. Montreal, August 6-11, 2000.
- Finndahl, K. (2001) *Våga se. En studie om förekomsten av våld mot kvinnor med funktionshinder*. Forum – Kvinnor och Handikapp, Stockholm.
- Flannery, Jr, R. B. (1992) *Post-Traumatic Stress Disorder: The Victim's Guide to Healing and Recovery*. Crossroad, New York.
- Flyghed, J. i Stenberg, S-Å. (1993) *Vräkt i laga ordning*. Konsumentverket, Stockholm.
- Flyghed, J. (2000) *Brottsbekämpning – mellan effektivitet och integritet. Kriminologiska perspektiv på polismetoder och personlig integritet*. Studentlitteratur, Lund.
- FN. (1948) *Allmän förklaring om de mänskliga rättigheterna*. General Assembly res. 217 A (III).
- FN. (1985) *United Nations Declaration on the Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power*. General Assembly res. 40/34.
- FN. (1989) *Barnkonventionen*. 44/25 of 20 November 1989.
- FN. (1999a) *Guide för POLICYMAKERS. On the Implementation of the United Nations Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power* Centre for International Crime Prevention, New York.
- FN. (1999b) *Handbook on Justice for Victims. On the use and application of the Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power*. Centre for International Crime Prevention, New York.

- Forrester, D., Chatterton, M. i Pease, K. (1988) Why It's Best To Lock The Door After the Horse Has Bolted. *Police Review*. No. 4 November (s. 2288-2289).
- Fredriksson, M. i Malm, U. (1995) *Brottsoffrens rättigheter i brottmålsprocessen*. Nordstedts Juridik, Stockholm.
- Friedman, K., Bischoff, H., Davis, R. i Person, A. (1982) *Victims and helpers: Reactions to crime*. Government Printing Office, Washington DC.
- Garcia-Moreno, C., Jansen, H.A.F.M., Ellsberg, M., Heise, L., Wats, C. (2006) Prevalence of intimate partner violence: findings from the WHO multi-country study on women's health and domestic violence. *The Lancet*, 368, s. 1260-1269.
- Grubač, M i Beljanski, S (2002) *Nove ustanove i nova resenja u Zakoniku o krivičnom postupku Sr Jugoslavije* (New institutes and new solutions in Criminal Procedure Act of FR Yugoslavia), Beograd: Sluzbeni glasnik.
- Garofalo, J. (1997) Hate Crimes Victimization in the United States. U R. C. Davis, A. J. Lurigio i W. G. Skogan (ur.), *Victims of Crime* (s. 134-145). Sage Publications, London.
- Gilbert, D. T. (1995) Attribution and Interpersonal Perception. U A. Tesser (ur.), *Advanced Social Psychology* (s. 99-147). McGraw-Hill, Boston.
- Glaser, D. (1974) Victim Survey Research. U I. Drapkin och E. Viano (ur.), *Victimology* (s. 31-42). Lexington Books, Lexington MA.
- Goethals, J. i Peters, T. (1991) Victims of Violence: A Descriptive Analysis of Street Crime and Burglary in Belgium. U G. Kaiser, H. Kury i H. J. Albrecht (ur.), *Victims and Criminal Justice Part 1* (s. 611-653). Criminological Research Reports. Max Planck Institute for Foreign and International Penal Law, Freiburg.
- Gottfredsson, M. R. (1984) *Victims of Crime: The Dimensions of Risk*. Research Study 81. Home Office, London.
- Hagan, J. (1983) *Victims Before the Law: The organizational domination of criminal law*. Butterworth, Toronto.
- Hagemann, O. (1992) Victims of Violent Crime and Their Coping Processes. U E. C. Viano (ur.), *Critical Issues in Victimology. International Perspectives* (s. 59-67). Springer Publishing Company, New York.
- Harber, K. D. i Pennebaker, J. W. (1992) Overcoming Traumatic Memories. U S-Å. Christianson (ur.), *The handbook of Emotions and Memory: Research and Theory* (s. 359-389). Hillsdale, New Jersey.

- Harrell, A. V., Smith, B. E. i Cook, R. F. (1985) *The social psychological effects of victimization*. Final grant report to the National Institute of Justice.
- Hedlund, E. (1979) *Väldtäktskliniken*. Prisma, Malmö.
- Hedlund Thulin, K. (1996) *Lika i värde och rättigheter*. Om mänskliga rättigheter. Norstedts juridik, Stockholm.
- Helgesson, N. (1995) *Brottslingar som offer för brott*. Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Hellströmer, A. i Westlin, U. (2001) *Hej kompis, får jag låna den mobil...? En skrift om Stödcentrum för unga brottsoffer i Stockholm*. Stockholms stad.
- von Hentig, H. (1948) *The criminal and his victim: Studies in the sociobiology of crime*. Yale University Press, New Haven, CT.
- Hindberg, B. (1997) *Barnmisshandel*. Rädda Barnen, Stockholm.
- Hindberg, B. (1999) *När omsorgen sviktar. Om barns utsatthet och samhällets ansvar*. Rädda Barnen, Stockholm.
- Hindelang, M. (1981) Variations in Sex – Race – Age – Specific Incidence Rates of Offending. *American Sociological Review*. Vol. 46 (s. 461-474).
- Hindelang, M., Gottfredsson, R. i Garofalo, J. (1978) *Victims of Personal Crime: an Empirical Foundation for a Theory of personal Victimization*, Ballinger, Cambridge, Mass.
- Holen, A. (1990) *A Long-Term Outcome Study of Survivors from a Disaster. The Alexander L. Kielland Disaster in Perspective*. University of Oslo.
- Holgersson, L. (1998) Från medeltidens allmosa till 2000-talets frivilliga samhällsarbetare. U *Medmänniskor till stöd för andra - 30 år med Riksförbundet Frivilliga Samhällsarbetare*. Riksförbundet Frivilliga Samhällsarbetare.
- Holm, U. (1995) *Det räcker inte att vara snäll. Förhållningssätt, empati och psykologiska strategier hos läkare och andra professionella hjälpare*. Natur och Kultur, Stockholm.
- Holmberg, U. (1994) *Samtal med sexualbrottsoffer: Hur har kvinnorna upplevt kommunikationen med olika resurspersoner*. Rapportserie 1994: 1. Institutionen för Pedagogik och Metodik, Högsolan i Kristianstad.
- Hydén, M. (1994) *Kvinnomisshandel inom äktenskapet*. Liber utbildning, Stockholm.



- Hydle, I. (1994) Overgrep, mishandling og vold – et utfordrende forskningstema. U *Overgrep mot eldre* (s. 19-34). Nordiska Ministerråd, Köpenhamn.
- Hydle, I. i Johns, S. (1993) *Övergrepp mot äldre – stängda dörrar och knutna nävar – om misshandel i hemmet*. Studentlitteratur, Lund.
- Håkansson, M. i Sarnecki, J. (1988) Stöd och hjälp åt brottsoffer. U *Brottsoffer* (s. 7-20). BRÅ utredning 1988:1. Brottsförebyggande rådet, Allmänna Förlaget, Stockholm.
- Häggmark, T. (1997) Glöm inte våldet mot kvinnor. I *Läkartidningen*. Vol. 94, Nr. 39 (s. 3364-3366).
- Häll, L. (1997) Offer för vålds- och egendomsbrott. I *Välfärd och ojämlikhet i 20-årsperspektiv 1975-1995*. SCB-rapport 91 (s. 303-325). Statistiska centralbyrån, Stockholm.
- IACP. (2000) *What Do Victims Want? Effective Strategies to Achieve Justice for Victims of Crime*. From the IACP Victims Summit. Recommendations Released. The International Association of Chiefs of Police, New York.
- Jovanović, S., Simenunović-Patić, B. (2006) Zaštita od seksualnog uznemiravanja na radu u pravu Evropske unije, *Temida*, 4, s. 17-27.
- Jovanović, S., Savić, M. (2008) *Nacionalni mehanizam upućivanja žrtava trgovine ljudima u Republici Srbiji*. Beograd: NVO Atina.
- Janoff-Bulman, R. (1979) Characterological versus behavioral self-blame: Inquiries into depression and rape. *Journal of Personality and Social Psychology*. Nr. 37 (s. 1798-1809).
- Janoff-Bulman, R. (1988) Coping with disease, crime, and accidents: The role of self-blame attributions. *Social Cognition and Clinical Psychology*. The Guilford Press, New York.
- Janoff-Bulman, R. i Hanson-Frieze, I. (1983) Reactions to victimization. *Journal of Social Issues*. Vol. 39, nr. 2 (s. 1-226).
- Janson, S. i Almqvist, K. (2000) Barn som bevittnat våld. En utsatt grupp som är alltför lite uppmärksammas. *Läkartidningen*. Vol. 97, nr. 38 (s. 4094-4099).
- Jeffner, S. (1998) *Liksom våldtäkt, typ... Om ungdomars förståelse av våldtäkt*. Utbildningsförlaget Brevskolan, Stockholm.
- Johnson, J. H., Kerper, H. B., Hayes, D. D. i Killinger, G. G. (1973) The recidivist victim; A descriptive study. *Criminal Justice Monograph*. Vol. 4. Sam Houston University: Huntsville, Texas.



- Jonsson, G. (1995) *Brottsoffer i blickpunkten: Hur mår de?* Institutionen för socialt arbete, Umeå universitet.
- Joutsen, M. (1987) *The Role of the Victim of Crime in European Criminal Justice System: A Crossnational Study of the Role of the Victim*. Helsinki.
- Joutsen, M. (1991) Changing Victim Policy: International Dimensions. U G. Kaiser, H. Kury i H. J. Albrecht (ur.), *Victims and Criminal Justice Part 2* (s. 765-797). Criminological Research Reports. Max Planck Institute for Foreign and International Penal Law, Freiburg.
- Jönson, H. (2001) Äldre människor som offer för våld och brott. U M. Åkerström i I. Sahlin (ur.), *Det motspänstiga offret* (s. 119-151). Studentlitteratur, Lund.
- Karlsson, I. i Christianson, S-Å. (1999) *Polisers minnen av traumatiska upplevelser i tjänsten*. Rapport 1999:4. Polishögskolan, Solna.
- Karmen, A. (1990) *Crime Victims. An Introduction to Victimology*. Wadsworth Publishing Company, Belmont, California.
- Katz, S. i Mazur, M. A. (1979) *Understanding the rape victim*. John Wiley i Sons, New York.
- Kilpatrick, D. G. (1986) Addressing the needs of traumatized victims. *Practical Prosecutor*, 1986, (s. 15-18).
- Kilpatrick, D. G. i Veronen, L. J. (1983) *The aftermath of rape: A three-year follow up*. Paper presented at the World Congress of Behavior Therapy, 17th Annual Convention. Association for the Advancement of Behavior Therapy, Washington DC.
- Kilpatrick, D. G., Veronen, L. J. i Best, C. L. (1985) Factors predicting psychological distress among rape victims. U C. R. Figley (ur.), *Trauma and its wake* (s. 114-141). Charles R. Figley, New York.
- Kirchhoff, G. F. (1991) The Unholy Alliance between Victim Representation and Conservatism and the task of Victimology. I G.
- Kaiser, H. Kury i H. J. Albrecht (ur.), *Victims and Criminal Justice Part 2* (s. 837-855). Criminological Research Reports. Max Planck Institute for Foreign and International Penal Law, Freiburg.
- Kirchhoff, G. F. (1995) An Endeavor to Define Victimology. I S. P. Singh Ma-kkar i P. C. Friday (red.), *Global Perspectives in Victimology* (s. 19-45). ABS Publications, New Delhi.

- Knutsson, J. (1979) Resurssvaga drabbas dubbelt av inbrott. I BRÅ apropå. Nr. 4 (s. 15-18). Brottsförebyggande rådet, Stockholm.
- Knutsson, K. (1992) Behovet av frivilliga insatser – en alltmer trängande nödvändighet i våra svenska kommuner. U E. Eggemar i C. Leopold (ur.), *Sambället och den ideella sektorn* (s. 9-10). Röda korsets skriftserie Medmänniska i en föränderlig värld, nr 4.
- Kropp, R., Hart, S., Webster, C. i Eaves, D. (1999) *SARA. Bedömning av risk för framtida partnervåld. Manual med instruktioner och kommentarer*. Forskningsenheten, Psykiatriskt regionvårdscentrum, Växjö.
- Konstantinović-Vilić, S., Nikolić-Ristanović, V. (1998) *Kriminologija*, Niš: Studentski kulturni centar.
- Konstantinović-Vilić, S., Petrušić, N. (2004) *Krivično delo nasilja u porodici – pravna praksa u Republici Srbiji*, Niš: Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, Niš.
- Konstantinović-Vilić, S., Petrušić, N. (2007) *Krivično delo nasilje u porodici – aktuelna pravosudna praksa u Nišu i Beogradu*, Beograd: Autonomni ženski centar Beograd i Ženski istraživački centar Niš, Beograd.
- Konstantinović-Vilić, S., Nikolić-Ristanović, V. i Kostić, M. (2010) *Kriminologija*, Niš: Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Nišu.
- Kovačević, M. (2007) Služba VDS info i podrška žrtvama-analiza rada Službe u 2006. godini, *Temida*, 2, s. 41-49
- Kovačević-Lepojević, M., Radaković, D. (2008) Služba VDS info i podrška žrtvama: analiza rada u 2007. godini, *Temida*, 3, s. 78-96
- Lagerbäck, B. (1996) *Om brottsoffer och deras reaktioner*. Skandias Kriscentrum, Stockholm.
- Landberg, M. (1996) Att möta kvinnor som varit utsatta för sexuella övergrepp. Erfarenheter från öppenvårdspsykiatrin. *Socialmedicinsk tidskrift*, nr 1.
- Lenke, L. (1973) Den dolda våldsbrottsligheten i Stockholm – en sjukhussurvey. *Nordisk Tidskrift för Kriminalvetenskap* (s.136-145).
- Leymann, H. (1984) *Psykiska reaktioner hos banktjänstemän efter bankrån*, del 2. Undersökningsrapport 14, Arbetarskyddsstyrelsen, Stockholm.
- Leymann, H. (1986) *Vuxenmobbing. Om psykiskt våld i arbetslivet*. Studentlitteratur, Lund.

- Leymann, H. (1989) *När livet slår till. Offersituationer, följdhändelser och psykiska problem*. Natur och Kultur, Stockholm.
- Lidberg, L. (1995) Alkohol, provokation, hot ökar risk för våldsbrott. *Läkartidningen*. Vol. 92, nr. 28-29 (s. 2739-2741).
- Lindgren, M. (1996) *Polisen och Brottsoffren: Polismyndigheten i Stockholms län*. PHS Forskning 1996: 3. Polishögskolans forskningsenhet, Solna.
- Lindgren, M. (1997a) *Polisen och Brottsoffren: Polismyndigheten i Göteborgs och Bohus län*. Polismyndigheten i Göteborgs och Bohus län, Göteborg.
- Lindgren, M. (1997b) *Polisen och Brottsoffren: En Brottsofferstudie i Polismyndigheten i Östergötlands län*. RPS Rapport 1997:3. Rikspolisstyrelsen, Stockholm.
- Lindgren, M. (1997c) *Brottsofferarbetet i Sverige - en kunskapsöversikt*. Rapport 1997:1. Brottsoffermyndigheten, Umeå.
- Lindgren, M. (1999) *Brottsoffren i rättsprocessen*. Domstolsverket, Jönköping.
- Lindgren, M. (2000) *Vad tycker brottsoffren om polisen? En undersökning vid Polismyndigheten i Västra Götalands län*. Polismyndigheten i Västra Götalands län, Göteborg.
- Lindgren, M. i Christianson, S-Å. (1994) *Relationen mellan Polis och Brottsoffer i Stockholms Polismyndighet*. PHS Forskning 1994:2. Polishögskolans forskningsenhet, Solna.
- Lindgren, M. i Lagerbäck, B. (1996) Att drabbas av brott: om brottsoffers reaktioner och behov. U S-Å Christianson (ur.), *Rättspsykologi* (s.315-343). Natur och Kultur, Stockholm.
- Lindgren, M. i Litzén, S. (1998) *Misshandels- och inbrottsoffer i Södermanlands län. En kartläggning av brottsoffers reaktioner och kontakter med myndigheter och ideella organisationer*. Opublicerad stencil. Brottsoffermyndigheten, Umeå.
- Lindgren, M. i Malm, U. (1997a) *Åklagarmiss bakom frikännande*. DN Debatt 3/5 1997.
- Lindgren, M. i Malm, U. (1997b) *Aftonbladet och tragedin i Norberg*. Aftonbladet debatt 8/4 1997.
- Lindgren, M. i Malm, U. (2000) *Berusat offer nekas ersättning*. DN Debatt 21/5 2000.

- Lindgren, M. i Wergens, A. (2000) *Brottsdrabbade resenärer. En undersökning om utsatthet för brott bland svenska charterturister i EU*. Brottsoffermyndigheten, Umeå.
- Lindström, B. i Lundin, T. (1982) Yrkesmässig exponering för katastrof. I *Nordisk Psykiatrisk Tidskrift*. Vol. 36 (s. 44-50).
- Listerborn, C. (2000) *Om rätten att slippa skyddas. En studie av trygghetskapande och brottsförebyggande projekt och kvinnors rädsla för att röra sig i stadens rum*. Chalmers Tekniska Högskola, Göteborg.
- Litzén, S. (1993) *Brottsoffer*. Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Lodenius, A-L. i Wikström, P. (1997) *Nazist, rasist eller bara patriot? En bok om den rasistiska ungdomskulturen och främlingsfientligt orienterad brottslighet*. Rikspolisstyrelsen, Stockholm.
- Lundgren, E., Heimer, G., Westerstrand, J. i Kalliokoski, A-M. (2001) *Slagen dam. Mäns våld mot kvinnor i jämställda Sverige – en omfångsundersökning*. Brottsoffermyndigheten, Umeå.
- Lundin, T. (1992) *Traumatisk stress och personlig förlust*. Almqvist i Wiksell förlag, Stockholm.
- Lundström, A., Nordenfors, G., Christenson, G. i Wikström, M. (2001) *Tystnaden är bruten. Ta ansvar!* Riksorganisationen för kvinnojourer och tjejjourer i Sverige, Stockholm.
- Lundälv, J. (1999) *Det talande offret. Journalistik vid olyckor och katastrofer*. Mayers, Gävle.
- Lurigio, A. J. (1987) Are All Victims Alike? The Adverse, Generalized and Differential Impact of Crime. *Crime and Delinquency*. Vol. 33, 1998 (s. 452-467).
- Lurigio, A. J. i Davis, R. C. (1989) *Adjusting to criminal victimization: The correlates of post-crime distress*. Victimology.
- Lurigio, A. J. i Resick, P. A. (1990) Healing the Psychological Wounds of Criminal Victimization: Predicting Postcrime Distress and Recovery. U A. J. Lurigio, W. G. Skogan i R. C. Davis (ur.), *Victims of crime: problems, policies and programs* (s. 50-68). Sage Publications, London.
- Läkartidningen (1994) Sprid rättsmedicin ut till kliniken. Intervju med Kari Ormstad. *Läkartidningen*. Vol. 91, nr. 1-2 (s. 7-12).

- Löfvenberg, S. i Melin, P. (1999) *Hemlösas utsatthet för brott. En pilotstudie på 25 hemlösa personer i Stockholm*. Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Maguire, M. (1980) The Impact of Burglary upon Victims'. *British Journal of Criminology*. Vol. 20, No. 3 (s. 261-275).
- Maguire, M. (1982) *Burglary in a Dwelling*. Heinemann, London.
- Maguire, M. (1985) Victims' Needs and Victim Services: Indication from Research. *Victimology: An International Journal*. Vol. 10 (s. 539-559).
- Maguire, M. (1991) The Needs and Rights of Victims of Crime. U M. Tonry (ur.), *Crime and Justice: A Review of Research* (s. 363-433). University of Chicago Press, Chicago.
- Maguire, M. i Corbett, C. (1987) *The effects of crime and the work of victims' support schemes*. Gower House, Hampshire.
- Maguire, M. i Shapland, J. (1990) *The "Victim Movement" in Europe*. U A. J. Lurigio, W. G. Skogan i R. C. Davis (ur.), *Victims of crime: problems, policies and programs* (s. 205-225). Sage Publications, London.
- Malm, U. (1997) *Kriminalitet och trygghet i boendet. En studie i stadsdelen Hjällbo*. Förvaltnings AB Framtiden, Bohus.
- Mandler, G. (1975) *Mind and Emotion*. Wiley, New York.
- Mawby, R. I. i Walklate, S. (1994) *Critical victimology*. Sage Publications, London.
- Mendelsohn, B. (1982) Socia-analytic Introduction to Research in a General Victimological and Criminological Perspective. U H. J. Schneider (ur.), *The Victim in International Perspective* (s. 59-79). Walter de Gruyter, New York.
- Miller, L. (1995) Tough guys: Psychotherapeutic strategies with law enforcement and emergency services personnel. *Psychotherapy*. Vol. 32 (s. 592-600).
- Miller, D. T. i Porter, C. A. (1983) Self-blame in Victims of Violence. *Journal of Social Issues*. Vol. 39, nr. 2 (s. 139-152).
- Mršević, Z. (1997) *Incest između mita i stvarnosti*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja i Jugoslovenski centar za prava deteta, Beograd.
- Mrvić-Petrović, N. (2001) *Naknada štete žrtvi krivičnog dela*, Beograd: Vojnoizdavački zavod i Institut za uporedno pravo,

- Mrvić- Petrović, N. (2006) Alternativne sankcije i novo zakonodavstvo Republike Srbije, *Temida*, 1, s. 55-60,
- Mišić, M. (2011) *Zlostavljanje dece i zdravstveni radnici*, neobjavljena magistrska teza, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu.
- Mreža Žene protiv nasilja (2011) *Analiza stanja SOS servisa za žene koje preživljavaju muško nasilje organizacija članica Mreže Žene protiv nasilja* (januar 2011), [www.zeneprotivnasilja.net](http://www.zeneprotivnasilja.net), pristupljeno 23. februara 2011. godine.
- Newburn, T. i Merry, S. (1990) *Keeping in Touch: Police-Victim Communication in Two Areas*. Home Office Research Studies No. 116, London.
- Nilsson, A. i Tham, H. (1999) *Fångars levnadsförhållanden. Resultat från en levnadsnivåundersökning*. Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Norris, F. H. i Kaniasty, K. (1991) The psychological experience of crime: A test of the mediating role of beliefs in explaining the distress of victims. *Journal of Social and Clinical Psychology*. Vol. 10 (s. 239-261).
- Norris, F. H. i Kaniasty, K. (1994) Psychological distress following criminal victimization in the general population: Cross-sectional, logitudinal, and prospective analyses. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*. Vol. 62 (s. 111-123).
- Nyman, A. i Svensson, B. (1995) *Pojkmottagningen*. Rädda Barnen, Stockholm.
- Nyström, J. i Holgersson, L. (2000) *Kvinnliga brottsoffers uppfattning av mötet med polisen*. Institutionen för samhällsvetenskap, Växjö universitet.
- Nikolić, J. (2007) Organizacije namenjene deci i specijalizovane organizacije za osobe sa invaliditetom i Rome u Beogradu, *Temida*, 1, s. 29-40
- Nikolić-Ristanović, V. (1984) *Uticao žrtve na pojavu kriminaliteta*, Beograd: Svezotzar Marković
- Nikolić-Ristanović, V. (1987) *Viktimizacija pešaka u saobraćaju i mere za njeno suzbijanje*, *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, 2.
- Nikolić-Ristanović, V., Mrvić, N. (1988) Prvi kontakt žrtve sa policijom – pomoć i podrška, ili ponovna viktimizacija, *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, br. 4: s. 81-92.
- Nikolić-Ristanović, V. (1989) *Žene kao žrtve kriminaliteta*, Beograd: Naučna knjiga.

- Nikolić-Ristanović, V. (1989a) The state of woman as victim of sex offences in the criminal procedure of Yugoslavia, U Z. Šeparović (ur.) *Victimology: International action and study of victims*, Vol II, Zagreb: University of Zagreb, s. 191-194.
- Nikolić-Ristanović, V., Mrvić, N. (1990) Strah od kriminaliteta u Beogradu, *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, Beograd, 1, s. 343-361.
- Nikolić-Ristanović, V. (1993) Bračno nasilje: teoretski okvir i rezultati dosadašnjih istraživanja, *Sociološki pregled*, 1-4, s. 27-41.
- Nikolić-Ristanović, V. (1995) Fear of Crime in Belgrade, *International Review of Victimology*, 6, s. 15-33.
- Nikolić-Ristanović, V., Mrvić-Petrović, N., Konstantinović-Vilić, S. i Stevanović, I. (1995) *Žene, nasilje i rat*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Nikolić-Ristanović, V. (1996) Domestic Violence against Women in the Conditions of War and Economical Crisis, U C. Sumner, M. Israel, M. O'Connell i R. Sarre (ur.) *International Victimology*, Canberra: Australian Institute of Criminology, s.75-79
- Nikolić-Ristanović, V. (1998) The International Crime Victim Survey in Belgrade (FRY), U *The International Crime Victim Survey in Countries in Transition - National Reports*, UNICRI, Rome, s. 547-565.
- Nikolić-Ristanović, V. (1998a) Victims and Police in Belgrade, *International review of victimology*, 1, s. 49-63.
- Nikolić-Ristanović, V. (2000) *Women, Violence and War* (ur.), CEU press, Budapest.
- Nikolić-Ristanović, V. (2000a) *Od žrtve do zatvorenice: nasilje u porodici i kriminalitet žena*, Beograd: Viktimološko društvo Srbije, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja i Prometej-Beograd.
- Nikolić-Ristanović, V. (2002) *Social Change, Gender and Violence: Post-Communist and War-Affected Societies*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, Boston, London: Kluwer.
- Nikolić-Ristanović, V. (2002a) *Porodično nasilje u Srbiji* (ur.), Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej-Beograd.
- Nikolić-Ristanović, V. (2002b) Nasilje nad decom u primarnoj i sekundarnoj porodici, U V. Nikolić-Ristanović (ur.) *Porodično nasilje u Srbiji*, Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej-Beograd, s. 87-913.



- Nikolić-Ristanović, V. (2005) What victims went through and how they survived?, U L. Bjerkan (ur.) *The life on one's own: the rehabilitation of victims of trafficking for sexual exploitation*, Oslo: Fafo, s.71-118.
- Nikolić-Ristanović, V. (2007) Razvoj službi za pomoć i podršku žrtvama kriminaliteta u Srbiji, *Temida*, 2, s. 5-11.
- Nikolić-Ristanović, V. (2008) *Preživeti tranziciju: svakodnevni život i nasilje nad ženama u postkomunističkom i posleratnom društvu*, Beograd: Službeni glasnik.
- Nikolić-Ristanović, V. (ur.) (2009) *Trgovina muškarcima u Srbiji*, Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej-Beograd.
- Nikolić-Ristanović, V. (2009a) Podrška, pomoć i zaštita žrtava trgovine muškarcima: rezultati istraživanja, U V. Nikolić-Ristanović (ur.) *Trgovina muškarcima u Srbiji*, Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej-Beograd, s. 199-220.
- Nikolić-Ristanović, V. (ur.) (2010) *Nasilje u porodici u Vojvodini*, Novi Sad: Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova.
- Nikolić-Ristanović, V., Stevković, Lj. (2010) Karakteristike fizičkog i seksualnog nasilja u porodici - analiza poslednjeg slučaja nasilja, U V. Nikolić-Ristanović (ur.) *Nasilje u porodici u Vojvodini*, Novi Sad: Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova, s. 79-91.
- Nikolić-Ristanović, V. (2011) Human traffickers in Serbia, U G. A. Antonopoulos, M. Groenhuisen, J. Harvey, T. Kooijmans, A. Maljević, i K. von Lampe (ur.) *Usual and Unusual Organising Criminals in Europe and Beyond: Profitable Crimes, from Underworld to Upperworld - Liber Amicorum Petrus van Duyne*. Apeldoorn/Antwerpen/Portland: Maklu.
- Nikolić-Ristanović, V. (2011a) Izazovi pružanja pomoći žrtvama u Srbiji, U V. Nikolić-Ristanović i S. Čopić (ur.) *Prava žrtava i EU: izazovi pružanja pomoći*, Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej-Beograd, s. 163-178.
- Nikolić-Ristanović, V. (2011b) *Monitoring application of legislation and polices regarding violence against women in Serbia: report on pilot survey findings* (neobjavljeno).
- Nikolić-Ristanović, V. (2011c) Pravna zaštita žrtava ratnih zločina u Srbiji, U V. Nikolić-Ristanović i S. Čopić (ur.) *Prava žrtava i EU: izazovi pružanja pomoći*, Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej-Beograd, s. 103-118.
- Nikolić-Ristanović, V.; Čopić, S. (2002) Legal reforms regarding domestic violence in Serbia, *The Rights of Women Bulletin*, autumn 2002, s. 23-27.



- Nikolić-Ristanović, V., Mrvić-Petrović, N., Škulić, M. i Ćopić, S. (2002) *Novi model zakona o trgovini ljudima* (neobjavljeno).
- Nikolić-Ristanović, V., Ćopić, S., Simeunović-Patić, B., Milivojević, S. i Mihić, B. (2004) *Trgovina ljudima u Srbiji*, Beograd: OEBS.
- Nikolić-Ristanović, V., Hanak, N. (2004) *Od sećanja na prošlost ka pozitivnoj budućnosti - ideje i mišljenja građana Srbije*, Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej-Beograd.
- Nikolić-Ristanović, V., Ćopić, S. (2006) Položaj žrtve u Srbiji: klasični krivični postupak i mogućnosti restorativne pravde, *Temida*, 1, s. 67-77.
- Nikolić-Ristanović, V., Kovačević, M. i Ćopić, S. (2006) Viktimizacija i iskustva žrtava kriminaliteta sa državnim institucijama – analiza podataka Službe VDS info i podrška žrtvama, *Temida*, 2, s. 11-19.
- Nikolić-Ristanović, V. i Srna, J. (ur.) (2008) *Mogući put do pomirenja u Srbiji: zajednička akcija za istinu i pomirenje*, Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej-Beograd.
- Nikolić-Ristanović, V., Ćopić, S. (2011) *Prava žrtava i EU: izazovi pružanja pomoći*, Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej-Beograd.
- Oakley, R. (1996) *Tackling racist and xenophobic violence in Europe. Review and practical guidance*. Community relations. Council of Europe, Strasbourg.
- Ohlsson, E., Mohr, A i Colleen, A. (2001) *Väld i lesbiska relationer*. Sveriges Kvinnojourers Riksförbund och Riksförbundet för sexuellt likaberättigade, Stockholm.
- Olasdotter, A. (1997) *Brottsoffren, rätten och moralen*. Uppsats i allmän rättslära. Publicerad. Juridiska institutionen, Lunds universitet.
- Otašević, S. (2005) *Nasilje u partnerskim odnosima i zdravlje*. Beograd: Autonomni ženski centar.
- Österberg, E. (1997) Från part i målet till brottsoffer – det moderna samhällets framväxt. I *Brottsoffer i forskningen* (s. 16-24). Brottsoffermyndigheten, Umeå.
- Poslovnik o radu suda (Rules on Court Procedures), 2009, [www.uns.org.rs/r-Latn-CS](http://www.uns.org.rs/r-Latn-CS), pristupljeno 15. maja 2011. godine.
- Peters, J. J. (1974) The psychological effects of childhood rape. *World Journal of psychosynthesis*. Nr. 6 (s. 11-14).

- Pennebaker, J. W. (1997) Writing about emotional experiences as a therapeutic process. *Psychological Science*. Vol. 8, nr. 3 (s. 162-166).
- Pennebaker, J. W. i O’Heeron, R. (1984) Confiding in others and illness rate among spouses of suicide and accidental-death victims. *Journal of Abnormal Psychology*. Vol. 93 (s. 473-476).
- Pennebaker, J. W., Kiecolt-Glaser, J. i Glaser, R. (1988) Disclosure of traumas and immune function: Health implications for psychotherapi. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*. Vol. 56 (s. 239-245).
- Persson, L. G. W. (1980) *Hidden Criminality – theoretical and methodological problems, empirical results*. Department of Sociology, Stockholm.
- Persson, L. G. W. (1990) *Brottsoffer*. Del 1. Trygg-Hansa, Stockholm.
- Peters, J. J. (1974) The psychological effects of childhood rape. *World Journal of psychosynthesis*. Nr. 6 (s. 11-14).
- Pockettidningen R. (1977) *Brottsoffer. Om rädslan, brottet, brottslingen och offret*. Nr. 1, årgång 7.
- Polvi, N., Looman, T., Humphries, C. i Pease, K. (1990) Repeat Break – And Enter Victimisation: Time Course and Crime Prevention Opportunity. *Journal of Police Science and Administration*. No. 17 (s. 8-11).
- Polvi, N., Looman, T., Humphries, C. i Pease, K. (1991) The Time Course of Repeat Burglary Victimisation. *British Journal of Criminology*. No. 31 (s. 411-414).
- Porsfelt, D. i Klosterberg, C. (1996) *Vittnesstöd: Bilder av en försöksverksamhet vid tingsrätten i Växjö*. Samhällsvetenskapliga institutionen, Högsolan i Växjö.
- Pressens Samarbetsnämnd. (2000) *Spelregler för press, radio och tv*. TU Service AB, Stockholm.
- Rantakeisu, U., Almgren, S. i Starrin, B. (1997) *Rasistiska trakasserier. En studie med utgångspunkt från händelser i Vålberg*. Forskningsrapport Nr 1, 1997. Centrum för folkhälsoforskning, Karlstad.
- Reiser, M. i Geiger, S. P. (1984) Police officer as victim. *Professional Psychology Research and Practice*. Vol. 15 (s. 315-323).
- Renck, B. (1997) *Victims of Crime in a Public Health Perspective. Some Typologies and Tentative Explanatory Models*. The Nordic School of Public Health, Karlstad.

- Renck, B. i Svensson, P-G. (1997) The Reactions of women who have been assaulted and their efforts to gain redress. *Scandinavian Journal of Social Welfare*.
- Resick, P. A. (1987) Psychological effects of victimization: Implications for the criminal justice system. *Crime and Delinquency*. Vol. 33 (s. 468-478).
- RKC. (1998a) *Vårdprogram. Åtgärder vid kvinnomisshandel och sexuella övergrepp*. Rikskvinnocentrum, Uppsala.
- RKC. (1998b) *Psykosocialt behandlingsarbete*. Rikskvinnocentrum, Uppsala.
- RKC. (2000) *Kvinnor utsatta för sexualiserat våld*. Rikskvinnocentrum, Uppsala.
- RKP. (1999) *Handel med kvinnor*. RKP rapport 1999:16. Rikskriminalpolisen, Stockholm.
- RKP. (2000) *Handel med kvinnor. Lägesrapport 2000*. RKP rapport 2001:3. Rikskriminalpolisen, Stockholm.
- Roberts, A. R. (1987) National survey of victim services completed. *NOVA Newsletter*, 11, 1-2. Sage Publications, California.
- Roberts, A. R. (1990) *Helping Crime Victims. Research, Policy and Practice*. Sage Publications, California.
- Rolf, G. (1999) *Kvinnovåld. Kartläggning genom intervjuundersökning i länets samtliga kommuner*. Länsstyrelsens rapport 1999: 19. Länsstyrelsen i Värmland.
- Rosenbaum, D. P. (1987) Coping with victimization: The effects of policy intervention on victims' psychological readjustment. *Crime and Delinquency*. Vol. 33, nr. 4 (s. 502-519).
- RPS. (1986:18) *Stöd och hjälp åt brottsoffer. Rapport från Rikspolisstyrelsens projektgrupp för stöd och hjälp åt brottsoffer*. RPS rapport 1986:18. Rikspolisstyrelsen, Stockholm.
- RPS. (1989) *Brottsofferjour: En handledning för polisens medverkan i brottsofferverksamhet*. RPS rapport 1989: 1. Rikspolisstyrelsen, Stockholm.
- RPS. (1993) *Försöksverksamhet med livvaktsskydd för hotade kvinnor*. RPS rapport 1993: 6. Rikspolisstyrelsen, Stockholm.
- RPS. (1994) *Kvarters- och närpolisverksamhet – en idéhandbok*. Rikspolisstyrelsen, Stockholm.
- RPS. (1994) *Hot och trakasserier mot poliser, åklagare och domare*. RPS rapport 1994: 2. Rikspolisstyrelsen, Stockholm.

- RPS. (1995) *Utvärdering av lagen om fingerade personuppgifter*. RPS rapport 1995: 3. Rikspolisstyrelsen, Stockholm.
- RPS. (1996) *Information till Brottsoffer*. Rikspolisstyrelsen, Stockholm.
- RPS. (1997) *Information to Crime victims*. Rikspolisstyrelsen, Stockholm.
- RPS. (1997) *Polisen och brottsoffer*. RPS rapport 1997:3. Rikspolisstyrelsen, Stockholm.
- RPS. (1997) *Att genomföra en brottsofferstudie*. RPS rapport 1997:4. Rikspolisstyrelsen, Stockholm.
- RPS. (1999a) *Ska vi ringa polisen? Vad gäller när en elev begår en handling i skolan som kan uppfattas som brott?* Rikspolisstyrelsen och Skolverket, Stockholm.
- RPS. (1999b). *Iakttagelser vid inspektioner av brottsutredningsverksamheten – några sammanfattande synpunkter*. Rikspolisstyrelsen, Tillsynsenheten, Stockholm.
- RPS. (1999:1) *Hot mot anställda vid Polisen*. RPS rapport 1999:1. Rikspolisstyrelsen, Stockholm.
- RPS. (2001) *Kvinnofrid – ett utbildningsmaterial om mäns våld mot kvinnor*. Rikspolisstyrelsen, Stockholm.
- RRV. (1996) *Hinder för ett effektivare resursutnyttjande – del av regeringsuppdrag*. RRV 1996: 64. Riksrevisionsverket, Stockholm.
- RRV. (1997) *Domstolsväsendet. Resursfördelningssystem och hinder för ett effektivt resursutnyttjande*. RRV 1997: 48. Riksrevisionsverket, Stockholm.
- Ryan, W. (1971) *Blaming the victim*. Vintage, New York.
- Rying, M. (1998) *Dödligt våld och försök till mord eller dråp*. U J. Ahlberg (ur.), *Brottsutvecklingen i Sverige 1995-1997* (s. 31-43). BRÅ-rapport 1998:2. Brottsförebyggande rådet, Stockholm.
- Rying, M. (2000) *Dödligt våld i Sverige 1990-1996. En deskriptiv studie*. Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- RÅ. (1994) *Riksåklagarens allmänna råd: Målsägande i brottmål*. Riksåklagarens cirkulär RÅC 1:122. Riksåklagaren, Stockholm.
- RÅ (1995) *Grova våldsbrott*. Riksåklagaren, Stockholm.
- RÅ (1995) *Säkerhet och skydd för bevispersoner*. Riksåklagaren, Stockholm.

- RÅ (1997) *Säkerhet och skydd för bevispersoner, Åtgärdsförslag*. Riksåklagaren, Stockholm (även i engelsk version).
- Rädda Barnen (1997) *Barn och våld*. Rädda Barnen, Stockholm.
- Radovanović, J. (1989) The loneliness among the young as victimisation, U Z. Šeparović (ur.) *Victimology: International action and study of victims*, Vol II, Zagreb: University of Zagreb, s. 187-190
- Roberts, A. (1990) *Helping Crime Victims: Research, Policy and Practice*, Newbury Park: Sage.
- Sales, B., Rich, R. F. i Reich, J. (1984) Victims of crime and violence: Legal and policy issues. U A. S. Kahn (ur.), *Victims of crime and violence* (s. 113-154). American Psychological Association, Washington DC.
- SCB. (1988) *Allmänhetens inställning till Stockholmspolisen*. Statistiska centralbyrån, Stockholm.
- SCB. (1995) *Offer för vålds- och egendomsbrott 1978-1993*. Levnadsförhållanden. Rapport 88. Statistiska centralbyrån, Stockholm.
- Schneider, H. J. (1975) *Viktologie. Wissenschaft vom Verbrechensoffer*. Tübingen (Mohr).
- Schneider, H. J. (1982) *The victim in international perspective*. Walter DeGruyter, New York.
- Schneider, H. J. (1991) Restitution instead of punishment – reorientation of crime prevention and criminal justice in the context of development. U G. Kaiser, H. Kury i H. J. Albrecht (ur.), *Victims and Criminal Justice Part 2* (s. 765-797). Criminological Research Reports. Max Planck Institute for Foreign and International Penal Law, Freiburg.
- Schneider, H. J. (2000) *Victimological Developments in the World during the Last Three Decades – A Study of Comparative Victimology*. X International Symposium on Victimology, Kanada.
- Shapland, J. (1984) Victims, the criminal justice system and compensation. *British Journal of Criminology*. Vol. 24 (s. 131-149).
- Shapland, J. i Cohen, D. (1987) Facilities for victims: The role of the police and courts. *Criminal Law Review*, (s. 28-38).
- Shapland, J., Willmor J. i Duff P. (1985) *Victims in the criminal justice system*. Gower Publishing Company Limited, Aldershot.

- SIFO. (1993) *Allmänhetens inställning till polisväsendet i Malmöhus län*. SIFO Research AB.
- Silver, R. L. i Wortman, V. B. (1980). Coping with undesirable life events. I J. Garber i M. E. P. Seligman (red.), *Human helplessness* (s. 279-340). Academic Press, New York.
- Singer, S. I. (1981) Homogeneous Victim-Offender Populations: A Review and Some Research Implications. *Journal of Criminal Law i Criminology*. Vol. 92, No. 2 (s. 779-788).
- Singer, J. A. i Salovey, P. (1988) Mood and memory: Evaluating the network theory of affect. *Clinical Psychology Review*. Vol. 8 (s. 211-251).
- Skodvin, A. (2000) Offerets møte med politiet. I *Politi og publikum* (s 29-50). PHS Forskning 2000: 1. Politihøgskolen, Oslo.
- Skogan, W. G. (1987) The impact of victimization on fear. *Crime and Delinquency*. Vol. 33 (s. 135-154).
- Skogan, W. G., Davis, R. C. i Lurigio, A. J. (1990) *Victims' Needs and Victim Services: Final Report to the National Institute of Justice*. US Department of Justice, Washington D C.
- Skogan, W. G. i Maxfield, M. G. (1981) *Coping with crime*. Sage Publications, California.
- Smith, B. L. (1988) Victims and Victims' Rights Activists: Attitudes Toward Criminal Justice Officials and Victim-Related Issues. *Criminal Justice Review*. Vol. 13, nr. 1 (s. 21-27).
- Socialstyrelsen. (1990) *Kvinnojourer och Mansjourer; en kartläggning*. SoS-rapport 1990:38. Socialstyrelsen, Stockholm.
- Socialstyrelsen. (2000a) *Årsredovisning av Socialstyrelsens uppdrag om våld mot kvinnor*. Lägesrapport 2000-03-01. Socialstyrelsen, Stockholm.
- Socialstyrelsen. (2000b) *Sexuella övergrepp mot barn. En kunskapsöversikt*. SoS-rapport 2000: 1. Socialstyrelsen, Stockholm.
- Steinmetz, S. K. (1988) *Duty Bound. Elder Abuse and Family Care*. Newbury Park, CA.
- Stenberg, R. (1999) *Organisationslogik i samverkan. Konsten att organisera samverkan i en imaginär organisation av offentliga aktörer*. Psykologiska institutionen, Stockholms universitet.

- Striwing, H. (1998) *Djur som brottsoffer*. Bokförlaget Nya Doxa, Nora.
- Sveriges läkarförbund. (1998) *Läkare om våld. En programskrift om medicinska aspekter på våld, våldsverkare och våldsoffer*. Sveriges läkarförbund, Stockholm.
- Symonds, M. (1975) Victims of violence: Psychological effects and aftereffects. *American Journal of Psychoanalysis*, Vol. 35, nr. 1 (s. 19-26).
- Symonds, M. (1980) The Second Injury to Victims of Violent Crime. *Evaluation and Change*, special issue (s. 36-38).
- SÄPO. (2001) *Brottslighet kopplad till rikets inre säkerhet 2000*. Säkerhetspolisen, Stockholm
- Simeunović-Patić, B. (2005) Protection, assistance and support of trafficked persons: current responses, U L. Bjerkan (ur.) *The life on one's own: the rehabilitation of victims of trafficking for sexual exploitation*, Oslo: Fafo, p. 23-68.
- Stojanović, Z. (2009) *Krivični zakonik*, Beograd: Službeni glasnik.
- Tarschys, D. (2001) Europarådet, EU och de mänskliga rättigheterna. *Juridisk Tidskrift*. Årgång 12, 2000-01, nr. 3 (s. 511-525).
- Tiby, E. (1999) *Hatbrott? Homosexuella kvinnors och mäns berättelser om utsatt-  
het för brott*. Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Tiby, E. (2000) *De utsatta. Brott mot homosexuella kvinnor och män*. Rapport nr 2000:3. Folkhälsoinstitutet, Stockholm.
- Tiby, E. i Lander, I. (1996) *Hat, hot, våld – utsatta homosexuella kvinnor och män. En pilotstudie i Stockholm*. Folkhälsoinstitutet, Stockholm.
- Tontodonato, P. i Kratcoski, P. C. (1995) *Crime Victims' Utilization of Services*. Kent State University.
- Torstensson, M. (1997) Nyckelfrågor i framtida brottsofferforskning. I *Brottsoffer i forskningen* (s. 35-46). Brottsoffermyndigheten, Umeå.
- Viano, E. (1983) Victimology: The development of a new perspective. *Victimology: An International Journal*. Vol. 8 (1-2) (s. 17-30).
- Victim Support Europe (1996) *Statement of victims' rights in the process of criminal justice*. Victim Support Europe, London.
- Victim Support Europe (1998) *The social rights of victims of crime*. Victim Support Europe, London.

- Victim Support Europe (1999) *Statement of victims' rights to standards of service*. Victim Support Europe, London.
- Waldenstedt, N. i Olsson, M. (2000) "Att fördröja rättvisan är att förneka rättvisan". *En utvärdering av KLÖS-projektet i Jönköping, som syftar till att förkorta tiden mellan brott och straff*. Kommunikationsvetenskap, Högskolan i Jönköping.
- Walklate, S. (1989) *Victimology: The victim and the criminal justice process*. Unwin Hyman, London.
- Waller, I. (1990) „The Police: First in Aid?“, U A. J. Lurigio, W. G. Skogan i R. C. Davis (ur.), *Victims of crime: problems, policies and programs* (s. 139-156). Sage Publications, London.
- Weinehall, K. (1997) *Att växa upp i våldets närhet. Ungdomars berättelser om våld i hemmet*. Pedagogiska institutionen, Umeå universitet.
- Wemmers, J-O. M. (1996) *Victims in the criminal justice system. A study into the treatment of victims and its effects on their attitudes and behaviour*. Kugler Publications, Amsterdam.
- Wergens, A. (1999) *Crime Victims in the European Union*. The Crime Victim Compensation and Support Authority, Umeå.
- Westerberg, M-B. (1983) *Offer för våldsbrott – en sjukhussurvey*. Kriminalvetenskapliga institutet, Stockholms universitet.
- Wigzell, K. (1999) Socialtjänsten har ett ansvar. I *Tidningen Brottsoffer* Nr. 4 (s. 7). Brottsofferjourernas Riksförbund, Södertälje.
- Wikström, P-O. H. (1991) *Sociala problem, brott och trygghet*. BRÅ-rapport 1991:5. Allmänna Förlaget, Stockholm.
- Wikström, P-O. H., Torstensson, M. i Dolmén, L. (1997a) *Lokala problem, brott och trygghet i Gävleborgs län. 1996 års trygghetsmätning*. Rapport 1997:1 från Problemgruppen. Polishögskolan, Solna.
- Wikström, P-O. H., Torstensson, M. i Dolmén, L. (1997b) *Lokala problem, brott och trygghet i Dalarna. 1996 års trygghetsmätning*. Rapport 1997:3 från Problemgruppen. Polishögskolan, Solna.
- Wikström, P-O. H., Torstensson, M. i Dolmén, L. (1997c) *Lokala problem, brott och trygghet i Stockholms län. 1996 års trygghetsmätning*. Rapport 1997:4 från Problemgruppen. Polishögskolan, Solna.



- Wirtz, P. i Harell, A. (1987a) Assaultive versus nonassaultive victimization: A profile analysis of psychological response. *Journal of Interpersonal Violence*. Vol. 2 (s. 264-277).
- Wirtz, P. i Harell, A. (1987b) Victim and crime characteristics, coping responses, and short- and longterm recovery from victimization. *Journal of Clinical Psychology*. Vol. 55 (s. 866-871).
- Wladis, A., Boström, L. i Nilsson, B. (1999) Unarmed Violence-Related Injuries Requiring Hospitalization in Sweden from 1987 to 1994. *The Journal of Trauma: Injury, Infection, and Critical Care*. Vol. 47, nr. 4 (s. 733-737).
- Wolfgang, M. E. (1958) *Patterns in Criminal Homicide*. Wiley and Sons, New York.
- World Society of Victimology. (1997) *Official Abstract Book*. 9th International Symposium on Victimology. Amsterdam 25-30 augusti.
- Wemmers, J. (2003) *Introduction a la victimologie*, Montreal:Les Presses de l'Universite de Montreal.
- Ziegenhagen, E. (1976) The Recidivist Victim of Violent Crime. *Victimology*. No. 1 (s. 538-550).
- Zvekić, U. (2001) *Žrtve kriminala u zemljama u tranziciji*, Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Žegarac, N. (2007) *Deca govore: rizik od trgovine ljudima i rezilijentnost dece u Jugoistočnoj Evropi*, Beograd: Centar za prava deteta i Save the children.





